

- Nr. 11. I. Crăciun, Bio-Bibliografia d-lui Sextil Pușcariu, cu ocazia împlinirii vârstei de 60 de ani, 1877—1937. (Bio-Bibliographie de M. Sextil Pușcariu, professeur à l'Université de Cluj et membre de l'Académie Roumaine, à l'occasion de son soixantième anniversaire, 1877—1937). Cluj, Tip. Cartea Românească, 1937, in-8°, 36 p.
- Nr. 12. T. A. Naum, Bio-Bibliografia lui Vasile Bogrea, 1881—1926. (Bio-Bibliographie de Vasile Bogrea, ancien professeur à l'Université de Cluj et membre corresp. de l'Académie Roumaine, 1881—1926). Cluj, Tip. Cartea Românească, 1937, in-8°, 34 p. (In colaborare cu — En collaboration avec Iosif E. Naghiu).
- Nr. 13. I. Crăciun, Contribuții românești privitoare la istoriografia universală. Bibliografie, 1927—1936. (Contribution roumaine à l'histoire générale. Bibliographie, 1927—1936). București, M. O. Imprimeria Națională, 1937, in-8°, 47 p.
- Nr. 14. V. Mihăilescu, Bio-Bibliografia lui George Vălsan, 1885—1935. (Bio-Bibliographie de Georges Vălsan, ancien professeur à l'Université de Cluj et membre de l'Académie Roumaine, 1885—1935). Cluj, Tip. Cartea Românească, 1937, in-8°, 55 p. (In colaborare cu — En collaboration avec Tiberiu Morariu).
- Nr. 15. I. Crăciun, Bibliografia Transilvaniei românești, 1916—1936. (Bibliographie de la Transylvanie roumaine, 1916—1936). București, M. O. Imprimeria Națională, 1937, in-8°, 366 p.
- Nr. 16. I. Naghiu, Bibliografia filosofiei și pedagogiei românești până la 1860. (Bibliographie de la philosophie et de la pédagogie roumaines jusqu'en 1860). Cluj, Tip. Cartea Românească, 1940, in-8°, 80 p.
- Nr. 17. I. Crăciun, Bio-Bibliografia d-lui Ioan Lupaș, cu ocazia împlinirii vârstei de 60 de ani, 1880—1940. (Bio-Bibliographie de M. Jean Lupaș, professeur à l'Université de Cluj-Sibiu et membre de l'Académie Roumaine à l'occasion de son soixantième anniversaire, 1880—1940). București, M. O. Imprimeria Națională, 1943, in-8°, 61 p.
- Nr. 18. N. Comșa, Manuscrisele românești din Biblioteca Centrală de la Blaj. (Les manuscrits roumains de la Bibliothèque Centrale de Blaj). Blaj, Tip. „Lumina” M. Roșu, 1944, in-8°, 231 p.
- Nr. 19. I. Crăciun, Catechismul românesc din 1544, urmat de celelalte catechisme româno-luterane: Bârseanu, Sturdzan și Marțian. (Le catéchisme roumain de 1544, suivi des autres catéchismes roumano-luthériens: Bârseanu, Sturdzan et Marțian). Sibiu-Cluj, Tip. Cartea Românească, 1945—1946, in-8°, 168 p.

BIBLIOTHECA BIBLIOLOGICA

BIBLIOTHECA BIBLIOLOGICA

SUB ÎNGRIJIREA LUI I. CRĂCIUN
SOUS LA DIRECTION DE I. CRĂCIUN

19

CATECHISMUL ROMÂNESC DIN 1544

URMAT DE
CELELALTE CATECHISME ROMÂNNO-LUTERANE
BÂRSEANU, STURDZAN ȘI MARȚIAN

de
I. CRĂCIUN
Profesor la Universitatea din Cluj

LE CATÉCHISME ROUMAIN DE 1544, SUIVI
DES AUTRES CATÉCHISMES ROUMANO-
LUTHÉRIENS: BÂRSEANU, STURDZAN ET
MARȚIAN. TEXTE ROUMAIN ET FRANÇAIS

SIBIU-CLUJ
TIP. CARTEA ROMÂNEASCĂ
1945-1946

1947
INSTITUTUL DE ISTORIE NAȚIONALĂ DIN CLUJ

BIBLIOTHECA BIBLIOLOGICA

SUB ÎNGRIJIREA LUI I. CRĂCIUN
SOUS LA DIRECTION DE I. CRĂCIUN

19

CATECHISMUL ROMÂNESC
DIN 1544

URMAT DE
CELELALTE CATECHISME ROMÂNNO-LUTERANE
BĂRSEANU, STURDZAN ȘI MARȚIAN

de

I. CRĂCIUN

Profesor la Universitatea din Cluj

SIBIU-CLUJ
TIP. CARTEA ROMÂNESCA
1945-1946

Extras din Anuarul Institutului de
Istorie Națională din Cluj, 1946, XI.

Jubitului meu fiu

Ionel Crăciun

*la împlinirea vârstei de opt ani, ca a 101 carte
din biblioteca lui, aceasta însă pe când va fi
mare, ca să nu uite de
creșterea limbii românești
și-a patriei ainstire.*

STAN LIONEL
BIBLIOTECA
1946

CATECHISMUL ROMÂNESC
DIN 1544

La 400 ani dela tipărireă primei incunabule in limba română

În cursul lunii Iulie 1944 s'au împlinit patru sute de ani dela tipărireă celei dintăi incunabule in limba română, aci în Transilvania, la Sibiu¹⁾.

Evenimentul e cu atât mai important, cu cât această carte este cea dintăi tipăritură in limba *națională* în tot Sud-estul european. Ea apăruse cu șase ani înainteă primei tipărituri *ungurești* din Transilvania și Ungaria, publicată la 1550 in tipografia săsească a lui Gaspar Heltai, la Cluj²⁾. Problema incunabulelor românești am discutat-o altădată³⁾ și *Catechismul românesc* despre care vorbim e a cincia incunabulă din totalul de 8 incunabule românești cunoscute până in timpul de față.

Din nenorocire *Catechismul românesc din 1544* azi nu mai

¹⁾ Comemorarea acestui eveniment s'a hotărît în ședința din 4 Martie 1944 a secțiunii istorice a „Astreii”, în colaborare cu Institutul de Istorie Națională al Universității din Cluj-Sibiu. Din cauza împrejurărilor cunoscute din vara anului 1944, comemorarea s'a putut ținea numai în ședința din 19 Februarie 1945.

²⁾ Cf. Domanovszky Sándor, *Magyar művelődéstörténet* (Istoria civilizației maghiare). Budapest, f. a., vol. III, p. 479 și I. Crăciun, *Cartea românească în Transilvania*. Brașov, Tip. „Astra”, 1944, p. 3. (Extras din *Scriptum*, 1943—1944).

³⁾ *Cartea românească în decursul veacurilor*. Cluj, Tip. Eparhiei Ortodoxe Române, 1937, p. 14—21 și *Le livre roumain au cours des siècles*. Bucarest, M. O., Impr. Națională, 1938, p. 12—16.

există în ediția primă dela Sibiu, dar îl avem în ediția a II-a dela Brașov, din 1559, ediție revăzută și adăugită, după cum se va arăta mai departe. Deși unii dintre cercetătorii trecutului nostru s'au oprit cu sentimente pioase asupra comemorării acestui însemnat eveniment cultural⁴⁾, din cuvintele lor se desprinde mai mult regretul pentru inexistența, sau existența fantomatică a acestei cărți, cu toate că ea a existat cu certitudine. Ne-o atestă patru mărturii, dintre cari două contemporane, iar două mai aproape de zilele noastre.

Între mărturiile contemporane se află o notiță din Socolile orașului Sibiu, păstrate în Arhiva de aci⁵⁾, cu data de 16 Iulie 1544⁶⁾, având următorul cuprins revelator: „Ex voluntate dominorum dati sunt M. Phillippo Pictori pro impressione catechismi valachici bibale fl. 2^{fl.}”, adică: „Din porunca Domnilor orașului s'au dat Magistrului Philippus Pictor pentru tipărirea catechismului românesc o retribuție de 2 fl.” Iar a doua mărturie contemporană o constituie cuvintele scrise de preotul săsesc din Bistrița Adalbert Wurmloch la 1546, deci la doi ani numai după tipărirea cărții, către colegul său Ioan Hess din Breslau, comunicându-i, pe lângă alte amănunte despre religia românească, și acestea: „... *Translatus est Catechismus in linguam Walachicam atque impressus Cibinii... caracteribus, ut vocant Rascianicis, qui quasi referunt formam Graecarum lit-*

⁴⁾ Asupra comemorării vezi: Em. Bucuța, *Sfântul Cristofor în Transilvania*, Sibiu, 1944, An. 75 p. 468; Ion Mușlea, *Patru veacuri dela tipărirea întâiei cărți românești*, în *Ibidem*, p. 486—487 și Al. Procopovici, *S'au împlinit patru veacuri... Sibiu, 1544—1944 în Luceafărul*, Sibiu, 1944, IV, p. 219—222.

⁵⁾ Publ. de Fr. Teutsch în *Korrespondenzblatt des Vereines für siebenbürgische Landeskunde*, Sibiu, 1880, III, No. 2, p. 15.

⁶⁾ Nu știm cum a ajuns la I. Bianu — N. Hodoș, *Bibliografia românească veche, 1508—1830*. București, 1903, Vol. I, p. 22, data de 13 Iulie, care dată greșită s'a perpetuat apoi până la Adolf Schullerus în *Korrespondenzblatt*, 1921, XLIV, p. 59, când s'a restabilit data de 16 Iulie, după care o data cea bună la Al. Rosetti, *Les catéchismes roumains du XVI-e siècle în Roumanie*, Paris, 1922, XLVIII, p. 321 și la I. Lupaș, *Zur Geschichte des Rumänen*. Sibiu, 1943, p. 231.

terarum. Et multi ex Sacerdotibus amplectuntur tum libellum, tamquam sacrosanctum; multi autem prorsus contemnunt”; în românește: „S'a tradus Catechismul în limba română și s'a tipărit la Sibiu... cu caractere numite sârbești, cari amintesc oarecum forma literelor grecești. Și mulți dintre preoți prețuiesc această cărțuie ca pe ceva sfânt, alții însă deadrepul o disprețuiesc”⁷⁾. Din amănuntele asupra caracterelor cirilice (=sârbești), asemănătoare cu cele grecești, reiese că preotul A. Wurmloch a văzut ca/techismul.

L-a văzut și Timotei Cipariu după trei veacuri, pe la 1838 — și aceasta e una din mărturiile mai noi — în Biblioteca Mănăstirii din Blaj, descriindu-l ca pe „un catechism mic, de formatul in-12°, fără început și fără sfârșit”, rătăcit în vârtejul revoluției din 1848. Căutându-l după revoluție nu l-a mai găsit. Iși aducea însă bine aminte „că era tipărit cu altfel de caractere decât cele întrebuintate în cărțile românești, că era cu întrebări și răspunsuri, în formatul arătat mai sus și că cuvintele românești scrise de obicei fără vocale la sfârșit, aci erau pretutindeni scrise cu u final”⁸⁾. Învățațul dela Blaj s'a ferit să afirme categoric că fusese catechismul dela 1544, însă azi putem spune mai precis că numai acesta a putut fi, pentru că dacă ar fi fost ediția a II-a dela Brașov, chiar cu lipsurile prologului, meticolosul cercetător de texte vechi ar fi putut recunoaște foarte ușor litera tipăriturilor coresiene.

Ultima mărturie recentă vine să confirme, indirect, spusele lui Cipariu despre catechism. Anume în anul 1939 s'a găsit tot la Blaj și tot în Biblioteca Mănăstirii o altă incunabilă de a noastră, un *Octoih* din 1510, tipărit de călugărul Macarie în Țara Românească și din care se cunoștea până acum un singur

⁷⁾ H. Wittstock, *Beiträge zur Reformationsgeschichte des Nösnerlandes*. Wien, 1858, p. 57—60, apud I. Lupaș, *Istoria bisericească a Românilor ardeleni*. Sibiu, 1918, p. 39.

⁸⁾ Adică acest ș. T. Cipariu, *Care e cartea cea mai veche românească?* în *Organul Luminării*, Blaj, 1848 Ianuarie 7 și 14, No. 54—55, apud Bianu Hodoș, *Bibliografia românească veche*, cit., I, p. 22.

exemplar, păstrat la Mănăstirea Hilandar dela Muntele Athos⁹⁾. Această incunabulă românească, găsită chiar la Blaj, credem că poate adevăra spusele lui Cipariu despre *Catechismul* din 1544.

Exemplarul văzut de Timotei Cipariu fiind defectuos, „fără început și fără sfârșit” — unde după un bun obicei al vremurilor trecute se strecurau cu toată smerenia, în Prolog sau în Epilog, și câteva date cuprinzând numele ostenitorilor tipografi, locul și anul tipăririi, pomenirea Domnului țării și a Mitropolitului — lipsind deci toate aceste amănunte, s'a născut o întreagă literatură în legătură cu titlul cărții, cu numele traducătorului, cu conținutul, firește; cu locul și anul tipăririi și în cele din urmă cu raportul dintre ediția din 1544 dela Sibiu și ediția din 1559 dela Brașov.

Din marele număr de cercetători asupra catechismului pierdut, dar totuși existent aveau mai multe veacuri, spicim un mănunchiu de 10 învățați, cari au cercetat de aproape problema încălțată a acestei cărți. Iată-i, în ordinea vechimii: Bogdan P. Hașdeu, Ion G. Sbiera, Nicolae Iorga, Adolf Schullerus, Andrei Bârseanu, Nicolae Drăganu, Alexandru Rosetti, Alecu Procopovici, D. R. Mazilu și Nicolae Sulică, în afară de Ion Bianu, dela a cărui monumentală *Bibliografie românească veche* pleacă orice studiu privind viața bătrânelor noastre cărți. Citindu-le studiile asupra catechismului, cu ramificații în alte opere și cu discuțiuni critice iscate în diferite perioade române și străine, e o încercare anevoioasă să te descurci din labirintul informațiilor contradictorii nu numai dela autor la autor, ci chiar dela un studiu la altul al aceluiaș învățat. Vom stărui totuși, cu acest prilej comemorativ, să reimprospătăm problema catechismului românesc dela 1544, privind-o mai mult prin prisma bibliologică, fără a neglija nici celelalte aspecte necesare pentru clarificarea fondului.

⁹⁾ P. P. Panaitescu, *Octoiul lui Macarie (1510) și originile tipografiei în Țara-Românească*. București, Tip. Cărților Bisericești, 1939, în—8°, 28 p. (facsim).

Asupra autorului cărții nu se pot spune multe lucruri. *Catechismul* dela 1544 n'a putut avea un autor anume, nu numai fiindcă era o carte de cuprins religios, unde numele unui autor în sens modern nu era neapărat necesar, dar însuși spiritul vremii, pătruns de adâncă smerenie bisericăască, aducea cu sine ascunderea numelui chiar în cazuri evident posibile. Se vorbește despre *Biblia* lui Gutenberg, despre *Psaltirea* dela Maieșta, despre *Noul Testament* al lui Luther, despre *Cazania* lui Coresi sau despre *Biblia* lui Șaguna, purtând numele tipăritorilor, sau locul tipăririi. În cazul publicației dela Sibiu vom vedea că e vorba de o compilație, cu rădăcini mai vechi, dar cu modificări sau ajustări făcute după unele catechisme străine, luterane.

Titlul cărții, care e chemat în sens bibliologic să acopere conținutul textului, n'a putut fi decât „*Intrebarea creștinească*”, ca la ediția din 1559, descoperită de Andrei Bârseanu la Iași în 1921. Cu această afirmare am ridicat, însă, stăvilărilor tuturor discuțiilor asupra fondului problemei catechismului de acum patru veacuri.

Cele două izvoare contemporane, pomenite mai sus, i-au zis „catechism românesc”, „catechismus in lingua valachicam”, cu gândul la conținut în general și la limba în care s'a tipărit. Dar Timotei Cipariu, care a atras mai întâi atențiunea asupra cărții, îi zice, după cum își amintea: „*Învățătura creștinească*”¹⁰⁾. Cearcă deci să-i fixeze titlul.

Prof. Nicolae Sulică a precizat, ceea ce scăpase Prof. Alecu Procopovici și nu avea încă de unde să știe la 1904 Nicolae Iorga — cei doi din urmă susținători stăruitori ai teoriei husite în proveniența primelor cărți în limba română — că titlul „*Intrebarea creștinească*” e de origine husită¹¹⁾. Argumentul e

¹⁰⁾ *Analecte Literare*, Blaj, 1855, p. XIX. Cf. și A. Schullerus în *Korrespondenzblatt*, cit., p. 57—58 și N. Drăganu, *Catechisme luterane în Daco-romania*, Cluj, 1921—1922, II, p. 582. La p. 583 și Drăganu are 16 Iulie pentru ziua plății lui Filip Maler.

¹¹⁾ N. Sulică, *Catechismele românești din 1544 (Sibiu) și 1559 (Brașov)* în *Anuarul Liceului de băieți „Al. Papiu Ilarian”*, Târgu-Mureș, 1932—1935, p.

nou și cât se poate de serios pentru partizanii influenței husite asupra Românilor. La dovezile lui N. Iorga din *Istoria literaturii române*¹²⁾, la ale Prof. Alecu Procopovici din *Arhetipul husit al catechismelor noastre luterane*¹³⁾, și la ale lui Nicolae Drăganu din *Dacoromania*¹⁴⁾, în lucrările cărora se poate găsi întreagă discuțiunea asupra problemei husite care ne interesează aici, am mai adăoga unele argumente cari ne întăresc în credința relativă la proveniența husită. În răscoala Românilor din 1437 dela Bobâlna e pomenit, alături de Mihail Valahul și un Mihail Cehul; apoi revoluționarii s'au adunat la consfătuire într'un fel necunoscut până atunci, pe o înălțime, pe dealul Bobâlna de aproape 700 metri, după un obicei propriu Husiților, și, în sfârșit, apariția mai multor localități în acest Nord al Transilvaniei, cari după nume par a fi colonizări cehe: Cehul-Silvaniei, Panticeul < ung. Pánczél-Cseh, Villa Cseh, etc. — ne arată refugiați și influență husită aveau în Transilvania¹⁵⁾. Iar în Moldova a putut să vadă lumina zilei, la Trotuș, pe la mijlocul veacului al XV-lea, la 1466, o traducere a Bibliei în limba maghiară, sub influența husită, fiind considerată între primele texte apărute în limba națională la vecinii noștri de peste Tisa,

86—87; Al. Procopovici, în recensia din *Dacoromania*, 1938—1941, X, p. 495 și 501—502; N. Iorga a susținut teoria husită în *Istoria literaturii religioase a Românilor până la 1688 în Studii și Documente*, vol. VII. București, 1904, p. I—CCXLII și *Istoria literaturii românești*. Ed. II. București, Pavel Suru, 1925, vol. I.

¹²⁾ Cf. nota precedentă.

¹³⁾ Suceava, Tip. „Modernă”, 1927, în—8°, 16 p. (Extras din *Făt Frumos*, 1927, II, N-rele 3—4).

¹⁴⁾ *Dacoromania*, 1921—1922, II, p. 588.

¹⁵⁾ I. Crăciun, *La révolte de Bobâlna, 1437—1438 în Revue de Transylvanie*, Cluj, 1938, Tome IV, p. 355—356, dar mai ales Mihail P. Dan, *Cehi, Slovaci și Români în veacurile XIII—XV*. Sibiu, Progresul, 1944, p. 81—99 și 149—153, unde se discută amănunțit problema lui Mihail Cehul — care chiar dacă e numai din satul Csehi, tot la origine cehă ne duce, — apoi problema satelor colonizate de Cehi și în general influența husită în Transilvania de Nord și în Moldova.

numită de ei *Biblia maghiară-husită*¹⁶⁾. Dar contactul oștilor lui Ioan Huniade — compuse în campania din 1451 aproape numai din Români transilvani — cu ale lui Jiskra, husite, în luptele din Nordul Ungariei¹⁷⁾ și amănuntul că la Universitatea din Praga erau studenți și din Transilvania tocmai în timpul când discuția învățăturilor husite era în toi¹⁸⁾ — toate acestea știute mai e posibil să credem că numai noi Români am rămas imuni față de o influență husită în veacul al XV-lea?

O influență cehă asupra primelor noastre cărți în limba română e admisibilă, deci, după argumentele istorice și lingvistice constatate de alții mai înainte și de noi mai sus¹⁹⁾. Titlul „Întrebarea creștinească” e propriu, în orice caz, numai catechismelor husite, cari l-au influențat chiar și pe Martin Luther în elaborarea și publicarea „catechismului” său, nume folosit de el mai întâi și care a rămas²⁰⁾. Interesant că titlul de „Întrebare creștinească” nu se află la niciun catechism german sau unguresc cunoscut până acum²¹⁾, ceea ce îndreptățește să admitem la originea catechismului românesc un izvor husit.

Duelul Al. Procopovici—Al. Rosetti pe chestiunea rotacismului din *Catechismul Marțian* — acesta o copie rotacizantă din

¹⁶⁾ *A magyar huszita-biblia, 1466*, din care e reproducă o pagină în facsimil la Domanovsky, o. c., vol. II, p. 425. Cf. și M. Dan, o. c., p. 99—103.

¹⁷⁾ T. Popa, *Ioan Corvin de Hunedoara*. Hunedoara, Tip. I. Wachter, 1928, p. 127 și M. Dan, o. c., p. 108—118.

¹⁸⁾ Vezi N. Drăganu, *Cei dintâi studenți Români ardeleni la universitățile apusene*, în *Anuarul Institutului de Istorie Națională*, Cluj, 1926—1927, IV, p. 419—422 și I. Lupaș, *Răscoala țăranilor transilvani din 1437—1438*, în *Studii, conferințe și comunicări istorice*. Vol. II. Cluj, 1940, p. 69—71.

¹⁹⁾ Cf. și I. Crăciun, *Cartea românească în Transilvania*, cit., p. 2.

²⁰⁾ Luther a folosit cuvântul „catechism” mai întâi la 1525, în niște scrisori particulare, apoi în *Missa* din 1526. În 1528 Joh. Brenz din Württemberg și Althamer îi zice tot așa. Cu ocazia tipăririi *Catechismului mare* și a *Catechismului mic*, în 1529, Luther fixă definitiv numele. Cf. Hermann Gunkel und Leopold Zscharnach, *Die Religion in Geschichte un Gegenwart. Handwörterbuch für Theologie und Religionswissenschaft*. Ed. II. Tom. III. Tübingen, 1929, p. 654. Vezi și N. Sulică, o. c., p. 85—86.

²¹⁾ Al. Procopovici, în *Dacoromania*, 1938—1941, X, p. 502.

veacul al XVII-lea a catechismului românesc în ed. II-a dela Braşov — şi pe alte chestiuni pro- şi antihusite e interesant de urmărit²²⁾. Catechismul din 1544 a fost, însă, un catechism fără rotacism, căci, altfel, Timotei Cipariu, care a observat fenomenul lui u final, ar fi atras atenţiunea cu siguranţă şi asupra limbii rotacizante a cărţii²³⁾. În Sudul Transilvaniei, la Sibiu în 1544 şi la Braşov în 1559, nici nu era posibilă o tipăritură cu rotacism. Dar atunci se poate admite un isvor husit la originea catechismului nostru?

În Transilvania de Sud, după constatările linguiştilor, nu se găseşte rotacismul, iar timpul în care s'a tipărit *Intrebarea creştinească* acum patru veacuri marchează răspândirea tot mai hotărâtă a luteranismului în această provincie. Atunci care poate fi isvorul de 'nceput?

Înainte de descoperirea catechismului braşovean de către Andrei Bărseanu, la 1921, cercetătorii s'au pronunţat după copia aflătoare în Codicele Sturdzan, copie datând dela 1607. *Haşdeu*, cunoscând şi publicând acest text, credea că isvorul *Intrebării creştineşti*, venit prin filieră slavonă, trebuie căutat în Catechismul ortodox al Sfinţilor Ciril şi Anastasiu, care nu se deosebeşte mult de Catechismul mic al lui Luther²⁴⁾. *I. G. Sbiera*, comparând *Catechismul Sturdzan* cu acelaş catechism al lui Luther, afirma că a găsit o asemănare uimitoare între ele²⁵⁾.

²²⁾ Cercetările Prof. Al. Rosetti privitoare la problema catechismului sunt multe şi importante. Vezi mai ales *Les catéchismes roumains du XVI-e siècle en Roumanie*, Paris, 1922, XLVIII, p. 321—334; apoi *Catechismul Marşian în Grai şi Suflet*, Bucureşti, 1923—1924, I, p. 251—268 şi recensia asupra studiului *Arhetipul husit*... al Prof. Al. Procopovici, în *Grai şi Suflet*, 1928, III, p. 460—462 şi tot asupra acestei lucrări recensia lui Mario Roques în *Romania*, 1929, LV, p. 319. Răspunsul Prof. Al. Procopovici în *Revista Filologică*, Cernăuţi, 1928, II, p. 211—214 şi replica Prof. Al. Rosetti în *Grai şi Suflet*, 1933, V, p. 356.

²³⁾ Cf. şi O. Densuşianu, *Grai şi Suflet*, 1923—1924, I, p. 167, apoi N. Sulică, o. c., p. 89—90.

²⁴⁾ *Cuvente den bătrâni*, Bucureşti, 1879, II, p. 95—96.

²⁵⁾ *Miscări culturale şi literare la Românii din stânga Dunării, în răstimpul dela 1504—1714*. Cernăuţi, 1897, p. 101.

Nicolae Iorga spunea categoric: „Catechismul a fost tradus de-a dreptul din nemţeşte, cum şi era de aşteptat” de către „un român care înţelegea bine nemţeşte”²⁶⁾, iar *Adolf Schullerus* susţinea că a fost tradus probabil după ediţia cea mică a *Catechismului lui Luther*, retipărit în Transilvania de Honterus la 1548²⁷⁾.

După publicarea Catechismului în ed. din 1559 de către Andrei Bărseanu²⁸⁾, şi mai ales după reproducerea lui în facsimile de Ion Bianu²⁹⁾, orizontul s'a lărgit. *Nicolae Drăganu* crezu la început că „între textul *Intrebării creştineşti* şi *Catechismul lui Luther* e o strânsă legătură, acela nefiind decât o traducere a acestuia”, traducătorul însă nu e un Român, ci „mai curând acesta a fost un Sas, care vorbea bine româneşte...”³⁰⁾. Mai târziu neagă „identitatea traducerii româneşti cu vreuna din ediţiile Catechismului lui Luther, ori al lui Heltai”, acesta prelucrat după cel al lui Luther, conchizând, apoi, că s'ar putea să avem a face „cu o compilaţie făcută din Catechismul ortodox şi cel al lui Luther”³¹⁾. Iar în două din ultimele lui publicaţii — orientându-se după studiul Prof. N. Sulică, despre care va fi vorba mai departe — N. Drăganu a crezut că „*Intrebarea creştinească* a fost tradusă din ungureşte”³²⁾. Prof. *Alexandru Rosetti*, comparând catechismul românesc cu cel al lui Luther, a ajuns la concluzia că textul *Intrebării creştineşti* derivă din *Catechismul*

²⁶⁾ *Istoria literaturii religioase în Studii şi Documente*, vol. VII, cit., p. LXVI—LXVII şi *Istoria literaturii româneşti*, ed. II, cit., p. 175.

²⁷⁾ *Korrespondenzblatt*, cit., p. 61.

²⁸⁾ Mai întâi în *Transilvania*, Sibiu, 1921, LII, p. 900—901, apoi *Catechismul luteran românesc*. Bucureşti, Academia Română, 1923, în —8°, 8 p. (Academia Română, Mem. Sect. Literare, Ser. III, Tom. I).

²⁹⁾ *Texte de limbă din sec. XVI-lea. I. Intrebare creştinească*. Bucureşti, Academia Română, 1925, în —8°, 2 p. (22 facsim.).

³⁰⁾ *Dacoromania*, 1921—1922, II, p. 586.

³¹⁾ *Dacoromania*, 1922—1923, III, p. 932—933.

³²⁾ *Dacoromania*, 1936—1938, IX, p. 222 şi *Histoire de la littérature roumaine de Transylvanie des origines à la fin du XVIII-e siècle*. Bucarest, M. O., Impr. Nationale, 1938, p. 37, aci spunând însă „probablement du hongrois”.

lui Luther, însă nu direct, ci prin intermediare necunoscute³³⁾.

Prof. Alecu Procopovici a susținut că „din traducerea unui catechism slav, cu modificări husite, nu luterane“, a rezultat, înainte de secolul al XVI-lea, arhetipul unui text, prelucrat, apoi, cu oarecare schimbări în predoslovie și altele făcute în corpul cărții, după *Catechismul mic* al lui Luther și tipărit în ediția dela Brașov din 1559 și poate încă în ediția din 1544³⁴⁾. Prof. D. R. Mazilu, găsind asemănări între *Intrebarea creștinească* și *Evangheliarul românesc din 1561*, credea, că nu poate fi vorba de traducerea sau prelucrarea unui catechism străin, ci e vorba de „o compilație alcătuită în limba română“, în veacul al XVI-lea, „de un localnic, pe baza unor isvoare care n'au fost încă toate identificate“³⁵⁾. În sfârșit Prof. Nicolae Sulică stabilește că „la baza catechismului din 1559 (Brașov) și chiar și a celui din 1544 (Sibiu) nu poate sta decât un mic catechism reformat unguresc... în niciun caz o versiune germană... tradus românește de niște preoți români trecuți la reformațiune“³⁶⁾.

În fața acestor concluziuni atât de variate, bazate toate pe cercetări serioase, te întrebi cine are dreptate? Fără a impieta asupra cercetărilor minuțioase de până acum, ba chiar cu ajutorul lor, vom încerca să desprindem firul adevărului.

Pentru a înainta cu un pas mai departe, în ordinea bibliologică a descrierii unei cărți urmează, după problema autorului și a titlului, aceea a *traducătorului*, atunci când se prezintă cazul. Putem să afirmăm că *Intrebarea creștinească* nu este o tra-

³³⁾ *Les catéchismes roumains*, cit., p. 329—330 și *Catechismul Marțian*, cit., p. 255.

³⁴⁾ *Arhetipul husit*, cit., p. 16 și recensia din *Dacoromania*, 1938—1941, X, p. 504.

³⁵⁾ *Diaconul Coresi, Contribuții*. Ploești, Tip. Cartea Românească, 1933, p. 40.

³⁶⁾ *Catechismele românești din 1544 (Sibiu) și 1559 (Brașov)*, în *Anuarul Târgu Mureș*, cit., p. 99. Părerea a fost acceptată și de N. Drăganu, după cum am văzut, și de N. Cartoian în *Istoria literaturii române vechi*. Vol. I. București, Fundația pentru Literatură și Artă, 1940, p. 57. Cf. și Al. Procopovici în *Dacoromania*, X, p. 496.

ducere după un anume catechism, ci e o alcătuire românească după mai multe isvoare, o compilație cu conținut religios, cum se făceau în mod curent în cursul Evului Mediu și la începutul Epocii moderne.

Hașdeu mai întâi și apoi Drăganu, Procopovici și Cartoian, au admis la originea cărții noastre un catechism ortodox slavon, tradus de „nește creștini buni“ în limba românească³⁷⁾, credem în veacul al XV-lea, sub influență și idei husite, text ajustat apoi după cerințele luterane ale Sașilor sibieni și brașoveni la 1544 și 1559. Numai așa se poate explica pomenirea „bunilor creștini“ fără precizarea numelui — dacă ar fi fost contemporani cu traducerea, crezută de unii numai în veacul al XVI-lea, nu era niciun motiv să nu li se fi dat numele, după obiceiul curent în Prologuri sau în Epiloguri³⁸⁾ — și numai admitând influența husită a putut rămânea titlul de „*Intrebarea creștinească*“, la Români, nu și la Germani și la Unguri, după ale căror catechisme s'ar fi făcut traducerea.

Dacă *Intrebarea creștinească* ar fi o traducere după *Catechismul mic* al lui Luther, cum constată I. G. Sbiera, N. Iorga, A. Schullerus și Prof. Al. Rosetti, sau după vreun catechism unguresc din veacul al XVI-lea, cum afirmă Prof. Nicolae Sulică, atunci ar trebui să putem pune pe două coloane textele și să precizăm isvorul. Nu se poate însă preciza niciun catechism luteran, german sau unguresc, pe care să-l poți lua ca isvor al traducerii. De altfel ideile dogmatice despre milcitură și datul de har nici nu aparțin lui Luther, ci lui Melancton³⁹⁾.

Concluzia Prof. D. R. Mazilu, la sfârșitul unei analize migăloase din studiul său despre *Diaconul Coresi*, că „nu se mai

³⁷⁾ Pentru Hașdeu cf. *o. c., l. c.*, pentru Drăganu, *Dacoromania*. III, p. 932—933, pentru Procopovici, *Arhetipul husit*, p. 14. Cf. și discuția din Mazilu, *o. c.*, p. 42, iar pentru Cartoian, *Istoria literaturii române vechi*, I, cit., p. 58.

³⁸⁾ Al. Procopovici, *Dacoromania*, X, p. 497—498.

³⁹⁾ Din a cărui lucrare: *Loci communes rerum theologicarum*, apărută la 1521, au fost împrumutate. Cf. N. Sulică, *o. c.*, p. 58, care susține însă o filieră unguerească.

poate socoti catechismul german ca original⁴⁰⁾, are cele mai multe șanse să fie cât se poate de aproape de adevăr.

Cât privește pe cele vreo cinci catechisme ungurești — în special ale lui Matei Biró din Deva, Batizi și Heltai — analizate de Prof. N. Sulică, dar unele și de Nicolae Drăganu și de Prof. Al. Rosetti, s'a constatat că *Intrebarea creștinească* nu seamănă întocmai cu niciunul din catechismele ungurești cunoscute până azi⁴¹⁾. Atunci? Mai verosimilă este soluția adaptării originalului românesc husit, existent din veacul al XV-lea, la noile cerințe luterane⁴²⁾.

Cine a putut face compilația, care s'a tipărit apoi la 1544 și la 1559? Germanismele sau săsismele, constatate de I. G. Sbiera⁴³⁾, de N. Iorga⁴⁴⁾ și de N. Drăganu⁴⁵⁾, ne-ar duce la un Sas, care ar putea să fie chiar Filip Maler, răsplătit cu doi florini la 16 Iulie 1544. Dar contribuția unui Sas — după cercetări mai noi, unde săsismele sunt mult reduse sau explicate „în afară de limba săsească, pentru că ele apar și în texte scrise de Români”, cum ar fi în *Psaltirea și Codicele Voronețian*, sau în *Manuscrisul Năsăudean* — pare puțin probabilă⁴⁶⁾. Iar ungerismele aflate de N. Drăganu⁴⁷⁾ și mai ales de Prof. N. Su-

⁴⁰⁾ O. c., p. 26, dar și N. Sulică, o. c., p. 53 și I. Șiadbei, *Viața Românească*, 1928, LXXIV, XX, p. 344.

⁴¹⁾ N. Sulică, o. c., p. 52—62; N. Drăganu, în *Dacoromania*, IX, p. 222—223 și Al. Rosetti, *Grai și Suflet*, I, p. 254—255.

⁴²⁾ Al. Procopovici, *Arhetipul husit*, p. 15.

⁴³⁾ *Miscări culturale*, cit., p. 99—103.

⁴⁴⁾ *Istoria literaturii religioase*, cit., p. LXVI și *Istoria literaturii române*, ed. II, p. 175.

⁴⁵⁾ *Dacoromania*, II, p. 585—586 și *Ibidem*, III, p. 933—935, vezi însă și D. Mazilu, o. c., p. 29—31 și N. Sulică, o. c., p. 55, care constată că „textul românesc reproduce construcțiile germane nu direct, ci indirect, prin intermediul textelor ungurești”.

⁴⁶⁾ Cf. Al. Rosetti, *Grai și Suflet*, 1925, vol. II, p. 174 și 178; I. Bărbulescu, *O metodă de cercetare filologică și pretensele „săsisme” în vechile texte românești*, în *Arhiva din Iași*, 1925, XXXII, p. 1—26 și Idem, *Curențele literare la Români în perioada slavonismului cultural*, Iași, 1928, p. 77—102; D. R. Mazilu, o. c., p. 40—42, unde se află o discuție mai amplă.

⁴⁷⁾ *Dacoromania*, II, p. 586; III, p. 935 și IX, p. 222—223.

lică⁴⁸⁾ se pot explica unele din limba slavonă, altele din limba germană, iar cele mai multe ar fi obișnuite limbii românești, cum susține Prof. Al. Procopovici⁴⁹⁾, sau, după o constatare mai veche a lui N. Drăganu: „elementele lexicale ungurești pe care le întâlnim nu spun nimic în această privință, fiind generale în limba poporului român din Ardeal” în timpul când s'a scris textul *Intrebării creștinești*⁵⁰⁾. Pentru inițiativele Românilor reformați, Gaspar Drágfy, Mihaíl Csáki și George Bekes — oameni cu moșii întinse în Nordul Transilvaniei sau cu puteri politice la curtea lui Ioan Sigismund Zápolya — de a se tălmăci și tipări catechismul în limba română, după modele ungurești, Prof. N. Sulică nu prezintă nici o dovadă sigură⁵¹⁾. Ungurii, de altfel, nici n'au avut veleități de propagandă religioasă până la anul 1564, când s'au despărțit de Sașii luterani, transformându-se în calvini⁵²⁾.

Rolul lui Philippus Pictor, alias Maler, trebuie redus numai la acela de tipăritor, de supraveghetor al tipăririi catechismului, așa cum precizează izvorul contemporan din 1544 — care vorbește numai despre tipărire, nu și despre traducere⁵³⁾ — și cum au admis toți cercetătorii, cu excepția lui A. Schullerus și încâtva și a lui N. Drăganu⁵⁴⁾.

⁴⁸⁾ O. c., p. 54—55.

⁴⁹⁾ *Dacoromania*, X, p. 498—501.

⁵⁰⁾ *Dacoromania*, II, p. 586. Vezi și la Mazilu, o. c., p. 31—32.

⁵¹⁾ N. Sulică, o. c., p. 68—69. În orice caz pare curios ca Românii maghiarizați din Nordul Transilvaniei să vină tocmai la Sibiul sau la Brașovul săsesc și luteran, să-și tipărească un catechism tradus din ungurește. Al. Procopovici conchide plausibil: „argumentul ungerismelor e lipsit de orice putere convingătoare. Chiar dacă am descoperi vreun ungerism două, neîndoelnice, în catechismul din 1559, acestea n'ar dovedi nimic. Ungurismele se găsesc doară și în Codicele Voronețian”. *Dacoromania*, X, p. 501.

⁵²⁾ Vezi mai ales N. Drăganu, *Dacoromania*, II, p. 588, dar și N. Car-tojan, o. c., vol. I, p. 58.

⁵³⁾ Cf. și N. Iorga în *Studii și Documente*, VII, p. 67; *Istoria literaturii*, ed. II, p. 175. La Rosetti, *Les catéchismes*, cit., p. 321, numele lui M. Philippus Pictor e transcris: Marcus Philippus Pictor. M. este de fapt Magister.

⁵⁴⁾ N. Iorga, o. c., din *Studii și Documente*, VII, p. 66—67 și *Istoria*

Intrebarea creștinească având la bază un text mai vechiu românesc, a primit, deci, ajustările luterane cerute de Sașii din Sibiu și Brașov mai curând din partea unui Român, decât a unui Sas. Nicolae Iorga, cu intuiția care l-a desmintit foarte rar, a susținut încă la 1904 că „traducătorul” — noi credem azi în compilator — „a trebuit să fie un Român, un Român care știa despre cărțile vechi în limba noastră” și care „poate chiar el să-și fi oferit lucrarea gata făcută și sfatul [orașului Sibiu] să se fi învoit numai la tipărirea ei prin expertul în cele românești... maestrul Filip Maler⁵⁵⁾, acesta, probabil, Român⁵⁶⁾. Prof. Al. Procopovici, continuând ideea afirmă, că textul mai vechiu, husit, „ar putea să fie cel puțin în bună parte numai o simplă

literaturii, ed. II, p. 175; Sextil Pușcariu, *Istoria literaturii române. Epoca veche*, ed. II, p. 73; Al. Rosetti, *Les catéchismes*, p. 332 și *Grai și Suflét*, I, p. 254; Al. Procopovici, *Arhetipul husit*, p. 5; N. Sulică, *o. c.*, p. 53, 70, 73 și 77; A. Schullerus, *Korrespondenzblatt*, 1921, p. 61; N. Drăganu, *Daco-romania*, II, p. 584—589, III, p. 930.

⁵⁵⁾ În *Studii și Documente*, VII, p. 67 și *Istoria literaturii*, ed. II, p. 175—176.

⁵⁶⁾ Philippus Pictor, alias Maler, adică Zugravul, e crezut de Nicolae Iorga a fi una și aceeași persoană cu Filip Moldoveanul, tipăritorul incunabulei din 1546, un *Tetraevanghel slavon*, cărui Filip Zugravul „i s'a cerut de Sași *Catechismul* din Sibiu, apărut numai cu doi ani înainte”. (Vezi N. Iorga, *Tipărituri românești necunoscute*, în *Revista Istorică*, București, 1931, XVII, p. 25). Dacă s'ar putea dovedi acest lucru, atunci Filip Zugravul (Philippus Pictor din texte, în traducere germană: Maler), n'ar mai fi Sas, ci Român, iar „titlul de Moldoveanul dat lui Filip în cartea slavonă din 1546 arată că din Moldova a plecat acest pictor de biserici și meșter de slove”. (Idem, *ibidem*). Iar dacă s'ar putea adevăra și faptul că tipărirea cărții din 1546 s'a făcut la Mănăstirea Perii din Maramureș (Cf. Damian P. Bogdan, *Contribuțiuni la bibliografia românească veche*, în *Biserica Ortodoxă Română*, București, 1938, LVI, No. 1—4, p. 58, umblând pe drumul indicat de Zeuovie Pălliganu, *Câteva contribuții la istoria mănăstirii din Perii Maramureșului, în Închinare lui Nicolae Iorga cu prilejul împlinirii vârstei de 66 ani*, Cluj, 1931, p. 333—335), atunci aducerea unui text român husit din Nordul Transilvaniei de către acest Filip la Sibiu și adaptarea lui în limba Sudului transilvan, cu ajustările luterane cerute de Sași, ar fi un punct de plecare nou în problema catechismului din 1544.

transpunere ... într'o limbă mai nouă și mai apropiată de graiul de atunci al Ardealului de sud și al Țării-Românești⁵⁷⁾, iar Prof. D. R. Mazilu își exprimă credința că „la înfățișarea în românește a *Intrebării creștinești* a contribuit un Român (poate nu sigur)”⁵⁸⁾.

Discuțiile de până acum s'au purtat mai mult asupra textului existent, din 1559, și mai puțin asupra celui din 1544, pe care azi nu-l mai avem. Ce legătură poate fi între catechismul văzut de Timotei Cipariu la Blaj și cel descoperit de Andrei Bârseanu la Ieud? E catechismul dela 1559 ediția a doua a celui din 1544? Mai sus am răspuns afirmativ, specificând că e vorba de *ediția II-a revăzută și adăugită*, cum se spune în limbajul bibliografic modern. Să dovedim acum acest lucru.

Despre catechismul românesc din 1544 se știe pozitiv atât, după exemplarul văzut de canonicul dela Blaj: era un catechism mic, de formatul în —12°, fără început și fără sfârșit, tipărit cu altfel de libere decât cele întrebuintate în cărțile românești, cu întrebări și răspunsuri, cuvintele fără vocală la sfârșit având pretutindeni un u final⁵⁹⁾. La aceste amănunte trebuie adăugate și cuvintele lui Adalbert Wurmloch dela 1546: mulți preoți prețuiau această carte ca pe un lucru sfânt, alții însă o disprețuiau⁶⁰⁾. Sunt elementele acestea suficiente pentru a putea constata că e vorba de două ediții distincte? Da, pentru că litera din 1544 fiind „altfel decât cea întrebuintată în cărțile românești”, apoi „având pretutindeni un u final”, un „format în —12°”, și în sfârșit fiind o carte discutată în ce privește conținutul, diferă de tipărirea coresiăna din 1559, a cărei literă e ușor de recunoscut de orice învățat, cu experiență chiar mai puțină decât a lui Timotei Cipariu; nu are pretutindeni un u final la sfârșitul cuvintelor fără vocale, are formatul în —8°, cum vom preciza mai departe, și nu i-a contestat nimeni conținutul.

⁵⁷⁾ *Arhetipul husit*, p. 5.

⁵⁸⁾ *Diaconul Coresi*, p. 41.

⁵⁹⁾ Cum am văzut mai sus.

⁶⁰⁾ Cf. tot acolo.

Imprejurările cari au determinat tipărirea catechismului românesc la 1544 sunt în general cunoscute. Ideile de reformă au pătruns curând la Sibiu, prin străduințele mai ales ale lui Petru Haller, ales jude al orașului în 1543, an în care Sașii au îmbrățișat învățăturile lui Luther. În anul următor, 1544, Universitatea săsească hotără ca „toți câți n'au primit cuvântul lui Dumnezeu în noua formă să fie îndemnați frățeste a-l adopta”, iar tineretul, mai ales, după cum s'a precizat ceva mai târziu, „să citească catechismul”⁶¹). În virtutea noilor cerințe se tipări în acest an un catechism și pentru Români în limba lor.

Care a putut fi conținutul catechismului din 1544, stârnitor de proteste din partea unor preoți români, retipărit apoi, sub o formă revăzută și adăugită, de Coresi la 1559? Înainte de a răspunde la această întrebare e bine să reținem amănuntul că în 1544 a apărut un catechism în limba națională și pentru Greci, la Brașov, iar a doua ediție tot acolo, la 1550⁶²).

⁶¹) N. Cartoian, *Istoria literaturii române*, I, cit., p. 57, dar și N. Sulică, *o. c.*, p. 75—76. În Gunkel-Zscharnach, *o. c.*, Tom. III, p. 654 se spune că era destinat pentru a fi întrebuințat acasă, în învățământ și mai ales Dumineca la slujbele religioase. N'a fost conceput ca un manual de școală, în înțelesul de azi al cuvântului, „dar a devenit un manual de școală”.

⁶²) N. Sulică, *o. c.*, p. 79 și I. Lupaș, *Zur Geschichte der Rumänen*, p. 231.

Despre existența catechismului grecesc din 1550 nu mai poate fi vorba de îndoieli. Biblioteca Brukenthal din Sibiu îl are în două exemplare (unice), înregistrate astfel: Wagner Valentin, *κατήχησις Ουκλυστινίου του Ο'αγγέλου κορωνίου*, Κορωνή, 1550, în —8°, 205 p. Primul exemplar are în Bibliotecă N-rul IX. O. a (cu legătura originală, contemporană), iar al doilea N-rul IX. O. e (cu adnotații manuscrise, dar și cu o prefață în limba latină, spre deosebire de celălalt, care nu are deloc prefață). Cu regret trebuie să spunem că n'am putut vedea exemplarele cari, din cauza împrejurărilor, fiind în pachetate în lăzi, nu erau în Sibiu, dar ni s'au precizat lăzile: primul exemplar (IX. O. a) e în lada 131, iar al doilea exemplar (IX. O. e) în lada 145.

Mai complicată e povestea cu ediția din 1544. Primul care face amintire despre catechismul grecesc din 1544 e George Haner, în a sa *Historia ecclesiarum transilvanicarum*, Frankfurt—Leipzig, 1694, în —12°, p. 205, unde spune: „Et cum Coronae multi Graecorum commorarentur, anno 1544 doctissimus Vagnerus, Graecam Catechisin jam in eorum usum praelo sub-

Protestul preoțimii românești nu ni-l putem inchipui decât asupra conținutului, neortodox în unele părți, iar nu asupra limbii, pe care aci în Transilvania au mai putut-o citi încă din veacul al XV-lea, mai ales în părțile nordice, de unde pleca știrea lui Wurmloch despre disprețul, dar și despre sfințenia cărții. Părțile neortodoxe au putut fi Crezul — sub forma lui apostolică, nu niceo-constantinopolitană — și mica aluzie la darul milcuirii,

jicebat haud sine maximis Universitatum Germanicorum gratulationibus et approbationibus, eorumque, in quarum usum composita erat, emolumento”. Această știre se găsește și la D. Czittinger, *Specimen Hungariae literatae*, Frankfurt—Leipzig, 1711, p. 396—397, împrumutată din Haner.

Poate fi crezut acest Haner?

Despre renumitul istoric și episcop Haner azi se crede că a fost „unul din cei mai învățați oameni ai timpului său” (Fr. Teutsch, *Geschichte der Siebenbürger Sachsen für das sächsische Volk*, Sibiu, 1907, vol. II, p. 89) și primul care a scris o operă de valoare, pe bază de documente și alte izvoare, privitoare la trecutul bisericii transilvane, în care e amintit și catechismul din 1544. (Cf. și *Allgemeine Deutsche Biographie*, Leipzig, 1879, vol. X, p. 507).

Dela Czittinger știrea a trecut la Josef Teutsch, care pomeneste catechismul din 1544 în anul 1749, fără să-l fi văzut, iar Julius Gross îl bibliografiază în lucrarea sa *Kronstädter Drucke, 1535—1886*, Brașov, 1886, p. 5, mai întâiu sub anul 1544. (No. 24), iar apoi încă odată la p. 6, sub anul 1550 (No. 32). Szabó Károly în bibliografia sa *Régi magyar könyvtár* (Bibliografia veche maghiară), Budapeșt, 1885, vol. II, p. 10, îl însiră numai la anul 1550, precizând, totuși, că „după Haner... ediție I ar fi apărut la Brașov în 1544”, iar Hermann Schuller în lucrarea *Valentin Wagners Katechesis. In Auswahl und deutscher übersetzung*, Brașov, 1927, p. 3—4, se îndoiește de existența catechismului din 1544, afirmând că Haner s'a bazat în spusele sale numai pe scrisoarea lui Melancton din 7 Ianuarie (Johannistag) 1544 către Ioan Honterus din Brașov, în care i-a scris așa: „Amico scribenti *κατήχησιν* Val. Wagner salutem opto et libenter iuvabo editionem”. În sfârșit Hermann Totsch în *Die Honteruspresse in 400 Jahren*, Brașov, 1933, p. 24, amintește catechismul grecesc numai la 1550, nu și la 1544.

Să fi rămas catechismul grecesc din 1544 în manuscris șase ani, până la 1550, când avem tipărirea sigură de mai sus? Pare puțin probabil, odată ce s'a insistat să se tipărească cel românesc în 1544. Dela 7 Ianuarie 1544, de când datează scrisoarea lui Melancton, și până la sfârșitul anului s'a putut tipări, cu toate greutatețile ce eventual ar fi putut întâmpina. Cu litere grecești s'au mai tipărit la Brașov până la 1544 încă alte patru cărți, cunoscute până azi. (Pomenite amănunțit la Totsch, *o. c.*, p. 9—10, 24).

mai puțin lipsa unor taine, pomenite fiind numai Botezul și Cuminecătura, esențiale, fără a fi negate celelalte⁶³). În lumina acestor supoziții, posibile de dovedit, suntem în situația de a putea reconstitui acum *Catechismul românesc* dela 1544, dacă nu în limba veche a timpului, în *esența conținutului*.

Prof. Nicolae Sulică, în dorința de a prezenta catechismul românesc ca o traducere a unui catechism unguresc⁶⁴), a analizat mai multe catechisme ungurești, contemporane, fără a găsi isvorul care-i trebuia, în schimb a reușit să stabilească *atmosfera* luterană a timpului și *formula-tip* luterană din aceste catechisme. Crezul, „care la reformați prezintă cea mai mare divergență față de tradiția ortodoxă⁶⁵), la Luther și în lumea luterană a fost cel apostolic, sub formă prescurtată. Așa îl găsim în *Micul Catechism* al lui Luther, așa în *Catechismul* tipărit de Honterus în 1548 la Brașov și așa e până în zilele noastre la Sașii din Transilvania⁶⁶). Numai *acest* Crez apostolic a putut provoca fur-

⁶³) Cf. I. Lupaș, *Zur Geschichte der Rumänen*, p. 232, dar și D. Mazilu, *o. c.*, p. 25 și N. Sulică, *o. c.*, p. 51.

⁶⁴) În anul următor, 1937, fratele d-sale, cunoscutul Dr. Sulica Szilárd, a și publicat un studiu intitulat: *A magyar irodalom és művelődés hatása a román irodalom és művelődés fejlődésére* (Influența literaturii și a culturii maghiare asupra literaturii și culturii românești). Szeged, 1937.

⁶⁵) Cf. N. Sulică, *o. c.*, p. 53.

⁶⁶) A. Schullerus, în nota din Al. Rosetti, *Cele mai vechi traduceri românești de cărți religioase*, în *Revista Istorică Română*, 1944, XIV, p. 7—9.

Aci la Sibiu am putut să urmăresc de aproape problema. În Biblioteca Brukenthal am găsit, mulțumită d-lui director Dr. Rudolf Spek și d-lui bibliotecar Julius Ernst Gyurgyevich, zece ediții ale catechismului: 1530, 1548 (al lui Honterus), 1572, 1636, 1639, 1727, 1758, 1838, 1933 și 1942. În toate acestea Crezul e cel apostolic, deci fără filioque. În afară de edițiile din 1530 și din 1572, celelalte opt sunt tipărite în Transilvania, la Brașov (1548, 1727 și 1758), Alba Iulia (1636 și 1639), Cluj (1838) și Sibiu (1933 și 1942). Urmărind problema lui filioque la Sași, pot s'o rezum, după ce am stat de vorbă și cu părintele Carol Reinerth, Stadtprediger-ul Sibiului, astfel: În *cutchismele* luterane nu există filioque; doctrina bisericii săsești îl admite, dar în practică nu-l întrebuințează. „Hochmesse“ (summum officium), unde se întrebuința Crezul nicean, cu filioque, Sașii reformați n'o mai au din momentul adoptării învățăturilor lui Luther. Acel Missale din jurul anului 1500,

tuna din 1544—1546 și cercetătorii noștri sunt unanimi în a recunoaște că Diaconul Coreși a reintrodus Crezul niceo-constantinopolitan în ediția din 1559. Dar catechismul din 1544 a trebuit să aibă, sub o formă tot prescurtată, pe lângă Simbolul credinței, și Decalogul și Tatăl nostru, după formula-tip luterană a vremii. Cele stabilite de Prof. N. Sulică privitoare la aceste două ultime texte religioase prescurtate — în studiul său asupra catechismelor din 1544 și 1559⁶⁷) — credem că sunt valabile și pentru catechismul românesc din 1544, ca și pentru celelalte catechisme mici luterane ale vremii. Dacă adăugăm la *Crezul apostolic*, stabilit mai sus, la *Cele zece porunci*, sub forma prescurtată, și la *Rugăciunea domnească*, după versiunea Evanghelistului Luca, și destul de confuza aluzie la *milcuitură*, atunci am precizat ajustările luterane, de cari s'a lăpădat Coreși, minus milcuitura, la 1559⁶⁸). Restul materialului din cate-

aflător la Brukenthal (cunoscut de Prof. Al. Rosetti și văzut de mine, putând să-i stabilesc acum și datele bibliografice precise: Venetia, 1520, în —4°, catalogat la N-rul IX, O. c.), e din epoca de dinainte de reformațiune, iar cele 31 ediții de Missale dintre anii 1480 și 1537 (pomenite de Rosetti în *Les catéchismes*, p. 328) sunt și ele dinaintea primirii reformațiunii de către Sași. Totuși Prof. Rosetti are dreptate. Reformații admit, deopotrivă, toate trei Crezurile: apostolic, nicean și atanasian, ultimile două cu filioque (*Revista Istorică Română*, 1944, XIV, p. 7 și nota citată). Pentru Sașii din Transilvania existența sau inexistența lui filioque la liturgie nu e o problemă, ca pentru ortodoxie și catolicism. De aceea întâlnirea a doua zi cu părintele Reinerth la Biblioteca Brukenthal și întregirea d-sale, la cele spuse mai sus, că a găsit un filioque într'un text pe care-l cântă la biserică (*Gesangbuch für die evangelische Landeskirche Augsburgischen Bekenntnisses in Rumänien*. Ed. 36. Sibiu, Tip. Honterus, 1929, p. 53, cântarea No. 77, vers 1 — la Rusalii — și p. 69, cânt. 106, vers 3 — într'o Duminecă, dar nu în fiecare an. În anul acesta, 1945, de ex. nu se cântă) a fost, doar, un fapt divers, fără importanță. „Nu trebuie uitat — zice Părintele Reinerth — că biserică noastră e totuși o biserică apuseană, nu răsăriteană“. (Vezi despre „Indiferența“ reformațiilor pentru „filioque“ la Rosetti, „Filioque“ din *Psaltirea Scheiană*, în *Grai și Suflet*, 1925, II, p. 155).

⁶⁷) *O. c.*, din *Anuarul Târgu Mureș*, p. 63—65.

⁶⁸) Coreși însuși precizează în Prolog că a scos numai *textale*: Zece cuvinte, Tatăl nostru și Credința Apostolilor... nu întreg catechismul. Cf. și D. Mazilu, *o. c.*, p. 40.

chismul românesc este, precum credem, vechiul text slavon, tradus de „nește creștini buni” în limba românească, în veacul al XV-lea, sub influență husită⁶⁹⁾.

Se cuprinde în acest „rest” și Prologul?

Problema prologului ni se pare, în lumina celor constatate mai sus, mult simplificată⁷⁰⁾. Coresi a reprodus în ediția sa și prologul din 1544, făcând numai oarecari modificări de circumstanță, nu de fond. Schimbările sunt în legătură: cu pomenirea Craiului, a Episcopului Sava al Țării Ungurești și a Mitropolitului Efrem al Munteniei, contemporani, și probabil cu înșirarea textelor „soase” de el, precizate mai sus, între cari Crezului îi zice — curios — tot „credința Apostolilor” — cum e *aevea* în catechismul din 1544 — deși la 1559 avem de a face cu Simbolul niceo-constantinopolitan. Cine urmărește succesiv predosloviile vechilor cărți românești, va putea stabili cu aproximație o formulă-tip în privința pomenirii patronilor — Domni, ierarhi, sprijinitori sau simpli tipografi — și în privința recomandării cărților către cetitori. Uneori asemănarea e atât de frapantă, încât, de exemplu, la *Evangheliarul slavonesc* al lui Coresi din 1562 numai numele lui Basarab Voevod și al lui Macarie sunt schimbate — din *Evangheliarul* dela 1512 — cu numele lui Hanăș Begner din Brașov și al lui Coresi, incolo totul rămâne neschimbat. Acelaș lucru e și la predoslovia *Pravilei dela Govora* din 1640, unde e înlocuit — pentru ediția transilvană — numai numele Mitropolitului Țării-Românești, Teofil, cu Ghenadie al Transilvaniei, Domnul Matei Basarab rămânând în ambele cazuri, sau la *Evanghelia cu învățatură dela Bălgrad* din 1641,

⁶⁹⁾ Cf. N. Sulică, o. c., p. 51—52, unde se arată cele două părți distincte ale catechismului, apoi p. 65, unde se arată modificările aduse la 1559 de Coresi, dar cf. și D. Mazilu, o. c., p. 25—26, unde se arată că restul materialului, mai ales în ce privește împărțirea materiei, e comun și altor catechisme contemporane, sau posteroare. Adăugăm, că ar fi bine să se cerceteze mai de aproape, în această privință, și catechismul grecesc pomenit mai sus, după ce va fi posibilă consultarea lui la Biblioteca Brukenthal.

⁷⁰⁾ Cf. și Al. Procopovici, *Arhetipul husit*, p. 16 și *Dacoromania*. X, p. 503.

unde finalul predosloviei e la fel cu cel din *Cazania* lui Coresi dela 1581, modificându-se doar anul⁷¹⁾. Altădată schimbarea e numai perifrastică, mai ales în partea de adresă către cetitori, cari sunt rugați, „pentru iubirea lui Cristos să îndrepteze; și pe noi care cu osârdie ne-am nevoit, să ne binecuvântați”, la 1512, 1545, 1558, 1562; „să ne binecuvinteze și să nu ne blesteme”, la 1547, la 1580 de două ori, la 1632, 1638, 1640, 1644; „iară voi să dereptați, să nu blestemați” și apoi „blagosloviți nu proclătireți”, la 1581 și 1643, și în sfârșit „în cărora mână va veni aceste cărți creștinești cum *mainte să cetească*, necetind să nu judece nece să săduiască”, la 1559, 1561, dar și la 1582, etc.⁷²⁾. Deci predosloviile nu se schimbă, uneori, chiar peste veacuri, decât pentru a însemna numele Domnitorului și al Mitropolitului din timpul tipăririi și a datei curgătoare, sau apoi, a însemna una din formulele de mai sus, către cetitori. „Să nu ne blesteme” din Principatele libere și „să nu ne săduiască” din Transilvania e acelaș lucru, încât explicarea, mai ales a Prof. N. Sulică, în legătură cu „săduirea” din catechismul dela 1559 nu pledează pentru originalitatea exclusivă coresiană a Prologului din 1559⁷³⁾.

Cu aceste precizări nu mai e chiar așa de greu să putem reconstitui, în anexă, Catechismul românesc din 1544, împreună cu predoslovia sa, care, dacă conține unele reminiscențe mai vechi — husite, cum le zice Prof. Al. Procopovici⁷⁴⁾ — a fost scrisă *anume* pentru tipăritura sibiană⁷⁵⁾. În lumina acestor constatări, *Catechismul Andrei Bârseanu* din 1559 e, în limbaj bi-

⁷¹⁾ Vezi Bianu—Hodoș, *Bibliografia românească veche*, I, anii respectivi și A. Sacerdoțeanu, *Predosloviile cărților românești*. I. București, I. Cărbăș, 1938, anii respectivi.

⁷²⁾ Idem, *ibidem*.

⁷³⁾ N. Sulică, o. c., p. 94 și după el N. Cartoian, o. c., I, p. 57.

⁷⁴⁾ *Arhetipul husit*, p. 15—16.

⁷⁵⁾ Cf. și D. Mazilu, o. c., p. 24, cu observări juste. Numele Vlădicului credem că a lipsit la 1544, când în Transilvania nu se constată niciun arhi-păstor.

bliografic, ediția II-a revăzută și adăugită a *Catechismului românesc* din 1544.

După această ediție brașoveană s'a copiat de către popa Grigorie din Măhaciu, la 1607, catechismul, numit după Codicele în care s'a găsit: *Catechismul Sturdzan*, publicat de B. P. Hașdeu în *Cuvente den bătrâni*⁷⁶⁾. Lipsește, însă, predoslovია în întregime și are două omisiuni mici în text, pe lângă oarecari deosebiri neînsemnate ortografice și schimbarea unui cuvânt din Decalog⁷⁷⁾.

O altă copie a catechismului brașovean — derivând nu direct, ci dintr'o copie necompletă, în care predoslovია încă nu fusese corectată de Coresi, dar care nu pare a fi nici versiunea din 1544⁷⁸⁾ — o avem în *Catechismul Marțian*, tipărit de Prof. Al. Rosetti în *Grai și Suflet*, cu text rotacizant, afară de Tatăl nostru și de Crez, adăugate la sfârșit⁷⁹⁾. S'a susținut de Prof. Al. Procopovici că acest catechism ar fi mai aproape de arhetipul husit, în care s'a păstrat și un fragment din predoslovია husită⁸⁰⁾, iar Prof. Al. Rosetti a susținut mai înainte, că acest catechism derivă dintr'un original rotacizant, scris în „regiunea unde s'au făcut primele traduceri românești” — Nordul Transilvaniei — dându-ne „o idee cum a putut fi limba acestui original”⁸¹⁾. Unii cred însă că textul rotacizant de aci pare a fi mai curând o încercare de arhaizare târzie, din prima jumătate a veacului al XVII-lea, a copistului, care transpune pentru Transilvania de nord un catechism nerotacizat din sud⁸²⁾.

⁷⁶⁾ *Cuvente den bătrâni*, București, 1879, Tom. II, p. 91—114.

⁷⁷⁾ Pentru amănunte cf. și A. Bârseanu, *Catechismul luteran românesc*, olt., p. 4 și Al. Procopovici, *Arhetipul husit*, p. 3.

⁷⁸⁾ Cum presupunea O. Densușianu, în treacăt, în *Grai și Suflet*, I, p. 167. Nu e versiunea din 1544, fiindcă are Decalogul în forma dezvoltată, iar la Tatăl nostru e citat și Evanghelistul Matei. Cf. și Al. Rosetti, *Les catéchismes*, p. 326.

⁷⁹⁾ *Grai și Suflet*, București, 1924, vol. I, p. 251—260.

⁸⁰⁾ *Arhetipul husit*, p. 15 și *Dacoromania*, X, p. 504.

⁸¹⁾ *Les catéchismes*, p. 331—333.

⁸²⁾ N. Drăganu, *Dacoromania*, III, p. 937; IV, p. 1092—1093 și IX, p. 244; I. Ștadhei, *Viața Românească*, 1928, LXXIV, XX, p. 344.

Pentru a ușura comparația între diferitele copii reproducem la sfârșit, în anexă, alături de *Catechismul dela Sibiu*, reconstituit, și textul — în facsimile și transcris — al *Catechismului Bârseanu* dela Brașov, apoi textele *Catechismului Sturdzan* și *Catechismului Marțian*.

Locul tipării Catechismului din 1544 a fost Sibiuul. O precizează scrisoarea lui Wurmloch (dela 1546, dar și socotelile Sibiului, cu doi ani mai înainte, prin bacșișul plătit de acest oraș lui Filip Maler: „pro impressione catechismi valachici”.

În Sibiu exista o tipografie încă din anul 1529⁸³⁾, în care Sașii au putut pune, după necesități, să se taie și literă cirilică, cum s'a întâmplat mai târziu la Brașov⁸⁴⁾, fără să fi fost nevoie să se aducă litera lui Dimitrie Liubavici dela Târgoviște, sau Filip Maler să tipărească acolo cartea⁸⁵⁾. Litera târgovișteană ar fi recunoscut-o cu siguranță Timotei Cipariu, mai ales că la Blaj s'a găsit și o tipăritură de a lui Macarie, *Octoiul* din 1510, pomenit mai sus, însă el afirmă despre Catechismul din 1544 „că era tipărit cu altfel de caractere, decât cele întrebunțate în cărțile românești”. Poate litera sibiană să fi fost mai urâtă, decât frumoasele litere macariene, liubaviciene, și chiar decât cele coresiene, încât i-a reținut atențiunea în mod deosebit și după dispariția cărții. Faptul că la Sibiu nu se știe să se mai fi tipărit și alte cărți cirilice nu înseamnă că la 1544 nu s'a putut turna puțină literă necesară pentru o cărțuie mică, cum a fost catechismul. Argumentația Prof. Al. Procopovici, că ar fi fost greu să se tipărească la Târgoviște, sub ochii Domnului:

⁸³⁾ Vezi Bianu—Hodoș, *Bibliografia românească veche*, I, p. 21, nota.

⁸⁴⁾ Sextil Pușcariu, *Istoria literaturii române*, ed. II, cit., p. 74. Cunoscutul bibliograf maghiar Szabó Károly înșirând la anul 1544 și Catechismul românesc, admite, că tipografia din Sibiu, proprietate a orașului, „a avut și litere cirilice”. *Régi magyar könyvtár*, cit., vol. II, p. 8.

⁸⁵⁾ Cum cred acest lucru: N. Iorga, *Istoria literaturii religioase*, olt., p. 66 și ed. II, p. 175; Adolf Schullerus, *Korrespondenzblatt*, cit., p. 57, după care și I. Lupaș, *Sibiu: ca centru al vieții românești*, în *Anuarul Institutului de Istorie Națională*, 1928—1930, V, p. 45; N. Drăganu, *Dacoromania*, II, p. 584; A. Bârseanu, o. c., p. 1 și N. Sulică, o. c., p. 73.

și ai Mitropolitului țării, o carte luterană, deodată cu *Molitvelnicul* lui Ljubavici din 1544—1545, o lucrare mare și migăloasă, vine în sprijinul părerii că Sibiu a fost locul tipăririi catechismului românesc⁸⁶).

În ce privește *tipografia*, în care s'a tipărit, pe lângă cele spuse mai sus am dori să precizăm, că anul întemeierii tipografiei la Sibiu e 1529, nu 1530, cum s'a afirmat mai des. O știm după o notiță a lui Seivert, în care se pomenește ca primă tipăritură la Sibiu o carte a lui Th. Gemmarius, apărută la 1529⁸⁷).

Anul tipăririi e sigur, 1544, și anume prima jumătate a anului, pentru că la 16 Iulie tipăritorul își primea remunerația de 2 florini pentru munca sa.

Asupra *formatului* ne vom opri ceva mai mult, fiindcă are o deosebită însemnătate. Dacă e adevărat ce spune Timotei Cipariu, că tipăritura văzută de el avea formatul în —12°, spre deosebire de cel din 1559, care are formatul în —8°, atunci *Catechismul românesc* din 1544 pare a fi, după cât știm, cea dintâi carte de formatul acesta minuscul în tot Sud-Estul european, cu 74 ani după aldințele venețiene, dar și cu 23 ani înaintea plantinienelor din Anvers și cu aproape 100 de ani înaintea celebrelor ediții elzeviriene din Leyda, cari prin formatul lor mic au însemnat o revoluție în istoria cărții europene⁸⁸). Formatul indicat de canonicul dela Blaj primește o confirmare, de altfel, prin cuvintele lui Adalbert Wurmloch dela 1546, care îi zice tipăriturii „libellus”, cărțuție, probabil după formatul ei mic, dar și după pagini.

De fapt la catechismul din 1544 nu putem vorbi despre *pagini*, *paginație*, ci numai despre foi, *foliație*, știut fiind că cea

⁸⁶) *Arhiepiscopul husit* p. 5—6.

⁸⁷) Bianu—Hodoș, *ibidem*.

⁸⁸) Am mai spus lucrul acesta și în broșurile: *Tiparul la Români din Transilvania*. Sibiu, 1941, p. 7 și *Cartea românească în Transilvania*. Brașov, 1944, p. 3. Cf. și Al. Iordau, *Ca este formatul de carte*, în *Hrisovul*, Bucuroștii, 1942, II, p. 91—94, unde, însă, se spune, că cea dintâi carte românească, în —12°, ar fi *Catechismul* tradus de G. Buitul la 1703.

dintâi carte cu paginație din trecutul nostru e abia *Evanghelia învățătoare* dela Govora din 1642. Judecând după catechismul din 1559, descris de Andrei Bârseanu ca având 11 foi, iar cu lipsurile presupuse un total de vre-o 15—16 foi, în —4°, dar de fapt în —8°⁸⁹), atunci, transformându-le în formatul în —12°, Catechismul dela Sibiu a putut avea cu aproximație 24 foi, adică 48 pagini mici.

Tipărit mai ales pentru tineret, cu scopul de a fi citit și învățat⁹⁰), catechismul românesc dela 1544 a trebuit să aibă multă căutare, pentru limba lui, încât n'a mai rămas niciun exemplar până la noi⁹¹) și a trebuit ca la 1559 Coresi, abia instalat la Brașov, să scoată de sub teascuri, ca primă carte românească, ediția II-a a acestui catechism. Vor fi câștigat negustorii sași bani cu această cărțuție? Distribuită pe lângă altă marfă, după obiceiul vremii, catechismul a putut aduce și bani, dar s'a și epuizat repede, nu atât de repede ca cel grecesc, pomenit mai sus, retipărit după 6 ani, dar totuși după 15 ani necesitățile au cerut o nouă ediție românească. Unii sunt dispuși să vadă în această retipărire semnul, că ediția dela 1544 nu putuse mulțumi pe Români⁹²). Dar, oare, ediția II-a grecească, apărută atât de curând, după 6 ani, se datorește tot nemulțumirilor provocate printre Greci⁹³)?

⁸⁹) Cf. facsimilele publicate de I. Bianu, care sunt de formatul în —8°. Văzând originalul la Academie, l-am măsurat și în centimetri: 19×14, deci în —8° obișnuit. Oglinda rândurilor: 14,30×9,30. Catechismul lui Honterus din 1548 are în centimetri: 14,40×9,60, adică, cu aproximație, cam mărimea probabilă a Catechismului românesc din 1544.

⁹⁰) Catechismul grecesc pare a fi fost întrebuintat „chiar și în clasele inferioare” ale Școalelor, cum spune H. Schuller în o. c., p. 4, notă.

⁹¹) De altfel cărțile se tipăreau în vremurile dela începutul tipografiei în puține exemplare. Din cele cca 30.000 cărți tipărite până la 1500, pentru cele mai multe tirajul n'a variat decât între 100—1.000 de exemplare. Cf. Svend Dahl, *Histoire du livre de l'antiquité à nos jours*. Paris, Jules Lamarre, 1933, p. 113.

⁹²) N. Sulică, o. c., p. 77.

⁹³) Crezul în catechismul grecesc din 1550 e, însă, *identic* cu cel luteran din 1530, cu cel al lui Honterus din 1548 și, prin urmare, cu cel româ-

Acestea sunt problemele, cari ni s'au impus, cu ocazia comemorării a 400 ani dela tipărirea celei dintâi cărți în limba românească. Dacă ea s'ar fi păstrat, am fi avut de spus mai multe realități și mai puține ipoteze, cari vor fi confirmate, sau infirmate, cu certitudine numai odată cu aflarea originalului.

neso din 1544, acela care a provocat scandalul. Cf. Schuller, o. c., p. 28, unde se dă în traducere germană Crezul grecesc din 1550, original pe care nu l-am putut vedea din motivele arătate mai sus. Să lipsească din originalul grecesc cuvântul „răstignitu-se-au” în zilele lui Pilat din Pont, sau e numai omisiunea traducătorului Schuller? Lipsa acestui cuvânt ar fi singura deosebire între crezul grecesc și cele 3 pomenite.

PREDOSLOVIE LA CELE PATRU CATECHISME

Pentru că cel întru Treime închinat a adus curgerea anilor dela facerea lumii 7452, iară dela impelițarea Fiiului lu Dumnezeu 1944, eu dascălul scris la capu mai apoi, dacă văzui că se plinesc 400 ani dela scrierea cu tipariul a Catechismului dela 1544 în cetate în Sibiiu, ostenitu-m'am de am strâns știri asupra acestii cărți și ispitind dela unii și dela alții învățați rumâni și strâni, m'am nevoit și am izvodit den nou, cum am putut, această cortă astăzi perdată, socotind că va fi spre folosul Rumânilor a scrie și cu tipariul ceiace am găsit pre la unii și pre la alții mai procopsiți.

Iară tot ispitind am aflat că s'ar înțelege mai bine dacă alături de Catechismul din 1544, scos de iznoavă, scriem cu tipariul și cele de demult trei catechisme, în limba lor, așa cum le-au aflat învățații: Andrei Bârseanu — pre al Diaconului Coresi dela 1559, den cetatea Brașovului; Dimătrie A. Sturdza — pre al popii rumânesc din finutul Ardealului, însă popa Grigorie din Măhaciu dela 1607; și, pre urmă, Iulian Marțian — pre cel scris în cea dintâi jumătate a veacului al 17-lea.

Cel izvodit de mine, smeritul dascăl dela Școala cea mare a Țării Ardealului — năpăstuită în vremuri cumplite cinci ani chiar în cetate în Sibiiu și întoarsă într'aceastea zile acasă în cetatea de scaun în Cluj, în lunile Iulie și August vă leato 7 mie 453, iară dela nașterea lu Christos 1945 — îl scriem cu tipariul mai la început, fiind cel mai vechiu, așa cum socotim că a fost scris de nește creștini odinioară, la anul 1544. Inșă și litere roșii

i-am pus, precum și celelalte cărți ale Rumânilor de atunci au avut. De am greșit cumva, rog pre cei tineri și pre cei în vârstă și pre cei bătrâni, care vor ceti și vor scrie, pentru iubirea lu Christos să înderepteze, iară pre noi, care cu osârdie ne-am nevoit, să nu ne blesteme, nece să săduiască, ce vă rog ca frații mei să cetiți și bine să socotiți că veți vedea înșivă că e cu adevăr.

Catechismul Bârseanu, scris cu tipariul de robul lu Dumnezeu Diaconul Coresi, în cetate în Brașov, în anul 1559, dară perdut aproape patru veacuri și aflat și scos la lumină cu mult sârg de Andrei Bârseanu în luna lu August, anul una mie 921, urmează mai apoi. Iară întâi acesta îl scoatem în tipariul cel vechiu al Brașovului¹⁾, precum l-a scos și dascălul de limbă veche dela Școala cea mare den cetatea de scaun den București, Ion Bianu, să-i fie lui vecinică pomenire, în anul Domnului 1925. Ce bătrânul dascăl greșind numărătoarea feșelor la tipariu, acestea mergând pre rând așa: 1, 2, 3, 4 alb, 5, 9, 7, 8, 6, 10 . . . , însă mai vârtos cunoscând și înțelegând puținătatea acestii cărți în țara noastră, o scoatem de iznoavă în chipul cel de demult²⁾ și apoi o scriem pentru vremurile de astăzi, ca să fie laolaltă cu Catechismul den 1544, lesnind truda acelora ce vor să le asemuiască și să afle, poate mai bine, legătura dentru ele.

Cartea lui Coresi, în tipariul cel vechiu al Brașovului, dăruitu-o-a Bârseanu Academiei den București, unde o am văzut și de unde o scoatem la capu mai apoi.

Catechismul Sturdzan, scris de mâna păcătoasă și muritoare a smeritului popă Grigorie din Măhăciu la anul 1607, urmează al treilea rând. Pentrucă procopsitul și mult învățatul dascăl Bogdan P. Hasdeu — cu toate că l-a scos cu tipariul la 1879, în Cuventu den bătrâni, după cartea scrisă a popii mai sus pomenit și aflată la Dimitrie Sturdza, de unde i-a purces și numele: Catechismul Sturdzan — nu l-a dat și cu scrierea adevă-

¹⁾ În facsimile.

²⁾ Adică în facsimile.

rată a popii măhăcean, după trecerea aproape a 3 veacuri și jumătate îl scoatem acmu mai întâi în chipul cel de demult, iară apoi îl scriem cu literele den vremea noastră, litere negre și roșii, ca în catechismul cel de demult. Inșă și această cărțuție den 1607 află-se la Academie la București, ca și cea den 1559, și ne-a fost de tot agiutoriu dascălul Alexandru Elian dela această Academie pentru amândouă cărțile, ce fără acest agiutoriu nu le-am fi putut scoate în tipariul cel vechiu. Lui laudă și mulțămire în veaci.

Catechismul Marțian fost-a scris de oarecine pre la începutul veacului al 17-lea, cum se poate vedea mai apoi. De atunci rătăcit-a câteva veacuri, până ce aflatu-l-a hotnogiul crăiesc den Țara Năsăudului, Iulian Marțian, care l-a dăruit pentru cetire Academiei, unde l-a văzut cunoscutul dascăl dela Școala cea mare den cetate den București, Alexandru Rosetti, și l-a scos cu tipariul la 1924. Apoi iarăși catechismul a rătăcit până în luna Noemvrie 2 zile, anul 1945, când cu vrerea Tatălui și cu agiutoriu Fiiului și cu plinirea sfântului Duh l-am aflat — după ce în multe părți am întreat și am căutat — la biblioteca Școlii celei mari a Țării Ardealului, den cetatea de scaun, den Cluj, după venirea den blăstemata pribegie dela Sibiu. Și-l scoatem astăzi întâia oară în chipul cel de demult, să fie pre învățatură și mai vârtos să fie de înțelegătură gramăticilor. Iară mai apoi îl scoatem și cu scrierea denr'aceastea zile, cu litere negre și roșii, cum fu scris mainte.

La scrierea denr'aceastea zile mult agiutoriu am găsit mai vârtos la tânărul ucenic al Școlii noastre celei mari den cetatea Clujului, Romulus Todoran, procopsit în limba veche, împreună cetind și sfătuindu-ne asupra tâlcuirii literilor cirilice în limba rumânească de astăzi. Iară dacă am tâlcuit bine, laudă se cuvine acestui ucenic, iară unde am greșit nu e de vina noastră, ce-i de vina învățașilor rumâni, care nu se înțeleg încă toți într'un chip asupra aceleași tâlcuiri.

Inceputu-s-a scrierea acestii cărți cu tipariul dela facerea lumii 7453, iară dela Christos o mie 945, în luna Maiu 14 zile, în cetatea Sibiului, în zilele binecredinciosului și de Dumnezeu

păzitului și însuși stăpânitoriului Domn Mihai Voevod, cel cu bun nume de biruitoriu, nepotul preabunului și marelui Domn Ferdinand, însă domn al întregii țări, Mitropolit al Țării Ardealului fiind preaosfințitul Nicolae, chiar în cetate în Sibiu, și s'a sfârșit această carte în luna lu Dechemvrie 30 zile, în cetatea Clujului, de aceiași meșteri tipografi, Episcop, păstorind în cetate, în Cluj, fiind preosfințitul Nicolae, păzitorul cu grijă al turmei dreptcredincioșilor creștini den această parte a Ardealului în vreme de năpaste.

Chelciug și banii pre acest lucru înduratu-se-au a da mai vârtos stetnicul cel mare al domniei pentru școli, căruia mulțămire se cuvine și laudă și cinstire în vecia veacului. Amin.

CATECHISMUL RECONSTITUIT DE I. CRĂCIUN
TIPĂRIT ÎN 1544 DE FILIP MALER LA SIBIU

[PREDOSLOVIA, FRAGMENT]

...împeliță den fată curată Mariia și învăță Ap[os]to[lii]. Tremease-i în toată lumea de să spue Ev[an]gh[e]lia lu H[risto]s[ă]. Și zise H[risto]s[ă] Ap[os]to[lilor]: Cine va creade și se va boteza ertat[ă] va fi. Cine nu va creade nece se va boteza perit[ă] va fi. Și au ales[ă] 4 Ev[an]gh[e]listi den limba oureiască pre limba grecească de-au scris[ă] Ev[an]gh[e]lia. Deacia sf[i]nți Părinți Vasilie, Grigorie, Ioan[ă] Zlataust[ă], Atanasie și Chiril[ă] filosof[ă] și ei socotiră și scoaseră den cartea grecească pre limba sârbească. După aceia nește creștini buni socotiră și scoaseră cartea den limba sârbească pre limba rumânească, cu știrea Măriei Crăiasee¹⁾, și scoasem[ă] sf[ă]nta Ev[an]gh[e]lie și Zeace cuvinte și Tatăl[ă] nostru și credința Ap[os]to[lilor] să înțelege[ă] toți oamenii cine-s[ă] Rumâni creștini. Cum[ă] grăiaște și sfântul[ă] Pavel[ă] Ap[os]to[l[ă] c[ă]tră Corinteani, 14 capete: In sf[ă]nta besearec[ă] mai bine e a grăi 5 cuvinte cu înfeles[ă] decât[ă] 10 mie de cuvinte neînfelese în limba striină. După aceia vă rugăm[ă] toți sf[i]nți Părinți, oare Vlăd[ă]ci, oare Ep[iscop]i, oare Popi în căror[ă] mână va veni aceastea cărți creștinești, cum[ă] mainte să cetească; necetind[ă] să nu judece nece să s[ă]duiască, că nu e într'insele alte nemică, ce numai ce-au propoveduit[ă] sf[i]nții Ap[os]to[li] și sf[i]nții Părinți. Și să ne închinăm[ă], și să cinstim[ă] și să dăruim[ă] pre numele Tatăl[ă] și Fiiului și D[uh]u[lu]i sf[ă]nt[ă]²⁾ și creadem[ă] că va fi cu blagoslovenie sf[i]nție[i] lu I[su]s[ă] H[risto]s[ă] mântuitorul[ă] nostru. Amin[ă].

¹⁾ Isabela (1541—1551). Numele episcopului credem că a lipsit, fiindcă episcop al Transilvaniei și al „Țării Ungurești” la 1544 nu se constată a fi fost cineva.

²⁾ Nefiind episcop în scaun, s'a întrebuințat, credem, această formulă, asemănătoare cu cea din Catechismul Marțian.

INTREBAREA CREȘTINEASCĂ

Intrebare¹⁾: Creștinu ești?

Răspunsu: Creștinu.

Intrebare: Carele e omul creștinu?

Răspunsu: Omul creștinu iaste acela omu cine in H[ris-
to]sū creade și viiază cumu sântu tocmealele lu H[risto]sū să
va acela omu cine creade ertăciunea păcatelorū dela Tatălū
sf[ă]ntū Dumnezeu că i se va da in harū pren I[su]sū H[ris-
to]sū.

Intrebare: Dela cine te chemi creștinu?

Răspunsu: Dela H[risto]sū.

Intrebare: Cu ce veri adevăra că ești creștinu?

Răspunsu: Cu aceaia că m'amū botezatū in numele Tatălui
și Fiiului și D[u]hului sf[ă]ntū și crezū in I[su]sū H[risto]sū.

Intrebare: Cu mai multū cu ce veri adevăra?

Răspunsu: Cu aceaia că știu rădăcina creștinătăției.

Intrebare: Câte lucrure trebuiaște să știe omul creștinu?

Răspunsu: Cinci lucrure.

Intrebare: Carele-sū acealea?

Răspunsu: Dentăi, Zeace porânceale ale lu Dumnezeu; a
doa, Credința creștinească; a treia, Tatălū nostru; a patra,
Botezulū; a cincea, Cuminecătura.

¹⁾ Litere roșii au trebuit să fie și la acest catechism din 1544, cel puțin atâtea, câte sunt la cel din 1559, dacă nu atâtea câte are cel Sturdzan, sau Marțian. Toate tipăriturile românești din anii 1508—1544, cunoscute până azi, au caractere roșii. Deaceea credem că nu greșim dacă însemnăm cu roșu cel puțin cuvintele: Intrebare, Răspuns și cu inițiale începutul Crezului și al Tatălui nostru.

Intrebare: Pre cine-și deade Dumnezeu Zeace cuvintele sa-
le afară?

Răspunsu: Pre Moisi prorocū, pre doao table de piatră in
vârhlū muntelui de Sinae.

Intrebare: Zi ceale Zeace cuvinte.

Răspunsu: Dentăi: Pre lângă mine Dumnezei striini să
n'aibi. A doa: Numele Domnului Dumnezeului tău in harū să
nu-lū iai. A treia: Sărbează Dumeneca. A patra: Tată-lău și
mumă-ta cînsteaște-i. A cincea: Să nu ucizi. A șase: Să nu fii
curvari. A șaptea: Nu țura. A opta: Să nu fii mărturie strămbă
vecinului tău. A noa: Să nu poțtești casa vecinului tău. A zea-
cea: Să nu poțtești vecinului tău nece muiare-i, nece fata-i, nece
feciorulū, nece boulū, nece asinulū, nece nemica ce iaste al lui¹⁾.

Intrebare: Ianī să grăimū depre hasna celorū zeace cu-
vinte ale lu Dumnezeu, dereptū ce-și deade Dumnezeu zeace
cuvintele sale afară, să ne prentu iale ispăsimū?

Răspunsu: Nu dereptū aceaia că niminilea nu le poate im-
plea deplinū.

Intrebare: Dară derep-ce le-au datū afară?

Răspunsu: Dereptū trei folosure. Folosulū dentăi cumū noi
păcatele noastre să le putemū cunoaște den ei pre noi să ne
smerimū și să meargemū la vraci la I[su]sū H[risto]sū. Alū
doile folosū: cumu ne deade zeace cuvintele sale să invățamū
fapte bune creștinilorū și viață bună. A treia folosū: cumū oa-
meni făcători de rău să se întoarcă cătră Dumnezeu.

¹⁾ Pe lângă cele stabilite de Prof. N. Sulică in o. c., p. 63—64, putem adăuga că, in Catechismul lui Luther din 1530, Decalogul e cel de sus, afară de porunca a zecea, care se termină aci (1530) astfel: ... „nece feciorulū, nece fata-i, nece vitele, nece nemica ce iaste al lui“. In Catechismul lui Honterus din 1548, in schimb, porunca a patra are următoarea completare, față de cel din 1530: ... „să veri să aibi zile multe și bune pre pământū“. In catechismele din 1572, 1727, 1758, e textul din 1548. Incepând cu veacul al XIX-lea textul e modernizat și poruncile 9 și 10 puțin schimbate. In catechismele din zilele noastre (1933 și 1942) sunt schimbate primele două porunci, restul e ca in 1548. Deci Sbierea a greșit susținând (Mișcări cultu-
rale, cit., p. 101) identitatea Decalogului din Catechismul lui Luther cu cel din Catechismul Sturdzan, etc.

Intrebare: *Deaca ne-au datū Dumnezeu cuventele sale afară, să ne ispăsimū pentru iale, dară pren ce ne vămū ispăsi?*

Răspunsū: *Pran credința dereaptă.*

Intrebare: *Cene invață pre credința dereaptă?*

Răspunsū: *Ev[an]ghe[li]a.*

Intrebare: *Ce e Ev[an]gh[e]lia?*

Răspunsū: *Bună vestire și veselie dela Tatălū sf[ă]ntū Dumnezeu cumū noao ne va erta toate păcatele dereptū I[su]sū H[risto]sū.*

Intrebare: *Pre cine-și deade Dumnezeu Ev[an]gh[e]lie-sa afară?*

Răspunsū: *Pre Fiiulū lui celū sf[ă]ntū, pre cine porānci noao bucurie și milă și ertăciunea păcatelorū.*

Intrebare: *Ce e dară credința ceaia ce noao trebuiaște să ne ispăsimū?*

Răspunsū: *Nădeajde în mila Tatălui sfântū Dumnezeu, dereptū moartea Fiiului celū sfântū.*

Intrebare: *Zi credința ce-au făcutū 12 Ap[os]toli.*

Răspunsū: *Capū dintāi de fapta lumiei*

Crezū intru Dumnezeu, in Tatălū putearniculū, făcătorilū ceriului și alū pământului. * Capū al doile descumpăratū.* Și intru unulū Domnū I[su]sū H[risto]sū, Fiiulū lu Dumnezeu, unulū născutū, ce să impeliță den D[u]hulū sf[ă]ntū și să nāscu den fată curată Mariia. Chinuitū suptū Pilatū den Pontū, răstignitu-se-au, murit-au și s'au ingrupatū, și s'au pogoritū la iad și invise a treia zi din morți și să suū in ceri și șādea a dreapta Tatălui și iară veni-va a judeca viii și morții. * Capū al treile de sf[i]nție.* Și in D[u]hulū sf[ă]ntū, intr'una sfântā creștinească a sdborului basearecă, ertăciunea păcatelorū, sculatulū morților și veri fi viu in vecie. Aminū¹⁾.

¹⁾ Așa e Crezul, fără variații de sens, ci numai de cuvinte modernizate în vremile mai apropiate de noi, în cele 10 ediții ale catechismelor luterane, văzute în Biblioteca Brukenthal, dintre cari două (1636, 1639) ungurești, restul germane. Așa e și în catechismul grecesc contemporan, cum am arătat în nota 93 mai sus.

Intrebare: *Ce iaste a treia parte ce trebuiaște creștinului să știe?*

Răspunsū: *Iaste Tatălū nostru ce-au invățatū însușū I[su]sū H[risto]sū pre Apostoli.*

Intrebare: *Zi ocenāși rumāneaște să înțeleagemū.*

Răspunsū: **T**atălū nostru ce ești in ceri, sf[i]nțească-se numele tău, să vie împărăție-ta, fie voia ta, cumū in ceri așa și pre pământū. Pita noastră săfioasă dā-ne noao astāzi, și iartā noao greșalele noastre, cumū ertāmū și noi greșiților noștri, și nu ne duce in nāpaste, ce ne izbăveaște pre noi de hitleanulū. Aminū¹⁾.

Intrebare: *Cāte rāndure de lucrure să ne cuprindemū in rugăciune?*

Răspunsū: *Doao.*

Intrebare: *Carele-sū acealea?*

Răspunsū: *Milcūitura și datulū de harū.*

Intrebare: *Ce iaste milcūitura?*

Răspunsū: *Milcūitura iaste aceaia cāndū cearemū ceva dela Dumnezeu și avemū greu și nevoia noastră sfântū numele al lui pre ajutori să-lū chemāmū.*

Intrebare: *Ce e datulū de harū?*

Răspunsū: *Datulū de harū iaste aceaia cāndū ne aducemū amānte depre toate faptele bune ale lui Dumnezeu și dāmū harū lui pren H[risto]sū.*

Intrebare: *Cāte lucrure trebuescū să fie in rugăciune?*

Răspunsū: *Cinci lucrure. Dentāi porāncealele, că Dumnezeu au porāncitū și au lāsātū să rugāmū. A dooa făgădui-t-a, că Dumnezeu făgădui-tu-ne-au că ne va pre noi asculta. A treia credința că toate făgădui-turile lui Dumnezeu cu credință numai să*

¹⁾ Așa e Tatăl nostru în catechismele luterane germane, dealungul veacurilor, pomenite mai sus, după versiunea Evanghelistului Luca. Adausul: „Că a ta e împărăție și putearea și slava în vecie. Aminū”, după versiunea Evanghelistului Matei, introdusă de Corei în 1559, se află numai în catechismele luterane ungurești din 1636 și 1639 și în cele luterane săsești din zilele noastre (Sibiu, 1933 și 1942).

le putem cuprinde la noi. A patra cearere greu și nevoie sufletului și trupului. A cincea în al cui nume trebuie să cerem să veri să știi numai numele lu I[su]s[us] H[risto]s[us].

Intrebare: Câte cearere sânt în Tatăl nostru?

Răspuns: Șapte cearere sânt. Trei-s[un]t din iale de viața de veac[ul]. Patru cearere depre viața aceștii lumi.

Intrebare: Ce iaste a patra parte ce trebuie să știe creștinul?

Răspuns: Botezul cum au scris sfântul M[a]th[eu] Ev[an]gh[e]list[ul] cap[itolu] mai apoi unde zise Domnul Dumnezeu în toată lumea învățați toate limbile, botezați-i în numele Tatălui și Fiului și D[eu]lui sfânt! Și iară zise în Ev[an]gh[e]lie lu Marco, cap[itolu] mai apoi: Cine va creade și va fi botezat[ul] ispăsit[ul] va fi, cine iară nu va creade perit[ul] va fi.

Intrebare: Ce iaste a cincea parte ce trebuie creștinului să știe?

Răspuns: Cumencătura dela preastol[ul], ce iaste scrisă de sf[ânt]ii Ev[an]gh[e]listi M[a]th[eu] 106, M[arcu] 64, Luc[ia] 109, și sf[ânt]ul Pavel Ap[osto]l[ul].

Intrebare: Zi ceale cuvinte!

Răspuns: Domnul Dumnezeu I[su]s[us] H[risto]s[us] după cină luă pită și blagoslovi și frâmse și deade ucenicilor săi și zise: luați și mâncați, că acesta iaste trupul meu ce se deade drept[ul] voi; aceasta faceți când[ur] veți face pomeana mea. Așisdere și păhar[ul] luă după cină și blagoslovi și deade ucenicilor săi și zise: beați toți dintr[un]s[un]s, acesta iaste singele meu de leage noao, ce se va vărsa drept[ul] voi, drept[ul] multe să vă se iarte păcatele; aceasta faceți pururile când[ur] veți face pomeana mea.

CATECHISMUL BARSEANU

TIPĂRIT ÎN 1559 DE DIACONUL CORESI LA BRAȘOV

ȘI DESCOPERIT ÎN 1921 DE ANDREI BARSEANU

АПЕЛЦА ДЕЛФАТЪ КЪРАТЪ МА
 РІА • ШН АВЦЪ АПЛІН ТРЕМЪ СЕН
 АТОАТЪ ЛОЦМЪ ДЕСЪ СПЪЕ ЁУЛІА
 ЛЪ ХС • ШН ЗНСЕ ХС АПЛАМЪ •
 ЧН НЕВА КРЪ ДЕ ШН СЕВА БОТЕЗА
 ЁРТАТЪ ВАФН ЧН НЕ НОЦВА КРЪ ДЕ
 НЕ ЧЕСЕВА БОТЕЗА ПЕРНТЪ ВАФН •
 ШН АОУ АЛЕСЪ • Д • ЁУЛІСТН • ДЕ
 АЛІМБА ІВРЕЙСКЪ ПРЕЛІМБА ГРЕ
 ЧАСКЪ ДЪУ СКРНЕСЪ ЁУЛІА • ДЪ
 СІА СФНЦН ПЪРНЦН • ВАСНА ІЕ
 ГРНГОРІЕ ІУІ ЗЛАГЪ АТАНАСІЕ
 ШН КІРНЛЪ ФНЛОСЦІФЪ • ШН ЁН
 СОКОТІРЪ ШН СКОДСЕРЪ ДЕМНА
 РЪ ГРЕЧАСКЪ ПРЕЛІМБА СРЪЕ СІА

ДОУПЯ АУБА НЕЩЕ КРЕЩЕНИ БОУ
 НИ СОКОТНРА ШИ СКОАСЕРЖ КАР
 ТЪ ДЕЛНМБАСРЗЕЪСКЖ ПРАНИМ
 ВА РОМАНЪСКЖ • КУЩНРЪ МЖ
 РЕИ ЛУКРАН ШИ КУЩНРЪ ЕПКЛУ
 ЛУНСАВЕНЦЪРЖЕНОУАГЪРЕЩИ •
 ШИ СКОАСЕМЪ СФОНТА ЕУЛІЕ •
 ШИЗЪЧЕ КУВНТЕ • ШИТАТАЛ
 ПОСТРЪ • ШИ КРЕДНИЦА АПАНЛЪ
 СЪЦЕЛЪГЖ ТИЩИ ШАМЕНІН ЧИ
 НЕСЪ РОМАННИ КРЕЩЕНИ • КОУМЪ
 ГРАМЦЕ ШИ СФОНТОЛЬ ПАВЕЛЬ
 АПАЛ КЪТРА КОРИНТЪНИ ДІ КАЛЕ
 ТЕЛ СФОНТА ВЕСЪРЕКЖ МАПЕННЕС
 АГРЖИ Е КУВНТЕ КУЦЕЛЕСЪДЕ

КЯТЬ • І • МІЕ ДЕКУВНТЕ НЕЦЕ
 ЛЕСЕ АЛНБАСТРИННА • ДУПЖ АЧЕ
 А ВЪРЪГЪМЪТОЦНСФОНЦНПЪРНЦН
 ШРЕ ВЪЗДНЧН ШАРЕ ЕПКЛЫ ШАРЕ
 ПОПН • А КЪРОА МЖНЖВА ВЕНН А
 ЧЕСТЪ КЪРЦН КРЕЩЕНЕЩН КОУМЪ
 МАИТЕ СЪЧЕТЪСКЖ НЕЧЕТННДЪ
 СЪНЪ ЖОУДЕЧЕ НЕЧЕ СЪСЪДЪАСКЖ
 КЪНЪ АТРАЖНСЕЛЕ ААТЕ НЕМНКА
 ЧЕНУМАН ЧЪУ ПРОПОВЕДУНТЬ СФ
 НЦИН АПАН ШИ СФОНЦИН ПЪРНЦН •
 ШИ АЖННЪМЪ ЧННТЕ ШИ ДЪРОНИМ
 СФОНЦИЕНТАЛЕ АРХІЕРЕУ ИМНТРО
 ПОЛНТЬ ЕФРЕ • ШИ КРЪДЕ КЪВА
 ФИ КУБЛАГОСЛОВЕНІЕ СФОНЦІЕ ЛЪ
 ІСХС МЖНТЪНТОРІОНОСТРЪ АМИН

*Pagină albă
in original*

АТРЕБАРЪ КРЕЩЕНІѢ СКЛ • • •
 АТРЕБАРЕ • КРЕЩЕНІѢ ЕЩИ • РЪ
 СПУНОСЪ • КРЕЩЕНІѢ • АТРЕБАРЕ •
 КАРЕЛЕСЕ ѠМОЦЛЬ КРЕЩЕНІѢ • РЪ
 СПОЦІНСЪ • ѠМОЦЛЬ КРЕЩЕНІѢ
 ЛСТЕ АЧЕЛА ѠМЪ ЧИНЕ АХС КРЪ
 ДЕ • ШН ВІМЪЗЪ КОЦМЪ СЪНТЬ ТО
 КМЪ ЛЕЛЕ ЛОУ ХС • СЪВА АЧЕЛА
 ѠМЪ ЧИНЕ КРЪ ДЕ ЁРТЪЮНЕ ПЪ
 КЪТЕЛОРЪ ДЕЛА ТАТЬЛЪ СФНТЬ
 ДОУМНЕЗЕОУ КЪНСЕВА ДА АХАРЪ
 ПРЕ АІС ПС • АТРЕБАРЕ • ДЕЛА
 ЧИНЕТЕ КЕМН КРЕЩЕНІѢ • РЪСПЪ
 НСЪ • ДЕЛА ХС • АТРЕБАРЕ •
 КОУЧЕВЕРН АДЕВЪРА КЪЩЕНІѢ КРЕ

ШНІВЪ • РЪСПОУНІСЬ • •
 КОУ АЧѢА КЪМЪМЪ БОТЕЗА
 ТЬ АНОУМЕЛЕ ТАТЬЛОУН ШН
 ФІЮЛОУН ШН ДЪХОУЛОУН СФІН
 ТЬ • ШН КРЕЗЪ АІСЪ ХС
 АТРЕБАРЕ • •
 КОУ МАИ МОУАТЬ КОУТЕВЕРИ
 АДЕВЪРА • РЪСПОУНІСЬ • •
 КОУ АЧѢА КЪЩІОУ РЪДЪУИНА
 КРЕЩІИЖТЪЦІЕН • АТРЕБА
 РЕ • КЪТЕ ДОУКРОУРЕ ТЪЕ
 БОУАЩЕ СЪЩІЕ ІУМОУАЪ КРЕ
 ЩІИВЪ • РЪСПОУНІСЬ • •
 ІННІИ ДОУКРОУРЕ • •

АТРЕБАРЕ • КЪРЕЛЕСЬ АЧѢ
 АЪ • РЪСПОУНІСЬ • •
 ДЕАТЪН ЗЪЧЕ ПОРЪНІЕЛЕ АЛЕ
 ЛОУ ДОУМНЕЗЕОУ • • АДОА
 КРЕДІИЦА КРЕЩІИТЪСКЪ •
 АТРЕА ТАТЬА НІУСТРОУ •
 АПАТРА БОТЕЗОУАЪ • АЧН
 ІУЪ КОУМНЕКЪТОУРА •
 АТРЕБАРЕ
 ПРЕЧІНЕСЬ ДЪДЕ ДОУМНЕЗЕ
 ОУ ЗЪЧЕ КОУВІИТЕЛЕ СА
 ДЕ АФАРЪ • РЪСПОУНІСЬ •
 ПРЕ МІУЦІИ ПРОРЪКЪ ПРЕ
 ДОАУ ТАБЛЕ

депіатрѣ аврѣхѣ мѣнѣ лѣн
 деснѣе атреваре • знѣле
 зѣче коувнѣнѣ рѣспоуѣсь •
 деатѣн ѣѣ сѣнѣ дѣмнѣлѣ дѣ
 мнѣзеу алтѣу прѣлѣнѣ мнѣ
 не доумнѣзен стрѣннѣ сѣнѣн
 ен • адоа ноумеле дѣмнѣлѣн
 доумнѣзеуа дѣн тѣу ахарѣ сѣ
 ноуа ѣн прѣлѣгоура тѣ кѣневи
 новатѣ ноу вѣрнѣн • атреа сѣ
 рѣзѣ доумѣнека • апатра
 тѣтѣтѣу шн моумѣ тѣ чннѣ
 стѣшен сѣвѣрн сѣнѣн знѣле
 моуа тѣ шн воуѣне прѣпѣмѣнѣ
 тѣ • ачннѣтѣ сѣнѣ оуѣнѣн • аша

се сѣнѣфн коуѣварн • ашаптѣ
 ноу фоура • ашапта сѣноуфн
 мѣртѣрѣ стрѣмѣлѣ вѣчнѣоуа дѣн
 тѣн • аносѣ сѣнѣ пофѣѣнѣ ка
 са вѣчнѣоуа дѣн тѣн • азѣче сѣ
 нѣпофѣѣнѣ вѣчнѣлѣнѣтѣнѣче
 моуа рѣн • нече фѣтан • нече
 фѣторѣу • нече вѣдѣлѣ • нече ѣ
 снѣлѣ • нече немнѣка чѣлѣсте
 ала дѣн атреваре • ѣннѣсѣгрѣ
 ннѣ депре хѣсна чѣлѣ зѣче кѣ
 вннѣтѣ аделѣу доумнѣзеу • де
 рѣтѣ чѣшн дѣде дѣмнѣзеу зѣ
 че коувнѣтеле саде афарѣ сѣ
 не прѣнѣроу ѣде ѣспѣсннѣ •

рѣспѣньсѣ • ноу дерѣпть ачѣа
 кѣннмнннлѣ нѣлѣ поате аплѣ
 деплннѣ • жтрегарѣ • дарѣ де
 репче лѣу дѣть афарѣ • рѣспѣ
 ньсѣ • дерѣпть трѣнфолоѣсуре •
 фолоѣсоу дѣлѣнн кѣмѣ ноу пѣ
 кѣтеле нѣостре сѣлѣ пѣтѣмѣ
 коуноуше дѣлен преноу сѣнѣ
 смѣрнѣ • шн сѣмѣрцѣемѣ лѣврѣ
 ла іѣ хс • альдѣнлѣ фолоѣсѣ •
 коумѣне дѣде зѣче кѣвннѣ
 лѣ сѣлѣ сѣлѣвѣцѣмѣ фѣпѣте коу
 нѣ крѣщнннлѣ шн вѣацѣжѣуна
 атрѣм фолоѣсѣ коумѣ шѣмѣнн
 фѣкѣторн дерѣѣ сѣсѣагоарѣ

кѣтрѣ дѣмнѣзѣу • атрѣгарѣ •
 дѣка нѣу дѣть доумнѣзѣу кѣ
 вѣнтеле сѣлѣ афарѣ сѣнѣ нспѣ
 сн пѣжтрѣ алѣ дарѣ прѣнѣне
 вѣмннспѣсн • рѣспѣньсѣ • прѣм
 крѣдннца дерѣпть • атрѣбарѣ
 чѣне авѣцѣ прѣкрѣдннца дерѣ
 пть • рѣспѣньсѣ • ѣѣлѣа •
 атрѣбарѣ • чѣѣ ѣѣлѣа • рѣспѣ
 ньсѣ • коунѣ вѣстнѣре шн вѣсѣлѣ
 дѣлѣ тѣтѣлѣ сѣнтѣ доумнѣ
 зѣу коумѣ ноушнѣва ѣртѣ то
 ачѣ пѣкѣтеле дерѣпть іѣ хс •
 атрѣбарѣ • прѣчннѣшѣ дѣдѣу
 мнѣзѣоу ѣѣлѣе сѣ афарѣ •

рѣспѣнсь • прѣфѣиоу дѣль сѣн
 ть прѣчѣне порѣнчн нѣдѣкоу кѣ
 рѣ шнмнлѣ шнѣртѣчѣнѣ пѣвѣ
 телѣ • ѿтрѣбѣре чѣе дѣрѣ крѣ
 дѣнцѣ чѣл чѣноу трекоу мѣ
 сѣне ѣспѣнѣ рѣспѣнсь • нѣдѣ
 ждѣ амѣлтѣтѣлѣн сѣзнтѣ дѣ
 мнѣзеу дѣрѣптѣ моуѣтѣ фѣио
 дѣн чѣдѣ сѣзнтѣ • ѿтрѣбѣре •
 зѣи крѣдѣнцѣ чѣл фѣкоуѣтѣ • ѣѣ
 ѣѣлн • рѣспѣнсь • капѣ дѣлтѣн
 дѣфѣптѣ лѣфѣмѣ • • • • •

К рѣзѣлтѣ рѣдоу мнѣзеу дѣтѣ
 тѣлѣ поутѣ ѣннѣдѣлѣ фѣкѣтѣ
 рѣчѣрѣюу дѣншнѣ алѣхманѣтѣ дѣн

вѣзѣтелѣрѣ тѣтѣрѣрѣ шн нѣвѣ
 зѣтелѣ • капѣ ѣлдѣнѣ дѣсѣкѣ
 мѣзѣтѣ • шн ѣтрѣ оуѣноу дѣ
 мнѣ ѣѣ хс • фѣио лѣдоу мнѣ
 зеу чѣѣл нѣскѣтѣ дѣннѣрѣ •
 ѣсѣ дѣлтѣтѣлѣ нѣскѣ маѣнтѣ
 дѣтоѣтѣ вѣкѣре • лѣмнѣ дѣ
 лѣ лѣмнѣ доу мнѣзеу дѣрѣп
 тѣ дѣлдоу мнѣзеу дѣрѣптѣ •
 нѣскоуѣтѣ ѣсѣ нѣфѣкѣтѣ оуѣнѣ
 дѣкѣтѣтѣ • прѣлѣчѣне тоѣтѣ
 фѣкоуѣтѣ сѣзнтѣ дѣрѣптѣ нѣн
 ѣмѣнѣн • шн дѣрѣптѣ ѣспѣсѣ
 нѣе нѣоѣстрѣ венѣтѣ дѣлчѣрн •
 шн ѣоу нѣскоуѣтѣ дѣл дѣхоуѣлѣ

СФНТЬ • ШН ДЕСМАРІА ФАТЯ
 ШМЪ ФОУ • РЖСТНГНТЪСЪ ДЕ
 РЕПТЬ НОН СЪПТЬ ПНАТЬ ДЕС
 ПОНТЬ • КННУНТЬ ШН АГРУПАТЬ
 ШН АВНСЕ АТРЕА ЗН • ДОУПА
 СТННТОУРА ШН СХСОУН АЧЕРН
 ШН ШХДЪ АДЕРЪПТА ТАТЬЛОН •
 ШН ІАРА ВЕННВА КОУСЛАВЪ АЖОУ
 ДЕКА ВІНН ШН МОРЦІН • ВЗАПА
 РАЦІА ЛОУН НОУ АСТЕ ШБРШЕ
 НІВАПЪ ААТРЕНЛЕ ДЕСФНЦІЕ
 ШН АДХОУА СФНТЬ ДОМНСІА
 ЧЕ ВІН ФАЧЕ • АСА ДЕСА ТАТЬ
 ЛЪ ВІНЕ ШН АТАТЬА ШН АФІЮ
 ЛЕ СХНЕ ЖКІНАМЪ ШН СХСАВН

МЪ • КОУМЪ АУ ГРАЖНТЬ ПРІАРО
 ЧІН ШН АТРОЦНА СФЗНТЪ АСХЕО
 РОУЛОН АПАНЛОРЪ БЕСЪРЕКА •
 МЖАТОУАНСЪЩЕ ОУАБОТЪЗЪ СХ
 СХАРТЕ ПЖКАТЕЛЕ • АЩЕПТЬМЪ
 СКОУЛАТОУАДЪ МІАРАНОРЪ ШН ВЕ
 РФН ВІОУ АВЕЧІЕ АМННЪ •

АТРЕСАРЕ •

ЧЕ АСТЕ АТРЕА ПАРТЕ ЧЕ ТРЕ
 БОУАЩЕ КРЕЩІНОУЛОУН СХЩІЕ •

РХСПОУНСЬ •

АСТЕ ТАТЬА НОСТРОУ ЧЕОУ
 АВЗЦАТЬ АСОУШЪ ІА ХС ПРЕ
 АПІСТОЛЫ • МАФЕН • СІ •

ШН ЛОУ • НĚ • ГЛА • АТРЕВАРЕ •
 ЗНѢЧЕ НАШЬ РОУМЖИЩЕ СЪЩЕ
 ЛѢЩЕМЬ • РЪСПОУНСЬ

ТАТЬЛѢ НОСТРОУ ЧЕ ЁЩН АЧЕРН
 СФНЦѢСКЖСЕ НОМЕЛЕ ТЪЪ •
 СЪВІЕ АПЖРЖЦІЕ ТА ФІЕ ВОА ТА
 КОУМЬ АЧЕРН АША ШН ПРЕПЖМѢ
 НТЬ • ПНТА НОАСТРОЖ СЪЦІЩСЖ
 ДЪНЕ НОАЩ АСТЖЗН • ШН ТАРТЬ
 НОАЩ ГРЕШАЛЕЛЕ НОАСТРЕ • КОУ
 МЬ ЕРТЪМЬ ШН НОН ГРЕШНЦНЛѢ
 НОЩРН • ШН НОУНЕ ДОУЧЕ АНЖПѢ
 СТЕ ЧЕНЕ НЗБЖВѢЩЕ ПРЕНОН ДЕ
 ХНТАБНОУ • КЪАТАЕ АПЖРЖЦІЕШН
 ПЪТЪРЪШН СЛАВА ЖВЕЧІЕ АМННЬ •

АТРЕВАРЕ •

КЪТЕ РЪНДОУРЕ ДЕЛОУКРОУРЕ ЕЖ
 НЕ КЪПРНДЕМЬ АРОУГЖУОНЕ •
 РЪСПОНЬСЬ • ДОАЩ •

АТРЕВАРЕ •

КАРЕЛЕСЬ АЧѢЛѢ • РЪСПОНЬСЬ •
 МНЛКОУНТОУРА ШН ДАГОУ ДЕХАРЬ
 АТРЕВАРЕ •

ЧЕ ЖСТЕ МНЛКОУНТОУРА •
 РЪСПОУНСЬ •

МНЛКОУНТОУРА ЖСТЕ АЧѢА КЪ
 НДЪ ЧЕРЕМЬ ЧЕВА ДЕЛА ДОУМНЕ
 ЗЕОН ШН АВЕМЬ ГРЕОУ ШН НЕВО
 НН ПЩАСТРОЖ СФЪНТЬ НОУМЕЛЕ
 АЛЛОУН ПРЕАЖОУТОРН СЪЛЪ КЕ

МѦМЬ • АТРЕБАРЕ • ЧЕЕ ДАТОУ
 ЛЬ ДЕХАРЬ • РЪСПОУНЬСЬ •
 ДАТОУА ДЕХАРЬ АСТЕ АЧЪАКЪ
 НДОУНЕ АДОУЧЕМЬ АМННТЕ ДС
 ПРЕТОАТЕ ФАЙТЕЛЕ БОУНЕ АЛЕ
 АОН ДОУМНЕЗЕОУ ШН ДѦМЬ ХА
 РЬ ЛОУН ПРѦ АХС • АТРЕБАРЕ •
 КХТЕ ЛОУКРОУРЕ ТРЕБОУЕСКЕ СЪ
 ФІЕ АДОУГЪЮНЕ • РЪСПОУНЬСЬ •
 ЧННЧН ЛОУКРОУРЕ • ДЕАТЪН ПО
 РѦНЧЕЛЕДЕ КХДОУМНЕЗЕД АДОУ
 ПОРѦНЧНТЬ ШН АДОУ АХСАТЬ СЪ
 БОУГЪМЬ • АДОУА ФЪГЪДОУ
 НТА КХДОУМНЕЗЕОУ ФЪГЪДОУ
 ТОУНБОУ КХНЕВА ПРЕНОН АСКОУ

АТА • АТРЕА КРЕДНЦА КХТО
 АТЕ ФЪГЪДОУН ТОУРНЛЕ ДОУН
 ДОУМНЕЗЕОУ КОУ КРЕДНЦА НОУ
 МАН СЪ Е ПОУТЕМЬ КОУПРНДЕ
 ЛАНОН • АПАТРА ЧЪРЕРЕ ГРЕУ
 ШН НЕВОНЕ СОУФЛЕТОУЛОУН ШН
 ТРОУПОУАДОН • АЧННЧЕ АА
 АКОУН НОУМЕ ТРЕБОУАЩЕ СЪ
 ЧЪРЕМЬ СЪВЕРН СЪЩНН НОУМАН
 НОУМЕЛЕ ДОУ ІО ХС • • •
 АТРЕБАРЕ •
 КХТЕ ЧЪРЕРЕ СХНТЬ АТАТЛА
 НОУСТРОУ • • • • •
 РЪСПОУНЬСЬ • ШАЙТЕ ЧЪ
 РЕРЕ СХНТЬ • ТРЕНЬСЬ ДНААЛЕ ДС

вѣща девѣкъ • патроу чѣдере
 депре вѣща ачешн лоумн •
 атребаре • чѣ асте апатра
 парте чѣ требоуаше охщѣе кре
 щнѣль • рхспѣнсь •
 ботѣзоуль комаѣ скрѣсь сфх
 нѣль • м̄ • ѿуансть капь ман
 апон • оунде зѣсе домноуль
 доумнезеуль нѣстрѣ іс̄ хс̄ •
 пѣсацн атоатѣ лоумѣ девѣца
 цн тоатѣ аименле ботѣзацѣ •
 аноумеле татѣлоуи шн̄ фѣю
 лѣн шн̄ дѣсцлѣн сфѣнтѣ • шн̄
 ѿрѣ зѣсе аѣтаіе лѣ марко •
 капь ман апон • чѣнева крѣ

де шн̄ вафн̄ ботѣзатѣ испхсн̄
 тѣ вафн̄ чѣне ѿрѣ ноува крѣде
 пернтѣ вафн̄ • атребаре •
 чѣ асте ачннчѣ парте чѣ требу
 аше крѣщнѣноулоуи сѣщѣе • •
 рхспѣнсь •
 коуменекѣтѣра дѣла прѣстѣ
 лѣ • чѣ асте скрѣсь десѣнцн̄
 ѿуанстн̄ • м̄ • рѣ • м̄ • ѿд • аѣ
 рѣ • шн̄ сѣнтѣлѣ павелѣ аѣлѣ •
 атребаре • зѣ чѣле коувнѣте •
 рхспѣнсь •
 домноуль доумнезеу іс̄ хс̄ •
 доупѣ чѣнѣ лоуспнтѣ шн̄ блѣ
 гословн̄ • шн̄ фрѣмсе шн̄ дѣ

ДЕ ОІМЕНІНЛІ СЪН • ШІ ЗІ
 БР ДОЦАЦН ШІ МАНКАЦН • КЗ
 АЧЕСТА АСТЕ ТРЪПОУ МІЕОУ ЧЕ
 СЕ ДЪДЕ ДЕРЕПТЬ ВОИ • АЧА
 СТА ФАЧЕЦН КЪНДЪ ВЕЦН ФАЧЕ
 ПОМЪНА МЪ • АШНШДЕРЕ
 ШІ ПЪХАРЬ ДОЦА ДОЦПЪ ЧІНЪ
 ШІ БЛАГОСЛОВІ ШІ ДЪДЕ ОІМЕ
 НІНЛІ СЪН • ШІ ЗІСЕ БЪЦН ТО
 ЦН ДЕЛТРАНСЪ • АЧЕСТА АСТЕ СІ
 НЦЕДЕ МІЕУ ДЕЛЪЦЕ НОВАУ • ЧЕ
 СЕКА ВЪДСА ДЕРЕПТЬ ВОИ • ДЕРЕП
 ТЬ МЪАТЕ СЪВЪСЕ АПТЕ ПЪКАТЕ
 ДЕ АЧАСТА ФАЧ ЦН ПОУРЪНАВЪ
 КЪНДЪ ВЕЦН ФАЧЕ ПОМЪНА МЪ •

[PREDOSLOVIA, FRAGMENT]

...impeliță den fată curată Mariia și invăță Ap[os]to]ll. Tremease-i în toată lumea de să spue Ev[an]gh[e]lia lu H[risto]s[ă]. Și zise H[risto]s[ă] Ap[os]to]lilor[ă]: Cine va creade și se va boteza ertat[ă] va fi. Cine nu va creade nece se va boteza perit[ă] va fi. Și au ales[ă] 4 Ev[an]gh[e]listi den limba oureiască pre limba grecească de-au scris[ă] Ev[an]gh[e]lia. Deacia sf[i]nți Părinți Vasilie, Grigorie, Ioan[ă] Zlataust[ă], Atanasie și Chiril[ă] filosof[ă] și ei socotiră și scoaseră den cartea grecească pre limba sârbească. După aceaia nește creștini buni socotiră și scoaseră cartea den limba sârbească pre limba rumânească, cu știrea Măriei lu Crai și cu știrea Ep[iscop]ului Savei Țărăiei Ungurești¹⁾, și scoasem[ă] sf[ânt]a Ev[an]gh[e]lie și Zeace cuvinte și Tatăl[ă] nostru și credința Ap[os]to]lilor[ă] să înfeleagă toți oamenii cine-s[ă] Rumâni creștini. Cum[ă] grăiaște și sf[ânt]ul[ă] Pavel[ă] Ap[os]to]l[ă] cătră Corinteani, 14 capete: In sf[ânt]a besearcă mai bine e a grăi 5 cuvinte cu înfeles[ă] decât[ă] 10 mie de cuvinte neînfeleate în limba striină. După aceaia vă rugăm[ă] toți sf[i]nți Părinți, oare Vlădici, oare Ep[iscop]i, oare Popi in cărora mână va veni aceastea cărți creștinești, cum[ă] mainte să cetească; necetind[ă] să nu judece nece să săduiască, că nu e într[un]sele alte nemică, ce numai ce-au propoveduit[ă] sf[i]nții Ap[os]to]li și sf[i]nții Părinți. Și închinăm[ă] cinste și dăruim[ă] sf[i]nției tale arhieru i mitropolit[ă] Efrem[ă] și creadem[ă] că va fi cu blagoslovenie sf[i]nție[i] lu I[su]s[ă] H[risto]s[ă] mântuitorul[ă] nostru. Amin[ă].

¹⁾ In acest catechism rândurile sau textele reproduse cu litere drepte, nu cursive, diferă de cele din catechismul anterior.

INTREBAREA CREȘTINEASCĂ

Intrebare: Creștinu ești?

Răspuns: Creștinu.

Intrebare: Carele e omul creștinu?

Răspuns: Omul creștinu iaste acela omu cine in H[risto]s[ă] creade și viiază cumu sântu tocmealele lu H[risto]s[ă] să va acela omu cine creade ertăciunea păcatelorū dela Tatălū sf[ă]ntū Dumnezeu că i se va da in harū pren I[su]s[ă] H[risto]s[ă].

Intrebare: Dela cine te chemi creștinu?

Răspuns: Dela H[risto]s[ă].

Intrebare: Cu ce veri adevăra că ești creștinu?

Răspuns: Cu aceea că m'amū botezatū in numele Tatălū și Fiulū și D[u]hului sf[ă]ntū și crezū in I[su]s[ă] H[risto]s[ă].

Intrebare: Cu mai multū cu ce veri adevăra?

Răspuns: Cu aceea că știu rădăcina creștinătăției.

Intrebare: Câte lucrure trebuiaște să știe omulū creștinu?

Răspuns: Cinci lucrure.

Intrebare: Carele-sū acealea?

Răspuns: Dentăi, Zeace porâncele ale lu Dumnezeu; a doa, Credința creștinească; a treia, Tatălū nostru; a patra, Botezulū; a cincea, Cuminecătura.

Intrebare: Pre cine-și deade Dumnezeu Zeace cuvintele sale afară?

Răspuns: Pre Moisi prorocū, pre doao table de piatră in vârhu muntelui de Sinae.

Intrebare: Zi ceale Zeace cuvinte.

Răspuns: Dentăi: Eu sântu Domnulū Dumnezeu al tău, pre

lângă mine Dumnezei striini să n'aibi. A doa: Numele Domnului Dumnezeului tău in harū să nu-lū iai pren gura ta că nevinovatū nu veri fi. A treia: Sărbează Dumeneca. A patra: Tată-tău și mumă-ta cînsteaște-i să veri să aibi zile multe și bune pre pământū. A cincea: Să nu ucizi. A șase: Să nu fi curvari. A șaptea: Nu fura. A opta: Să nu fii mărturie strâmbă vecinului tău. A noa: Să nu poștești casa vecinului tău. A zeacea: Să nu poștești vecinului tău nece muiare-i, nece fata-i, nece feciorulū, nece boulū, nece asinulū, nece nemica ce iaste al lui.

Intrebare: Iani să grăimū depre hasna celorū zeace cuvinte ale lu Dumnezeu, dreptū ce-și deade Dumnezeu zeace cuvintele sale afară, să ne prentu iale ispăsimū?

Răspuns: Nu dreptū aceeaia că niminilea nu le poate implea deplinū.

Intrebare: Dară derep-ce le-au datū afară?

Răspuns: Dreptū trei folosure. Folosulū dentăi cumū noi păcatele noastre să le putemū cunoaște den ei pre noi să ne smerimū și să meargemū la vraci la I[su]s[ă] H[risto]s[ă]. Alū doile folosū: cumu ne deade zeace cuvintele sale să învățămū fapte bune creștinilorū și viață bună. A treia folosū: cumū oameni făcători de rău să se întoarcă cătră Dumnezeu.

Intrebare: Deaca ne-au datū Dumnezeu cuvintele sale afară, să ne ispăsimū pentru iale, dară pren ce ne vămū ispăsi?

Răspuns: Pren credința dereaptă.

Intrebare: Cene învață pre credința dereaptă?

Răspuns: Ev[an]gh[e]lia.

Intrebare¹⁾: Ce e Ev[an]gh[e]lia?

Răspuns: Bună vestire și veselie dela Tatălū sf[ă]ntū Dumnezeu cumū noao ne va erta toate păcatele dreptū I[su]s[ă] H[risto]s[ă].

Intrebare: Pre cine-și deade Dumnezeu Ev[an]gh[e]lie-sa afară?

¹⁾ In original cuvântul acesta e cu litere negre. Singurul caz din întreg catechismul.

Răspuns: *Pre Fiul lui cel sfânt, pre cine porânci noao bucurie și milă și ertăciunea păcatelor.*

Intrebare: *Ce e dară credința ceaia ce noao trebuiaște să ne ispăsim?*

Răspuns: *Nădeajde în mila Tatălui sfânt Dumnezeu, dreptu moartea Fiului cel sfânt.*

Intrebare: *Zi credința ce-au făcutu 12 Ap[osto]li.*

Răspuns: *Capu dintâi de fapta lumiei*

Crezu întru Dumnezeu, în Tatăl putearnicul, făcătorul ceriului și al pământului, văzutele tuturor și nevăzutele. * Capu al doile descumpărat. * Și întru unul Domn I[esu]s H[risto]s, Fiul lui Dumnezeu, ce au născut dinioară însă den Tatăl născu înainte de toate veacure. Lumină dela lumină, Dumnezeu dreptu den Dumnezeu dreptu, născut însă nefăcutu, unu cu Tată, pren cine toate făcute sânt. Dreptu noi oamenii și dreptu ispășenie noastră venit-au den ceri și au născut den D[uh]ul sfânt și den Mariia fată omă fu. Răstignitu-se-au dreptu noi supt Pălatu den Pontu, chinuțu și îngrupat și învise a treia zi după scriptură¹⁾ și să sui în ceri și șădea a dereapta Tatălui și iară veni-va cu slavă a judeca viii și morții, că împărăția lui nu iaste obârșenie. * Capu al treile de sfîntie. * Și în D[uh]ul sfânt, Domnul ce viu face, însă dela Tatăl vine și în Tatăl și în Fiul să ne închinăm și să slăvim, cumă au grăit prorocii. Și într'una sfântă a săborului ap[osto]lilor besareca, mărturiseaște un botez să să larte păcatele, așteptăm sculatul morților și veri fi viu în veci. Amin.

Intrebare: *Ce iaste a treia parte ce trebuiaște creștinului să știe?*

Răspuns: *Iaste Tatăl nostru ce-au învățat însuși I[esu]s H[risto]s pre Apostoli. Mathei 16 și Luc[ă] 55 glava.*

Intrebare: *Zi ocași rumânește să înțeleagem.*

Răspuns: **T**atăl nostru ce ești în ceri, sfîntiească-și numele tău, să vie împărăție-ta, fie voia ta,

¹⁾ În original: striptură.

cumă în ceri așa și pre pământu. Pita noastră săfioasă dă-ne noao astăzi, și iartă noao greșalele noastre, cumă ertăm și noi greșilor noștri, și nu ne duce în năpaste, ce ne izbăvește pre noi de hitleanul. Că a ta e împărăție și putearea și slava în veci. Amin.

Intrebare: *Câte rândure de lucrure să ne cuprindem în rugăciune?*

Răspuns: *Doao.*

Intrebare: *Carele-să acealea?*

Răspuns: *Milcătura și datul de har.*

Intrebare: *Ce iaste milcătura?*

Răspuns: *Milcătura iaste aceia cându cearem ceva dela Dumnezeu și avem greu și nevoia noastră sfântu numele al lui pre ajutori să-l chemăm.*

Intrebare: *Ce e datul de har?*

Răspuns: *Datul de har iaste aceia cându ne aducem aminte depre toate faptele bune ale lui Dumnezeu și dăm haru lui pren H[risto]s.*

Intrebare: *Câte lucrure trebuiesc să fie în rugăciune?*

Răspuns: *Cinci lucrure. Dentâi porâncealele, că Dumnezeu au porâncit și au lăsat să rugăm. A dooa făgădui-a, că Dumnezeu făgădui-ne-au că ne va pre noi asculta. A treia credința că toate făgăduirile lui Dumnezeu cu credință numai să le putem cuprinde la noi. A patra cearere greu și nevoie sufletului și trupului. A cincea în al cui nume trebuiaște să cearem să veri să știi numai numele lui I[esu]s H[risto]s.*

Intrebare: *Câte cearere sânt în Tatăl nostru?*

Răspuns: *Șapte cearere sânt. Trei-să din iale de viața de veac. Patru cearere depre viața aceștii lumi.*

Intrebare: *Ce iaste a patra parte ce trebuiaște să știe creștinul?*

Răspuns: *Botezul cum au scris sfântul M[at]h[eu] Ev[an]gh[el]ist capu mai apoi unde zise Domnul Dumnezeul nostru I[esu]s H[risto]s: Păsați în toată lumea învățați toate limbile, botezați-i în numele Tatălui și Fiului și D[uh]ului sfânt! Și iară zise în Ev[an]gh[el]ie lu Marco, capu mal*

apol: Cine va creade și va fi botezatū ispăsitū va fi, cine iară nu va creade peritū va fi.

Intrebare: Ce iaste a cincea parte ce trebuiaște creștinului să știe?

Răspunșū: Cumenecătura dela preastolū, ce iaste scrisă de sf[i]nșii Ev[an]gh[e]listi M[a]th[leiu] 106, M[ar]c[ul] 64, Luc[al] 109, și sf[ântul] Pavelū Ap[osto]lū.

Intrebare: Zi ceale cuvinte!

*Răspunșū: Domnulū Dumnezeu I[su]sū H[risto]sū 'după cină luo pită și blagoslovi și frâmse și deade ucenicilorū săi și zise: luași și mâncași, că acesta iaste trupulū meu ce se deade dereptū voi; aceasta faceși cândū veși face pomana mea. Așis-dere și păharū luo după cină și blagoslovi și deade ucenicilorū săi și zise: beași toți dentr'insū, acesta iaste singele meu de leage noao, ce se va vărșă dereptū voi, dereptū multe să vă *se iarte păcatele; aceasta faceși pururilea cândū veși face pomeana mea.*

CATECHISMUL STURDZAN

TIPARIT ÎN 1879 DE B. P. HAȘDEU, DUPĂ MANUSCRISUL
POPII GRIGORIE DIN MAHACIU DELA 1607, DESCOPERIT
DE DIMITRIE A. STURDZA

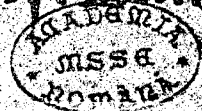
А ПРЕБАРЪ КРЕЩЕНСКЪ ЖЪЗБА
 РЪ КРЕЩЕНМЪ ЕЩЕН РЪ СПО,
 СЪ КРЕЩЕНМЪ А ПРЕБАРЪ КА
 РЕЛЕЩМЪ КРЕЩЕНМЪ РЪ СПО
 СЪ ШМОУЛЬ КРЕЩЕНМЪ А ПРЕ
 АУЕЛЩМЪ ТИ НЕ ХЪ КРЕЩА
 ШИ ВЪ АЗЪ КОУМЪ СЪ И ПЕТУ
 КМЪ ЛЕ КРЕЩА ЕРШЬ ТЮ
 НЪ ТИ КА ПЕЛОРЪ ДЛА ПИ
 ПЬЛЬ СФН ПЬ ДОНЕЗЕОУ КЪ
 И СЕ ВДА А ХАРЪ ТРЕ А СХС
 А ПРЕБАРЪ ДЕЛА ТИ ПЕ ПЕ
 КЕМН КРЕЩЕНМЪ РЪ СПО СЪ
 ДЕЛА ХЪ А ПРЕБАРЪ КОУУИ

75

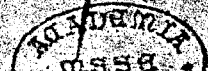
ВЕРНА ДѢВЪ РЪС ПОУ СЪ ДѢ
 ЦИМЪ. РЪС ПОУ СЪ. КСОУ АУ БѢ
 КЪ МА БО ПЕЗА ПТЬ. АНОУМЕ
 А ПТА ПТЬ ЛОУН. ШИ ФІЮ ЛОУ
 Н. ШИ А ХОУ ЛОУН С ФН ПТЬ. ШИ
 КРЕЗЪ. А ІС ХС. А ПТРЕВА РЕ.
 КСОУ МА Н МОУ А ПТЬ. КОУ ТЕ ВЕ
 РНА ДѢ ВЪ РА. РЪС ПОУ СЪ. КСОУ
 АУ БѢ КЪ ЦІЮ РЪ ДЖУ НА
 КРЕЩИ Н Ж ПЖ ЦІ ЕН. А ПТРЕ
 ВА РЕ. КСОУ ТЕ ЛОУ КРОУ РЪ РЕ
 БОУ АЩЕ СЪ ЦІ Н ОУ МОУ Л КРЕ
 ЦИМЪ. РЪС ПОУ СЪ. ЧН Н ЧН
 МОУ КСОУ РЪ. А ПТРЕВА РЕ. КСА

РЕА СЪ АУ БѢ РЪС ПОУ СЪ ДѢ
 А ПТРЕВА РЕ. КСОУ ТЕ ЛОУ КРОУ РЪ РЕ
 БОУ АЩЕ СЪ ЦІ Н ОУ МОУ Л КРЕ
 ЦИМЪ. РЪС ПОУ СЪ. ЧН Н ЧН
 МОУ КСОУ РЪ. А ПТРЕВА РЕ. КСА
 РЕА СЪ АУ БѢ РЪС ПОУ СЪ ДѢ
 А ПТРЕВА РЕ. КСОУ ТЕ ЛОУ КРОУ РЪ РЕ
 БОУ АЩЕ СЪ ЦІ Н ОУ МОУ Л КРЕ
 ЦИМЪ. РЪС ПОУ СЪ. ЧН Н ЧН
 МОУ КСОУ РЪ. А ПТРЕВА РЕ. КСА
 РЕА СЪ АУ БѢ РЪС ПОУ СЪ ДѢ
 А ПТРЕВА РЕ. КСОУ ТЕ ЛОУ КРОУ РЪ РЕ
 БОУ АЩЕ СЪ ЦІ Н ОУ МОУ Л КРЕ
 ЦИМЪ. РЪС ПОУ СЪ. ЧН Н ЧН
 МОУ КСОУ РЪ. А ПТРЕВА РЕ. КСА

ΔΟΝΕΖΟΥ ΑΠΤΖΟΥ ΠΡΕΛΑ
 ΝΤΧ ΜΕΝΕ ΔΟΝΕΖΕ Η ΠΤΡΙ
 Ε ΗΝΗΣΒΝΑΝΕΝ. ΔΔΟΙΝΟΥ
 ΜΕΛΕ ΔΟΝΟΥΛΔΗ ΔΟΜΝΕΖΟΥ
 ΛΟΥΗ ΠΤΖΟΥ ΑΧΑΡΒΣΝΟΥΛΒ
 ΑΗ ΠΤΡΕ ΑΤΟΥΡΑ ΠΑΙΣ ΖΝΙΒΗ
 Ζ ΝΟΒΑ ΠΤ ΜΟΥ ΒΕΡΗ ΦΗ. ΑΖΕ
 ΔΙΣΡΕ ΕΖΧ ΔΟΥ ΜΕ ΝΕΝΑ.
 Α ΑΠ ΠΡΑ ΠΑ ΠΤ ΠΤΖΟΥ ΣΗ Μ
 ΜΧ ΠΑ ΥΗ Ν ΣΤ Π Ε Ψ Ε Ν Σ Β Ε
 Ρ Η Σ Β Α Ν Κ Η Ζ Η Λ Ε Μ Ο Υ Α Π Τ Ε
 Ψ Ε Ν Β Ο Υ Ν Ε Π Τ Ρ Ε Χ Μ Χ Ν Τ Ψ .
 Α Υ Η Ν Υ Ε Σ Ν Δ Ο Υ Τ Η Ζ Η . Α Ψ Α
 Ι Ε Σ Ν Χ Φ Ι Ν Κ Ο Υ Ρ Β Α Ρ Η .
 Ζ Α Ψ Α Π Τ Ε Μ Ο Υ Φ Ο Υ Ρ Α . Η .

ΑΩ Π Π Α Σ Ζ Ν Ο Υ Φ Ι Η Μ Χ Ρ Τ Ο
 Ρ Ι Ε Σ Π Ρ Χ Μ Ε Χ Β Ε Υ Η Ν Ο Υ Λ Δ Η
 Π Τ Ζ Ο Υ . Δ Ι Ο Δ Α Σ Ζ Ν Ο Υ Τ Ο Φ Τ Ε
 Ψ Η Κ Α Σ Β Ε Υ Η Ν Ο Υ Λ Ο Υ Η Π Τ Ψ .
 Α Ζ Ε Υ Ε Σ Ν Δ Τ Ο Φ Τ Ε Ψ Η
 Β Ρ Υ Η Ν Δ Λ Η Π Τ Ζ Δ Μ Ε Ζ Ε Μ Ο Υ
 Α Ρ Η Η . Ν Ε Τ Ε Φ Α Τ Μ Α Η . Ν Ε Τ Ε
 Φ Ε Υ Ο Ρ Ο Υ . Ν Ε Τ Ε Β Ο Υ Λ Β . Ν Ε
 Τ Ε Κ Α Λ Ο Υ Λ Β . Ν Ε Τ Ε Ν Ε Μ Η Κ Α
 Τ Ε Α Σ Π Τ Ε Α Λ Δ Η . Α Π Τ Ρ Ε Β Α Ρ Ε .
 Α Η Η Σ Ζ Ρ Ζ Η Μ Β Δ Ε Τ Ρ Ε Χ Α
 Σ Ν Α Τ Ε Λ Φ Ζ Ε Υ Ε Κ Ο Υ Β Η Η
 Π Τ Ε Α Λ Ε Λ Ο Υ Κ Δ Ο Ν Ε Ζ Ε Δ . Α Ε Η
 Π Τ Ψ Ε Ψ Η Δ Ξ Δ Ε Δ Ο Ν Ε Ζ Ε Δ
 Ζ Ε Υ Ε Ι Σ Ο Υ Β Η Η Π Τ Ε Λ Ε Ξ Α Λ Ε
 Α Φ Α Ρ Χ Ε Σ Ν Ε Π Τ Ρ Ε Ν Π Ρ Ο Υ Α Λ Ε

НЕТЪ СНАМЬ · РЪ СПОУСЬ · НОУ
 ДЕРЕТПЬ АУ ЭА ИСЪ ННМЕ
 РИЛЕ НОУ ЛЕ ПО А ПТЕ А ПЛЕ
 ДЕТЛИНЬ · А ПТЕ БАРЕ ·
 ДАРЖ ДЕРЕТПЬ Э ДАТЬ
 А ФАРЖ · РЪ СПОУСЬ · ДЕРЕТ
 ПЬ ПТЕ РИ ФЛО СЪ РЕ · ФЛО
 СОУ ДЪ А ПТЕ И КОУ НОН ТЕЖКА
 ПТЕ ЛЕ НО А ПТЕ · СЪ ЛЕ ПТО П
 МЬ КОУ НО АЩЕ ДЕ И ПТЕ
 НОН СЪ НЕ СМЕРИ МЬ · ШИ СЪ
 МЪ РЪ СЕМЬ ЛА ВРАТИ МІС
 ХЕ · А ЛЕ ДОН ЛЕ ФЛО СЪ · КОУ
 МОН ДЪ ДЪ ЗЪ УЕ КОУ ВНИ
 ПТЕ ЛЕ СЪ ЛЕ СЪ ВЪ ШЪ МЬ ФА
 ПТЕ Б ОУ НЕ КРЕЩЕ И НИ ЛЕ

ШИ ВІ ШЪ ЖЕ ОУ НХ · А ПТЕ А 101
 ФЛО СЪ КОУ СЪ А МЕН И ФАРЖ
 ПТЕ РИ ДЕРЖОУ СЪ СЕ А ПТЕ А ПТЕ
 КЪ ПТЕ КРА ОУ НЕ ЗЕД · А ПТЕ БАРЕ ·
 ДЪ КАН Е ДАТЬ А ОУ НЕ СЪ
 СЪ ВЕН ПТЕ ЛЕ СЪ А ЛЕ ФА РЖ
 СЪ НЕ И ПТЕ СЪ ГИ ПТЕ А ПТЕ
 ДАРЖ ПТЕ РИ ЧУ ГИ МЪ В А МЕН
 СЪ СЪ СЪ · РЪ СЪ ПТЕ Х НЬ · ПТЕ А
 КРЕ Д И НИ ЦА ДЕР Е ПТЕ ПТЕ ·
 А ПТЕ БАРЕ · ЧЕ НЕ В А ШЪ
 ПТЕ РИ БРЕ Д И НИ ЦА ДЕР Е ПТЕ ПТЕ ·
 РЪ СПОУСЬ · Е У А И · СЪ СЕ А
 РЕ · ЧЕ Е У А И · РЪ СПОУСЬ ·
 Б ОУ НЕ В СЪ ПТЕ РИ ШЪ В СЕ
 А И Е Д Е М ПТЕ А ПТЕ А ПТЕ

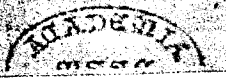

А҃МЪЗЪСКОУНОМЪ НЕВА
 ЕРТАТОАТТЕПЖКАПТЕ
 А҃ДЕРЕТЦЫІСХС. А҃ПРЕБАРЕ.
 ПРЕУННЕСЬ ДѢДОМЪЗЪ.
 Е҃УАІЕСІАФАРЖ. РЪСЮУСЬ.
 ПРЕФІОЛДНУЕЛЬСФНТЬ.
 СЪПРЕУННЕСТОРЖНТННОА
 СЪБОУСОУРІЕШНМНАХШ
 ЕРТАХУОНЪТЖКАПТЕАФ.
 А҃ПРЕБАРЕ. ЧЕЕААРЖІСРЕ
 А҃ЩАУЕАТЕНОАДОПРЕ
 А҃НІСЪМНІСТЪСН.
 А҃УСЬ. МЖДѢЖДЕАМН
 А҃ПТЬЛАНЕФОНТЬДО
 А҃УСЬ. А҃РЪПТЬМОАР

102
 ПРѢФІОЛДНУЕЛЬСФНТЬ.
 А҃ПРЕБАРЕОЗНКРЕДНЦА
 ЧЕХФЫСОУТЬ ВІ. А҃ПТЬ.
 РЪСЮУСЬ. КАПТЬДНАПЪН
 А҃ЕФАПТАЛОУМІЕН.
 КРЕЗВАПТОУДОУМНЕСЗЪ
 А҃ПАПТЬЛЪПОУПРЕФОН
 КОУАЛЬФЫСЪПТОРЮУТЮ
 А҃НШНАЛЬТЪМЖМТОУ
 А҃НВЪЗОУПЕАОРЪШНН
 ВЪЗОУПЕАФ. К҃ААЛДН
 А҃ДЕСКЪМПАРЪШН А҃
 ПТОУНОУДОМЪІСХС.
 ФІОЛЪЛДНДОМЪЗЕДТЕН
 МЖІКОУТЬДНННТОУЖ

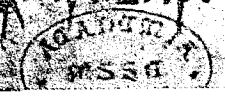
АСХАДЪ ПАТЪ ЛЬ НХСКОУ
 МАИИ ПЕДЪ ПТОА ПЕ ВЪ
 КОУРЕ. АХМНХА ДЕ ЛААД
 МИНХА ДОНЕЗЕДЪ ДЕРЕПТЬ
 ДЕА ДОНЕЗЕДЪ ДЕРЕПТЬ.
 НХСКОУ АСХНЕ ФЪ КОУТЪ
 ОУНОУА ЛЬ КОУПАТЪ. ПРЕ
 АУИ МЕ ПТОА ПЕ ФЪ КОУТЕ
 СЪНТЬ ДЕРЕПТЬ ПОНЕО
 АМЕНИИ. ШН ДЕРЕПТЬН
 СПЪ СЕ НИ ЕНО А СПРЪ ВЪ
 ПАДЪ ДЕА УЕРЮ. ШН А ОУ
 НА ЕКОУПТЬ ДЕА ДХОУА
 СФНТЬ. ШНА МАРИА ФА
 ТЪ СЪМЪ ФОРЪ РЪТИИ

103
 АИ ПТОУ СЕДЪ ДЕРЕПТЬ ПОН
 СОУПТЬ ПНЛА ПЕ ДЪ АТТО
 НТЬ. КИНОУ И ПТЬ ШИ ПТО
 ПАТЪ ШН А ВНЕ СЕ А ПРЕ АЗН.
 ДОУ ПЪ К РИ ПТОУ РЪ ШН
 СЪ СОУНАУ РЮ ШН А ДЕ
 А ДЕРЪ ППА ППАТЪ А ДИ
 ШН А РЪ ВЕ НЕ В А И СОУ.
 СЛА ВЪ А Ж ОУ ДЕ КА В И
 И ШН МОУ ШН. КЪ А ПЪ
 РЪ ШН А Л ОУ И Е ПРЪ ПЕ
 ШН РЪ ШН Е ПРЪ ШН А ПРЪ
 И ЛЕ Д Е С Ф Н Ц І Е. ШН А Д ОУ А
 С Ф Н Т Ъ Д О М Н О У Т Е В П О Ф
 Т Р Ъ Д Е А П А Т Т А Т Ъ Л Ъ
 В И Н Е ШН А П А Т Т Ъ Л Ъ ШН

АЮЮЛЬІЗНЕАКННЖАМЬ
 ШЕНЕЛСАЖВНМЬ. КОУМЬ
 ДОУЕРЪНТЬПРОРОЦІНШН
 АПРОУМІСФНПЬАСББОР
 АОНАПАНМОУБЕЕЕРЕКА.
 МЖОТОВУНЕСАЩОУАБОТК
 ЗЕСВ СЪАУТЕПАКЕАТВА.
 АЩЕП ПЬМЬСКОУАТОУАЛ
 МОУДИЛОУРЬШНВЕРФІВІОУ
 АВЕУЕАМННЬ. АПРОЕБАР.
 ТЕАЕПЕАПРОЕАТОУАТІУЕ
 ПРОЕБОУАЩЕКОРЕШННОУА.
 СЪЩЕ. РЪТРОУНЕС. АСМЕ
 ПАТЪАМОЕПРОУТЕУАЕ
 ШАТЪАБОУШЪСХЕТРЕА
 ПАН. МОУРІСШНКА. НІ.

АПРОЕБАРЕ. ЗНКОУЕНАШЕ
 НЕЩЕСЪАУЕАКЕАЕАМЬОУСННЬ.
 ПРАТЪАЛНОСПРОУТЕСМ
 АТЕРІВ. СФНЦКІЕАЕАЕ
 МЕАЕПЪБОУ. СЪЩЕАЕАЕ
 ПАФІЕААТААТОУАТЕРІВ
 АШААШАПРОЕАТОУАТІУЕ
 ПНОПАМОАТОУАТІУЕ
 АЗНЕМОААСТЕЖА
 РТЪМОААТОУРЕШААЕАЕНОА
 СПРЕ. КОУЕРТЪШННОУТРЕ
 ШНЦНААФМОУРН. ШННОУ
 НЕАУУЕАНЖПАТТЕУЕЕНН
 ЗЕЖВЕЩЕТЕРЕНОАЕХННКА
 НОУ. КЗАТЪАГАТЪРЪЦІК
 ПДОПЕРЪШНСЛАВААВЕІ
 АМННЬ. АПРОЕБАРЕ. КЗАТЪА

РЪ МДОУРЕ ДСЛОУКРОУРЕСЪ
 НЕКОУТРИ НАЕМЪ ДРОУТХУЮ
 МЕ РЪ СПОУСЪ ДОАСЪ АПРЕ
 БАРЕ КАРЕЛЕСЬ АТЕЛЪ.
 РЪ СПОУСЪ МНІ КОУНПОУ
 РАШИ ДА ПТОУ ДЕХАРЬ.
 А ПРЕ БАРЕ ЧЕ АСТЕМНІ
 КОУНПОУ РАШИ ДА ПТОУ
 ДЕХАРЬ РЪ СПОУСЪ МНІ
 КОУНПОУ РА АСТЕ АУЕА
 КЪ НАДЪ УРЕМЪ ЧЕ ВА ДЕЛА
 ДОМЕ ДУ ШНА ВЕМЪ ГРОУ
 ШИ НЕ ВОИЖНО АСТРХ.
 СФІ ПТЬ МОУ МЕЛЕА ЛОУН ПР
 АЦОУ ПТОУ СЪЛЪ КЕМЪ.
 А ПРЕ БАРЕ ЧЕ ДА ПТОУ ЛЬ

105

ДЕХАРЬ РЪ СПОУСЪ ДА ПТОУ
 ЛЬ ДЕХАРЬ АСТЕ АУЕА КЪ
 ПДОУ НЕА ДОУ УЕМЪ АМНІ
 ПЕ АСТРЕ ПТО А ПТЕ ФА П
 ПТЕ ЛЕ БОУ НЕА ЛЕ ЛОУН ДО
 МЕ ЗРОУ ШНА ЗМЪ ХАРЬ ЛОУН
 ПРЕ АХЪ А ПРЕ БАРЕ КЪ ПТЕ
 ЛОУ КРОУ РЕ ПРЕ БОУ РЕ СЪСЪ
 ФІЕ ДРОУТХУЮ НЕ РЪ СПОУСЪ
 ШИ НУ ЛОУ КРОУ РЕ ДА ПТЪ Н
 ПТОУ ХНУ ЕЛ ЕЛ КЪ ДОУ РЕ
 ОУ ДОУ ПТОУ ХНУ ПТЬ ШНА
 ОУ ЛЪ СІ ПТЬ СЪ РОУТХМЪ
 А ДОАСЪ ФЪ ЗЪ ДРОУН ПТОУ
 НЪ ОУ КЪ НЕ ВА ПРЕНОН
 А СІ КОУ А ПТА А ПРЕ А КРРАИ

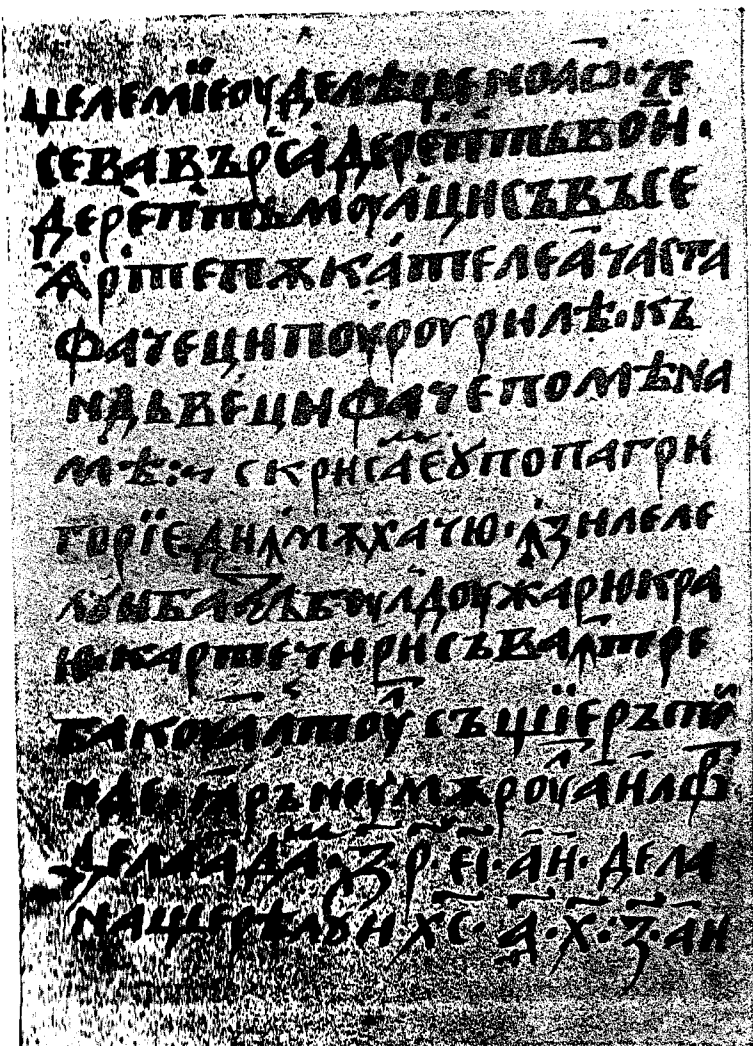
АЩЕ СЪ ПРОВАТИТЕ ФЪЗЪ ДОУ Н ПЪ
 ДИ ЛЕ ЛОУ И ДЪ О МЪ ЗЪ ДОУ И СЪ САН
 РЪ ЦЪ МОУ МАН СЪ ЛЕ ПОУ ПТИ
 МА И СЪ ПР И М Д Е Л А М О Н . А П И
 П Р А Т Е Р Р Е Т Р Е Д Ш И Н Е В О
 Н О У Ф Л Е П П О У Л О У Н Д Ш И
 П Р О У П О К Л О У Н . А Ш И Н Т Е
 А Ш Л Т Р О У Н М О У М Е П Р Е Б О У
 А Ш Ц С Е Т К Р Е М Ъ СЪ В Е Р И
 СЪ Ц И Н М О У М А И Н О У М Е Л Е
 А Ш И СЪ Х Е . А П Р Е Б А Р Е . КЪ
 Ш Е Т Е Р Е Р И СЪ Н Т Ъ А П И
 Л Ъ А Ъ М О С Т П Р О У . РЪ С П О У КЪ
 Ш А П П Т Е Т Е Р Е Р И СЪ Н Т Ъ .
 П Р Е Н СЪ Д И А М Е Д Е В И А Ц А

А Ш ВЪ КЪ . П А П П Р О У Т Е Р Е Р Е
 Б Е П Р Е В И Ц А А Т Е Ц И Н Л О У
 М И . А П Р Е Б А Р Е . Ш Е А П П Т Е А
 П А П Р А П П А Р П П Е Т Е П Р Е Б О У
 А Ш Ц СЪ Ц И Е К Р Е Ц И Н М О У .
 РЪ С П О У СЪ . Б О П П Е З О У А Ъ К О У М А
 О У С И Б Р И СЪ С Ф И П О У . А Ш Е
 А Ш П Т Ъ К А Т Ъ М А Н А П П О Н .
 О У М Д Е З И С Е Д О М О У Д О У М Е З Е
 О У А Ъ М О С Т П Р О У И СЪ Х Е . ПЪ Х С А
 Ц И А П П О А П П Х Л О У М Е Л ВЪ
 Ц А Ц И П П О А П П Е Л И М Е Н А Ъ
 Б О П П Е З А Ц И Н А М О У М Е Л Е П П А
 П Ъ Л О У И С Ф И П Т Ъ . Ш И А РЪ
 З И Т Е А Ш Е Ш И Е Л О У И М А Р И О

КѢТЬ МАНѢТОИ. УНМѢВА
 КРѢДЕШНВА ФНБОПЕЖ
 ПЬ НСТЪ СИТЬ ВАФНУН
 МБІА РЖНОУВА КРѢДЕТЕ
 РИТЬ ВАФН. А ПРБЕАРФ
 ТѢА СТЕАТИНѢ ПАРТЕ
 У ПРБЕ ОУАЩЕ КРЕЩН
 ПОУА ОУН СЪЩІЕ. РЪСПОУТЬ
 ІСОУА МЕНЕКЖ ПУРА ДМА
 ТУРЪ СПЦІАЛЬ. УЕА СТЕАТИ
 СЪДІ СФНЦІН ЕУАН ПТИ.
 М. РЪ. М. ХЪ. ЛОУ. РЪ. ШН
 СФН ПУАЛЬ ТРАВЕЛЬ АТТАЛЬ.
 А ПРБЕАРФ. ЗНУБЛІСОУАН
 НТЕ. РЪСПОУТЬ. ДОНОУ

107
 ДОУТЕЖУНІА
 ЛОУ СТИТІА ШНБЛГО СЛОВН.
 ШНФРЖМ СЕШНДЪ ДРОУТЕ
 МНУНЛФ СЪН. ШНЗН СЕЛОУА
 ЦН ШНМЖНКАЦН. ІЕЗАТЕ
 СТА А СТЕ ПРЮТІОУА МБЕОУ.
 ТЕСЕ ДЪ ДЪ РЕПІТЬ ВОН. А
 ЗАСТА ФАТЕЦН КЪНА ДВЕ
 ЦН ФАУТЕ ПУМѢМА МБЕ
 А ШНЩА РЕШНТЕЖА РЪ
 ЛОУ С ДОУТЕЖУНІА ШН
 БЛГО СЛОВН. ШНДЪ ДРОУ
 УЕННУНЛФ СЪН. ШНЗН
 СЕБЪ ЦН ПУЦНА ДІАТІА
 НЪ. АТЕСТА А СТЕ СІН

INTREBAREA CREȘT[I]N[EA]SCA

Intrebarea: Creștinu ești?

Răspo[n]sū: Creștinū.

Intrebare¹⁾: Carele omulū creștinu?

Răspunsū: Omulū creștinū iaste acela omū cine in H[risto]sū
creade și viazū cumū sântū tocmeelele; creade ertăciunea păca-
telorū dela Tatălū sf[ă]ntū Domnezeu că i se va da in harū
pren I[su]sū H[risto]sū.

Intrebare: Dela cine te chemi creștinū?

Răspunsū: Dela H[risto]sū.

Intrebare: Cu ce veri adevăra că ești creștinū?

Răspunsū: Cu aceaia că m'am botezatū in numele Tatălui
și Fiiului și D[u]hului sf[ă]ntū, și crezū in I[su]sū H[risto]sū.

Intrebare: Cu mai multū cu veri adevăra?

Răspunsū: Cu aceaia că știu rădăcina creștinătăției.

Intrebare: Câte lucrure trebuiaste să știi omulū creștinū?

Răspunsū: Cinci lucrure.

Intrebare: Carele-sū acealea?

Răspunsū: Dentăi, Zeace porânceale ale lui Domnezeu. A
doa, Credința creștinească. A treia, Tatălū nostru. A patra,
Botezulū. A cincia, Cuminecătura.

Intrebare: Pre cine-și deade Domnezeu Zeace cuvintele sa-
le afară?

Răspunsū: Pre Moisi prorocū pre doao table de piatră in
vârhlū muntelui de Sinae.

¹⁾ In original numai cuvântul cel dintăi e: Intrebarea, toate cele mai
apoi sunt: Intrebare.

Intrebare: *Zi ceale Zece cuvinte.*

[Răspuns¹⁾]: *Dentăi: Eu sântu Domnulă Domnezeu al tău, pre lângă mene Domnezei striini să n'aibi. A doa: Numele Domnului Domnezeului tău în haru să nu-lă iai pren gura ta, că neulnovatū nu veri fi. A treia: Sărbează Dumeneca. A pa-tra: Tată-tău și mumă-ta cinsteaștei să veri să aibi zile multe și bune pre pământū. A cincia: Să nu ucizi. A șase: Să nu fi curvari. A șaptea: Nu fura. 8. A²⁾ opta: Să nu fii mărturie strămbă vecinului tău. A noa: Să nu poțtești casa vecinului tău. A seacea: Să nu poțtești vecinului tău nece muiare-i, nece fata-i, nece leciorulū, nece boulū, nece calulū, nece nemica ce laste al lui.*

Intrebare: *Iani să grădimū depre hasna celorū zece cuvinte ale lui Domnezeu, dreptū ce-și deade Domnezeu zece cuvintele sale afară să ne pentru iale ispăsimū?*

Răspunsū: *Nu dreptū aceia că nimerilea nu le poate implea deplinū.*

Intrebare: *Dară derep-ce le-au datū afară?*

Răspunsū: *Dereptū trei folosure. Folosulū dăntăi: cumū noi păcatele noastre să le potēmū cunoaște den ei pre noi să ne smerimū și să meargemū la vraciu la I[su]sū H[risto]sū. Alū doile folosū: cumu ne deade zece cuvintele sale să învățămū tapte bune creștinilorū și viață bună. A treia folosū: cumū oameni făcători de rău să se întoarcă cătră Domnezeu.*

Intrebare: *Deaca ne-au datū Domnezeu cuvintele sale afara să ne ispăsimū pentru iale, dară pren ce ne vămū ispăsi?*

Răspunsū: *Pren credința dereaptă.*

Intrebare: *Cene învață pre credința dereaptă?*

Răspunsū: *Ev[an]gh[e]lia.*

Intrebare: *Ce e Ev[an]gh[e]lia?*

Răspunsū: *Bună vestire și veselie dela Tatălū sf[ă]ntū*

¹⁾ În original lipsește, aci, cuvântul: Răspunsū.

²⁾ Inițială în negru, probabil uitată, sau fiindcă e și cifra opt înainte; caz unic.

Domnezeu, cumū noao ne va erta toate păcatele dreptū I[su]sū H[risto]sū.

Intrebare: *Pre cine-și deade Domnezeu Ev[an]gh[e]lie-sa afară?*

Răspunsū: *Pre Fiiu lui celū sf[ă]ntu, (să) pre cine¹⁾ porânci noao bucurie și milă și ertăciunea păcatelorū.*

Intrebare: *Ce e dară credința ceia ce noao trebulăte să ne ispăsimū?*

Răspunsū: *Nădeajde în mila Tatălū sf[ă]ntū Domnezeu dreptū moartea Fiiului celū sf[ă]ntū.*

Intrebare: *Zi credința ce-au făcutū 12 Ap[os]t[oli].*

Răspunsū: *Capū dintăi de fapta lumiei*

Crezū întru Dumnezeu, în Tatălū putearniculū, făcătorulū ceriului și alū pământului, văzutelorū și nevăzutelorū. * Capū al doile de scumpăratū. * Și întru unulū Domnū I[su]sū H[risto]sū. Fiiulū lui Domnezeu, ce-[a]u născutū dinioară, însă den Tatălū născutū mainte de toate veacure. Lumină dela lumină, Domnezeu dreptū den Domnezeu dreptū, născutū însă nefăcutū, unulū, cu Tată, pren cine toate făcute sântū. Dereptū noi oamenii și dreptū ispăsenie noastră ve[ni]t-au den ceriu și au născutū den D[u]hulū sf[ă]ntū și în Maria fată omū fu. Răsticnitu-se-au dreptū noi suptū Pilatū den Pontū, chinuitū și îngropatū și învise a treia zi după scriptură și să sui în ceriu și șădea a dereapta Tatălū și iară vene-va cu slavă a judeca vii și morții, că împărăția lui nu iaste obârșenie. * Capū al treile de sf[i]nție. * Și în D[u]hulū sf[ă]ntū Domnulū ce vii iace, însă dela Tatălū vine și în Tatălū și în Fiiulū să ne închinămū și să slăvimū, cumū au grăitū prorocū. Și într'una sf[ă]ntă a săborului Ap[os]t[olilor] besearca, mărturiseaște un botezū să să iarte păcatele, așteptămū sculatulū morților și veri fi viu în vecie. Aminū.

¹⁾ Aci Hașdeu, în transcrierea lui, pune semnul întrebării. De fapt trebuie eliminat să, ca fraza să aibă înțeles, ca la cele două catechisme auto-rioare.

Intrebare: *Ce iaste a treia parte ce trebuiaște creștinului să știe?*

Răspuns: *Iaste Tatălă nostru ce-au învățatū însuși I[su]sū H[risto]sū pre Ap[os]t[oli]. Mathei 16 și L[uc]a 55.*

Intrebare: *Zi ocași rumâneaste să înțelegemū.*

Răspuns: *Tatălă nostru ce ești în ceriu, sf[i]nțeașcă-se numele tău, să vie împărăție-ta, fie voia ta, cumū în ceriu așa și pre pământū. Pita noastră sășioasă dă-ne noao astăzi, și iartă noao greșalele noastre, cumū ertă[mū] și noi greșișilorū noștri, și nu ne duce în năpaste, ce ne izbăveaște pre noi de hicleanulū. Că a ta e împărăție și putearea și slava în vecie. Aminū.*

Intrebare: *Câte rândure de lucrure să ne cuprindemū în rugăciune?*

Răspuns: *Doao.*

Intrebare: *Carele-sū acealea?*

Răspuns: *Milcuitura și datulū de harū.*

Intrebare: *Ce iaste milcuitura și datulū de harū?*

Răspuns: *Milcuitura iaste aceaia cândū ceremū ceva dela Domnezeu și avemū greu și nevoiă noastră sf[ā]ntu numele al lui pre agiutoriu să-lū chemămū.*

Intrebare: *Ce e datulū de harū?*

Răspuns: *Datulū de harū iaste aceaia cândū ne aducemū aminte depre toate faptele bune ale lui Domnezeu și dămū harū lui pren H[risto]sū.*

Intrebare: *Câte lucrure trebuescū să fie în rugăciune?*

Răspuns: *Cinci lucrure. Dentāi porāncealele că Domnezeu au porāncitū și au lāsātū să rugāmū. A doao fāgāduitu-ne-au că ne va pre noi asculta. A treia credința că toate fāgāduiturile lui Domnezeu cu credință numai să le putemū cuprinde la noi. A patra cearere greu și nevoie sufletului și trupului. A cincia în al cui nume trebuiaște să cearemū să veri să știi numai numele lui I[su]sū H[risto]sū.*

Intrebare: *Câte ceareri sântū în Tatălă nostru?*

Răspuns: *Șapte ceareri sântū. Trei-sū din iale de viața de veacū. Patru cearere depre viața aceștii lumi.*

Intrebare: *Ce iaste a patra parte ce trebuiaște să știe creștinulū?*

Răspuns: *Botezulū cumū au scrisū sf[ā]ntulū M[a]th[eiū] Ev[an]gh[e]listū capū mai apoi unde zise Domnulū Dumnezeulū nostru I[su]sū H[risto]sū: Păsați în toată lumea, învățați toate limbile, botezați în numele Tatălui sf[ā]ntū! Și iară zice în Ev[an]gh[e]lie lui Marco capū mai apoi: Cine va creade și va fi botezatū ispăsitū va fi, cine iară nu va creade peritū va fi.*

Intrebare: *Ce iaste a cincia parte ce trebuiaște creștinului să știe?*

Răspuns: *Cumenecătura dela preastolū, ce iaste scrisă de sf[i]nții Ev[an]gh[e]listi M[a]th[eiū] 106, M[ar]c[eu] 64, L[uc]a 109, și sf[ā]ntulū Pavelū Ap[os]t[oli].*

Intrebare: *Zi ceale cuvinte!*

Răspuns: *Domnulū Domnezeu I[su]sū H[risto]sū după cină loo pită și bl[a]goslovi și frāmse și deade ucenicilorū săi și zise: luați și mâncați, că acesta iaste trupulū meu, ce se deade dereptū voi; aceasta faceți cândū veți face pomeana mea. Așiș-dere și păharū tuo după cină și bl[a]goslovi și deade ucenicilorū săi și zise: beați toți dentr'ānsū, acesta iaste singele meu de leage noao, ce se va vārsa dereptū voi, dereptū mulți să vā se iarte păcatele; aceasta faceți pururilea cândū veți face pomeana mea.*

Scris-amū eu popa Grigorie din Māhaciu, în zilele lui Bātărū Buldujariu craiu carte: ciri să va întreba cu altulū să știe răspunde; iară numărulū ailorū dela Adamū 7115 ai, dela nașterea lui H[risto]sū 1607 ai.

CATECHISMUL MARȚIAN

TIPĂRIT ÎN 1924 DE AL. ROSETTI, DUPĂ UN MANUSCRIS
DIN PRIMA JUMĂTATE A VEACULUI AL XVII-LEA,
DESCOPERIT DE IULIAN MARȚIAN

І КЪ ВѢТЕ КЪ АЦЕ І
 ЛЕСЬ БОРЕ. ШИД
 ОФПТЕ. ДЕКЯТЬ
 Т. МІДЕ КЪ ВѢТЕ
 АЦЕ СЕА АН ВА
 СТІННА ДВ ПЯ АУБ
 АВЪРЪ ГЪ МЪТО
 ЦИ ФНЦН ПНОН
 ЦИ СЪ РЕ ВЛЪДН ЧН
 ШАРЪ Б ПІСЪ СЪА
 РЕ. ПОПН. АРА СЯ
 РА РА МЪ РЪ ВА ВЕ
 РЕНН. АУБ С ПЪ К
 РЪЦН КРЕЩЕ СЪ
 МА Н ТРЕ СЪ ТЪ

БОЖЕ ЧИ ПІНАВ
 СОНЦОУ АСЧЕНН
 ЧЕВ ГРІБАСІА
 РЯВ. ІСНІНІ АТРА
 АСЛАВА АПЕНЕЛАН
 КІ. ЧЕНІ МАХІУБ.
 ПРО ПОВЕРА ІСФН
 ЦІ ПІЗАНІЦІН. ШН
 СЕНЕЛІСІРІАМЬ. ШН
 СІТІСТІАЛІ ШН СЕ
 АРІАМЬ. ПРЕНО
 МЕЛЕТІАВІАДУ
 ШН ФІНАВІ ШН
 АДО ІСФІТІ ШН

ІСРБ АЕМЬ КВІСА
 ФНІС ВБЛАГОСЛО
 ВЕНІС СФНЦІЕН
 А ВІС ХСЛАХТІ І
 ПОВІНОСТІ А
 МНІВІА. АТРЕ БА
 РІВ КРЕЩЕНІСІА
 АТРЕ БАРЕ. КРЕ
 ЩІА ВШЕ. РЗСПІ
 НЕВІ КРЕЩЕНІА.
 ТРЕ ВІРЕ. КАРЕЛІЕ
 СІМІ ГЕРЩІНЬ.
 РЗСПІНЬ. СІМІ
 ІСРЕЩІНЬ АСТІ
 АУЕЛАСІ. УНРЕ А

ХС КРЪДЕ. ШИ ВІ
 НАЦЯ. КОУМЬ СЪ
 МПЬ ТО КМЪ ЛЕ
 АЛОУН ХС. СЪ ВА
 МА ШМЪ НР КРЪ
 А СХ СЕРТАНН СЕ
 ВЪ. ПЯКА ТА ОРЬ
 А СХ ТА ТЬ А Б СЕН
 О ТЪ І СЪ ДНЛА ДОУ
 А НЕ СЪ В. І СЪ Н СЕ
 ВА ДА А ХАРЬ ПРН
 І СХ С. П ТРЕ ВАРЕ.
 СЛА ЧМ НЕТРЕ І СЕ
 МЪ І СРЕЩННЬ.

РЪ СЪ В. А СЛА ХС
 П ТРЕ ВАРЕ І КОУ
 ЧЕ ВЕРНА ДЕ ВЪ РА
 КЪ БЩН КРЕЩННЬ.
 РЪ СЛОУНСВ. І КОУ
 А ТЪ А КЪ ВМЪ ВО
 МЕ СА ТЪ А Н ОУ МЪ
 А Е ТА ТЬ А В Н ШИ
 ФІ ЮЛОУН. ШНА ХС
 А В Н С Ф Н ПЬ. ШИ
 КРЪ СЪ А І С Х С. П
 ТРЕ ВАРЕ. І КЪ МА
 И МОУ ТЬ І КОУ ЧЕ ВІ
 РЪ А ДЪ ВЪ РА. РЪ
 СЪ В СЕ. І КОУ А ЧЕ

КЪЩІОУРЪДЯУН
 НАКРЕНЯТЯЦІЕН
 АТРЕВАРЕ, ТА
 ЛОУКРОУРЕТРЕВЪ
 АЩЕ, КЪЩІСОМОУ
 КРЕЩИНЪ, РВЕПЪ
 УНЛОУКРЕРЕ. А
 ТРЕВАРЕ КАЛЕ
 БЪАУЪАЪ. РЪ
 СПОУ. АЕАТЪНЪ
 УЕПОРЪНУНТЕА
 АЖЕЛОУАИДОУДАНЕ
 ВЪУ. АДОАКРЕАИ
 ЦАКРЕЩИНЪСКЯ.

АТРЕАТАТЪА
 МОУСТРОУ. АПРА
 ТРАБОТЪЕВАЪ
 АУНИТЪКОУМЕРЕ
 КЪТОУРА. АТРЕ
 ВАРЕ: ПЪМРЕЩЪ
 АЪАЕАОУАМНЕСЪ
 СЪУКЪКОУВЕНТЕА
 СЪАЕАФЪАЪ. РЪ
 СЪА. ПРЕМОУСЕТО
 ПЪАЕА ПЪАДОА
 ТАЕАЕАПЪАОУА
 ЕРЪАУАМЪПЪА
 АЕСИНАЕАТЪАТРЕ

ЗЪНЪЛЪСЪ ЧЕИСОУ
 ВЪТНІ РЪСЯВНЕС
 ДЕКЪБЕСЪ ОЗМТЪ
 ДОМНЪЛЪДЪВАНЕ
 СЪЛЪЛЪЛЪТЪОУ
 ПРЪЛЪНЪТЪМЕРЕДЪ
 ЛЪНЕСЕНЪСТРІНЪОН
 СЪНАНЪНЪАДОДНО
 МЕЛЕДОААНОУАВН
 ДОААНЕСЪЛЪЛЪНЪТЪ
 ОУАХАРЪСЪНОУАВ
 АНЪСТОНЪАГОУРАТА
 МЪНЪВЪНЪАТЪНЪ
 ВЪРНЪФНШНЪВЪРЕ

ПЪСОУННЪСТН
 КЪЛЪСТНЪСТННН
 ПЪЛЪДОААНОАВ
 ЛОФНЪСЪХЪАТЪОА
 СЪРЪЛЪОУМЕРЪКА
 ШНЪЛЪДЪННЪУЕЛЪ
 УЕЛЪАДОУААНЕСЪ
 ШІАЕАПАТЪОАТЪА
 ТЪОУШНЪААУОУ
 МАТЪАУННЪСТЪШЕ
 СЪВЪРЪСОЗЪДЪНЪН
 АЕМОУТЪЕШНЪОУ
 РЕПЪСЪАМЪТЪ
 АТНЪУЕСЪНЪОУН
 СЪАЩАДЕОЗНЪОУ

КЪ ВАРН. А ША
 ПТЪ КОУ ФΟΥРА
 ША ПТА ВЪНОУ ФІН
 А ПТЪ ВЪІЕ СТОА
 ВЪ ВЪІН РОУЛОУН
 ПТЪ В. АНО СЪНОУ
 ПО ФТЪ ШЕКАСА
 ВЪІННОУ А ШИ ПТЪ В.
 А ШЪ УЪНОУ ПО Ф
 ТЪ ШИ ВЪІН РЪ ВЪ
 І ПТЪ В. НЕ УЕЛОУ
 А РЪ ВЪІН. НЕ УЕФА
 ТА Н. НЕ УЕ Ф О У
 РО И НЕ УЕ БО ВЪ І

НЕ ЧЕ НЕ МНІКЪ ВЪЕА 6
 СТЕ А МЪ Н. А ТРЕ
 БА РЕ: А НН СЪ ГРЯ
 І МЪ ДЕ ПРЕХАСНА
 ЧЕЛЪ СЪ ЧЕКЪ ВЕН
 ТЕ А ЛЕЛОУН ДОУ
 МНЕСЯЪ. А РЕ ПЪ
 ТЪ ЧЕ ШИ ЛЕ АЪ ДЪ.
 А НН СЪ В. СЪ ЧЕ
 КОУ ВЕН ТЕ ЛЕСА ЛЕ.
 А Ф А РЪ ДЕРЕ ПЪ
 А ЧЪ СЪ НЕ ПРНІ ТРЪ
 А ЛЕН СТЬ СИ МЪ:
 РЪ СТО Н СЪ НОУ
 А РЕ ПЪ ТЪ А ЧЪ А

ІСЪ ИИ МЕРЕЛЕНЪ
 ЛЕПО АТЕ А ПЛЪДЕ
 ПАННЪ: А ПРЕБА
 А АРХА ЕРЕПЪ ЧЕЛЪ
 БРАТЪ А ФАРХ
 РЪ СЪВ. А ЕРЕПЪ
 ПРЕНЪ ФОЛО СЪ РЕ
 ФОЛО СОУА А ТЪ
 ВЪ КЪ МЪ НО И ПЪ
 КА ТЕ ЛЕНО С П РЕ
 СЪ ЛЕ ПЪ ТЪ Е КОУ
 НО АЩЕ. А Е ЛЕ И
 ПРЕ НО СЪ НЕСМЕ

РИ. ШИ СЪ МЪ РЪ ЧЕ
 МЪ ВЛА ВРАТЪ СХС.
 АЛДО ИЛЕ ФОЛОСЪ.
 ІСЪ МЪ НЕ АТЪ ДЪ СЕЧЕ.
 ІСЪ ВЪ ТЕ ЛЕ СЪ СЪ
 А ВЪ ЦЪ МЪ ФА
 И ТЕ БОУ РЕ КРЕ ШИ
 РИ ЛЪ. ШИ ВІ А ЦЪ
 БЪ РЪ А ПР Е А Ф О
 ЛО СЪ КОУ МЪ Ш А М Е
 РИ ФЪ І КЪ Т О Р Н Д Е
 Р Е РЪ. СЪ С Е А Т О А
 Р І К ОУ І КЪ Т Р Я ДЪ
 МНЕ СЪ В. А ТРЕБА.
 А ТЪ І КЪ НЪ БОУ ДА ТЪ

ДОУМНЕСЕВ. КЪ
 ВЪТЪАЕСАЛѢАФА
 РЪСЗНЕНСПЗСН
 ПРН АТЪАЛЕДА
 РЪПРЕНЧЕНЕВО
 МЪШЬ. ІСХС ПРѢ
 АПШТОЛЫ: Х
 МАФЕТО. СІ. ШН
 ЛОУ. НЕ ГЛА А
 ТРЕВАРЕ. СНОУЕ
 НАШЬ РОУМЪРЪ
 ШЕСЪ АЦЕЛЪЦЕ:
 РЪСПВЪНСЕ: ТА
 ТЬЛЪНО СТРЪЧЕ:

АТРАВАРЕ. КЪТЕ 8
 РЪНДОУРЕДЕЛОУ
 ІСРОУРЕСЗНЕКЪ
 ПРН АЕАРОУГЪ
 ЧЮРЕ: РЪСПВЪНСЕ:
 АТРЕВАРЕ. ДОАШ.
 АТРЕВАРЕ. ІКАРЕ
 ЛЕСЪАУЧЪАВ. РЪ
 СПВЪНСЕ. МНАІСВН
 ТЪРАШНАТОУ
 АЕХАРЬ. АТРЕВА
 ЧЕАСТЕМНАКЪ
 ТЪРА. РЪСПВЪН.
 МНАКОУНРА. А
 СТЕЧЕВА ДЕЛА

ДОУМНЕСЕВШНДВМЬ
 ГУСОУШННВО
 ЖНШДСТРЖСФН
 ТЪНОУТАМЕЛВДАЛОУ
 ИДОУПСАДРАОУНО
 РЪСТАВЪКЕМА
 АТРЕБАРЕ. УЕДА
 ПЪАВЪХАРЬ.
 РЪСПВНСЕ. ДАТОУ
 АХАРЬ АСТЕДУЕ
 АКСЪНАДЪНЕАДОУ
 УМЪАМЕНТЪАЕ
 ПОАТЕФАП
 ВОУНЕАЛАН

ДОУМНЕСЕВШНДВМЬ
 АХАРЬВНПРН А
 ХС. АТРЕБАРЕ. КЪ
 ТЕЛОУКРОУПРЕБОУ
 СКЪСЗФІЕАРОУПЪ
 ЧЮНЕ. РЪСПВНСЕ.
 УНУЛОУКРЪРЕ. АЕ
 АТЪНПОУЯНЧТЕ
 ЛЕКЪДОУМНЕСЕВ.
 АЪПОРЯНУНТЬ
 ШНАОУЛЬСАТЬ
 ШНАОУЛЬСАТЬСЪ
 РОУГЪМЪАДОУА
 ФЪГЪДОУНТАКЪ
 ДОУМНЕСЕВФЪГЪ

ДОУНТОУНЪ ВКЪ
 ПЕВАПРЕНОНАСЪ
 ПАТРЕАКРИ
 ЦАКЪ ПОАТЕ
 ФЪГЪДОУНТОУ
 РИЛЕЛЪДОМНЕСЪ
 КОУКРЕДЕНЦЪНЪ
 МАНСЪЛЕПОУТЕ
 КОУПРИНДЕЛАНЪ
 АПАТРАУБРЕРЕ
 ГРЕВШННЕВОЕСОУ
 ФЛЕТОУЛОУШН
 ПРОУПОУНАУНЪ
 УБЪАРАКОУНЪ

МЕПРЕБРАУАЩЕСЪ ТО
 УБРЕСЪВЕРЕСЪЩИН
 КОУННОУМЕАЛОУ
 ІС ХС: АТРЕВАРЕ.
 КЪТЕУБРЕРЕСЪ
 МНТЪАТЬТЬЛЪ
 НОСТРОУ: РЪСЪ
 ШНПТЕУБРЕРЕ
 СЪМТЬТРЕНСЪАН
 ААЛЕДЕВИЦАДЕ
 ВЪКЪ. ПАТРОУ
 УБРЕРЕДЕПРЕВИ
 ЦААУЕЩИНЛОУ
 МН: АТРЕВАРЕ.
 УБРЕАТЕАПАТРА

ПАРТЕ ЧЕТРЕБЪ
 АЩЕ КРЕЩЕНЪВЪ.
 РЪНВЪСЬ: БО ТЕ
 СОУКЪ МАВСКЫ
 СЪ СФНТЪ. А.
 БУАН СТЫКАПЪ
 МАКАПОН. ОУНДЕ
 СИСЕДОМАНЪДОУ
 МНЕСЪ. НОУСТРЪ
 ІС ХС. ПЛАСЦНА
 ПОАТЪАВЪМАА
 А ВЪЦАЦНТОАТЕ
 АНБНАЕ БО ТЕ СА
 ЦІНА НОУМЕА.

ТА ТЪЛОУНШН
 ФНОЛВНШНАХЪ
 СФНТЬ. ШННЪРЯ
 ШН СЕАЕВЛІЕЛВН
 МАРКОКАПЪМА
 ИАПОН. ЧЕРЕВАКРЪ
 ШНФНОТЕТЪВА
 ФНЧЕРЕГЪРЯНЪВА
 КРЪДЕПЕРНВАФН.
 АТРЕБАРЕ. ЧЕА
 СТЕАУННУФПАР
 ТЕЧЕТРЕБЪАЩЕ
 КРЕЩИНОУЛВНСЪ
 ЦІЕ: РЪСТОУНСЕ.
 КЪМЕНЕКРЪТЪ

РАДЕЛА ПРѢСТО
 УЕА СТЕСІ КРН Б
 РАЕСВѢЩІЕ С
 ЛНСТН ѿ РСА
 ША. ЛОУ. РА. ШИ
 СФНТЪ. ПАВЕА ПЛЪ
 АТРЕБАРЕ. ЗНУТЬ
 ЛЕКОУ ВЕТЕ. РЪ
 СПВН СЪ. ДОМНОУ
 АВЛАНЕСХЪ. ІСХЕ
 ДОУ ПЯУМНЯЛОУ
 ѿПНТЯ ШИБЛА
 СЛОВН. ШНФРЯ
 МИ СЕШНДЪ ДЕ

ОУЧЕНУНА ѿ СВ 12
 ШНБН СЕЛОУ АЦН
 ШНААЯНІСАЦН ІСВ
 АУЕАСТАТЕ ТРЪ
 ПЛОУМІ ОУЧЕ СЕ ДЪ
 АЕ АЕРЬ ПЬ ПВОН.
 АУАСТА ФАУЕЦН
 ГЕЗНА ВЕЦНФА
 ЧЕЕ. ПОМЪНА
 МЪ. АШНША РЕ
 ШАТЪХА РВАВ
 ѿДОУ ПЯУМНЯ ШН
 БА ПОВИШНА ДЪ ДЕ
 ОУЧЕНУНА ѿ СВН
 ШНБН СЕ БЪ ЦНТО

ЦИДЕА ТРЪСЬ. А
 УЕСТА АСТЕСКИ
 ЦЕЛІЕ ВДЕАТЬ ЦЕ
 ЦЕНОНО АΩ. УЕСЕ
 ВА ВЪРСА ДЕРЕТ
 ВОИ ДЕРЕТ ПЪА
 АТЕСА АРТЕ ПЪА
 А ПЕА В АУАСТА
 ФАУЕЦИ ПОУРА
 РИЛЪ КЪ НА ВЕ
 ЦИ ФАУЕ ПО МЪ
 НАМА.

ГИХЕ
 ИИСА

СОКОПАЩЕ. ШИ
 ВЕНДЕ КЪ НЕ ПЪ
 ТИИЦЕ АЕНО ТРЕ.
 А РЕПТЬ НЪА СЕ
 ПЪА ВЪН СА ВЕ
 ПА ПЪА ВЪН СОНА
 ПЪРІН ПЕА ЕНО ТРЕ
 ПУЕСНА УЕРЮ.
 СОНЦА КЪ СЕ НЪ
 МЕА ЕТЪ ВЪ ВЪ
 А ПЪА ВЪ ЦІА ПЪА
 ШН СЪ ФІЕ ВО А ПЪА
 КЪ МОУ А УЕРЮ
 АША ШН ПРЕ ПЪ

15
 МАТЬ, ПЪНЪНО
 ТРЪСЪЦН О СЛАВЪ
 ПО АЩА СТВЪСН, ШН
 ТРЪТЯ ГРЕШЕЛ
 НО ТРЪКОУ СЪ
 ЕРЪ ШННО Н ГРЕ
 ША ЛЕ ГРЕШНЦН
 ЛЮДО ШН, ШННУ НЕ
 АЩЕ ПРЕНОНА НЯ
 ЛАТЪ, ЧЕНН НЗ БЯ
 ВАЩЕ ПРЕНОНА
 ХИТА БНУ ЛЬ,
 КЪ АТОНА ПЪЦА
 ШН ПЪТА А К МЪ
 ШН ПЪ РОУРА А ВЕ

УА ВЪ ИВА БН А
 АЕВЯРЪ, ВЕНН
 ЧН СЪ НЕ А К Н Я
 А ПЪ РАТВА БН А
 НЕ БЯ У, ВЕНН ЧН
 СЪ НЕ А К Н Я ШН
 СЪ И КНА Е Л БН Х С
 А ПЪ РАТОУА БН А
 МНЪ НО ТРЪ, ВЕНН
 ЧН СЪ НЕ А К Н Я,
 ШН СЪ И КНА Е А Н
 СЪ ША БН Х С А ПЪ
 РАТВА БН А НОУА
 НО С ТРЪ, БЪРЪ А.

16
 КРЕСРЪ ПРΟΥНЪ
 АОНЕСРЪ ПАТЯ
 АПОЦІМТОРІО.
 ФВІКЪ ТОРІО УЕ
 РОЛЪН ШНАПЯ
 МЯ ПЪЛЪНЪ ВЪ
 СЪ ПЛАШТОУТО
 РОШННЕТЪ СЪ
 ПЛАШНАН ПРЪ
 МОУЛЪ ДЪМНЕСРЪ.
 ІСХС ФІГОЛЪ АОН
 НЪЛЪНЪ ДНОУНЪ
 СІКОУ ТОУ УЕ АСТА
 ПЯНЪ СІКЪ МАН
 ТЕ АСТА ПЕ ВЪ

КОУРНАС. АВАМ
 ЧОВАЛА ДМННЪ ДО
 СРЪ ААНВННННН
 СІВЪ УЕНЪ ФРИСЪ
 ТВАН ПРЪ ФНРИСЪ
 ПАТЯ УЕ АСТА ПЕ
 ЕЛЪТО АСТА ПЕ ФЪРЪ.
 ШНА АСТА ПЕ АНО
 ТРЪ СПЕНІЕ. КОБО
 РЯ СЯ ДН ПНУЕОВ.
 ШНЕТЪ ПЕЛНЦЯ ДН
 ПДХЪ СВНТЬ. ШНАН
 ПМАРІА ФЕУОРЪ
 ШМЕНН СЕРЪСТН

ГНН СЕ А Е Р Е П Т Ъ 17
 Н О И А Н А Н Т Ъ . С О У
 П Т Ъ П Н Л А . К Н Н О У
 П Ш Н А К Р О П А Ш Н
 А В Н С Я А Т Р Е А С Н
 А У П В С К Р И П Т Ъ Р Я
 Ш Н С Я А У Р Ш Н Ш Е
 А Е А Б А Е Р Е П Т А Т А
 Т Я Л А Ш Н Ш Р В А
 Б И Н И С В С Л А В Я
 І А Ц Ъ А Е К А В І І Ш Н
 М О Р Ц І Н І К В А Л Ш Н
 А П Я Р Я Ц І Е С В В Р Ъ
 Ш Е Ш Е Н І Е Н А Р Е Ш Н
 А Х О У С В Н Т Ъ Д О Н О У

В І А Ц Я Ф Ъ І С Я Т О
 Р Ъ О . Ч Е Д Е А Т А Т Я
 А С Т Е . Ш Н І С Я Ф І Г О
 А Н Т Р Ъ Н С В Н Е А
 К Н Н А Ш Н Е Т Ъ С Л Я В Н
 К Я А В Г Р В Ш Н А У
 П Р О Р О Ч І Н . А Н Т Р Ъ Н С
 С В Ъ И Т Я Ш Н А Е С В
 Б О А П А Т Ъ С І К Я В Е Р Е
 К Я С П Ъ Ю Ш Н Б О Т Ъ
 С Я А Н Т Р Ъ А Я Е А Р Ъ
 П А К А Т Ъ А У . А Ц Я
 П Т Ъ С І К Я А Д Р А М О
 Ч Н А Ш Н В І А Ц Я У Е В А
 А Т Р Ъ В Ъ Ч Н А Л И Н Ъ

[PREDOSLOVIA, FRAGMENT]

..... 5 cuvente cu înfelesü bore și d[e]reapte, decâtü 10 ml[i] de cuvente [ne]înfeleaze în limba striinã. După aceala vã rugãmü toți sf[i]nți Pãrinți¹⁾, oare Vlãdici, oare Ep[i]sc[o]pi, oare Popi, în[t]r'acarara mãrã va vereni aceastea cãrți²⁾ creșterește, mainte sã ceteascã, necitindü sã nu giudece, nice sã greaiascã rãu, cã nu-i într'insele alte nemicã, ce numai ce-a[u] propoveduitü sf[i]nții Pãrinți. Și se ne inchirãmü, și se cinstimü și se dãruimü pre nomele Tatãlui și Fiiului și D[u]hu[lui] sf[ã]ntü, și creademü cã va³⁾ fi cu blagoslovenie sf[i]nției lu I[su]sü H[risto]sü mãntuitorulü nostru. Aminü.

1) In original: Pirinți.

2) Crãrți, in original.

3) Din greșalã aci e, in original: ca.

INTREBAREA CREȘTENEASCĂ

Intrebare: *C reștenii este?*

Răspuns: *C reștinii.*

Intrebare: *C arele e omulii creștenii?*

Răspuns: *O mulii creșteinii iaste acela omii cire in H[risto]stii create și vilază¹⁾ cumii sămtii tocmealele lui H[risto]sü și d va acela omii cire create in H[risto]sü erta-i(i)-se-vorü²⁾ păcata lorii dela Tatälii sv[ă]ntü³⁾ că dila Dumnedzäu, că i se va da in harü pri[n] I[su]sü H[risto]sü.*

Intrebare: *D ela cine te chemi creștinii?*

Răspuns: *Dela H[risto]sü.*

Intrebare: *C u ce veri adevăra că ești creștinii?*

Răspuns: *C u aceaia că m'am botedzatü in numele Tatälii și Fiiului și D[u]hului sf[ă]ntü, și credzü in I[su]sü H[risto]sü.*

Intrebare: *C u mai multü cu ce veri adevăra?*

Răspuns⁴⁾: *C u aceaia că știu rădăcina cre[ști]nătăției.*

Intrebare: *[Că]t e⁵⁾ lucrure trebuiaște să știu omulii creștinii?*

Răspuns: *C in[ci] lucrure⁶⁾.*

1) In original: viață.

2) In original e scris: sarta-ii-se-vorü.

3) In original: sv[ă]ntü.

4) In unele locuri e: Răspuns, in loc de: Răspunsü.

5) In original aci e de fapt: Ta, de unde apoi și litera t cu roșu.

6) Lucrere, in original.

Intrebare: *C a[re]lesü¹⁾ acealea?*

Răspu[n]sü: *Dentäi, Dzeace porâncitele ale lui²⁾ Dumnedzeu. A doa, Credința creștinească. A treia³⁾, Tatälii nostru. A patra⁴⁾, Botedzulü. A cincea, Cumerecătura.*

Intrebare: *Pre cire-și deade Dumnedzäu Dzeace cuventele sale afară?*

Răspu[n]sü: *Pre Moiseiu prorocü, pre doao table de piat[ră] in vârfulü muntelui de Sinae.*

Intreba[re]: *D zi⁵⁾ ceale Dzeace cuvente.*

Răspuns: *Dentäe: Eu sămtü Domnulü Dumnedzäulü⁶⁾ alü tău; pre lângă mere Dumnedzei stii să n'aibi. A doa: Nomele Domnului Dumnedzäului tău in harü să nu-lü iai prin gura ta, că nevi[no]vatü nu veri fi, și vererea să cinstești, că iaste răstignitolü Domnoioi lui I[su]sü H[risto]sü. A treia: Särbea[dzä] Dumereca și praznicele cealia dumnedzeeștile. A patra: Tatät[ă]u și muma ta⁷⁾ cinsteaște-i să väre să a[i]bi zile multe și bure pre pământü. A cincea: Să nu ucidzi. A șiasa: Să nu fii curvari. A șiaștea: Nu fura. A opta: Să nu fii mărturie strâmbă vecirului tău. A no[a]: să nu poștești⁸⁾ casa vecinului tău. A dzeacea⁹⁾: [Să] nu poștești vecirului tău nece muiarearea-i, nece fata-i, nece fecioro-i, nece boulü, nece nemică ce iaste al lui.*

Intrebare: *Iani să grăimü depre hasna celorü dzeace cuvente ale lui Dumnedzäu; dereptü ce și le deade [Du]mnedzäu dzeace cuventele sale afară, dereptü acea să ne printru iale ispășimü?*

1) In original: Ca[re]le-bü.

2) In original: lui.

3) Inițialele dela: A doa și A treia au rămas, din greșală, in negru.

4) In original, greșit: pratra.

5) In original: Dzea.

6) In original: Dumnedzänlu.

7) Muoma ta, in original.

8) In original: poștește.

9) Numai la a zecea poruncă avem inițială cu roșu.

Răspuns: *Nu dreptă aceia că nimerele nu le poate împlea deplin.*

Intreba[re]: *Dară dreptă ce le-au dată afară?*

Răspu[n]s: *Dreptă¹⁾ trei folosure. Folosulă d[e]ntăe: cumă noi păcatele noastre să le putemă cunoaște den ei pre no[i] să ne smerimă și să neargemă la vraci I[su]să H[risto]să. Ală doile folosă: cumu ne deade dzece cuventele sa[le] să învățămă fapte bure creștiniloră²⁾ și viață bură³⁾. A treia⁴⁾ folosă: cumă oameri făcători de rău⁵⁾ să se întoarcă⁶⁾ cătră Dumnedzău.*

Intreba[re]: *Deacă ne-au dată Dumnedzeu cuventele sale afară să ne ispășimă print[r]u iale, dară pren ce ne vomă [ispăsi]? [insu]și⁷⁾ I[su]să H[risto]să pre Apostoli. Matheiu 16 și Luc[a] 55 glava.*

Intrebare: *Dzi ocenăși rumăreaște să înțeleagemă.*

Răspunse: *Tatălă nostru ce e[ști]⁸⁾*

Intrebare: *Câte rândure de lucrure să ne cuprindemă în rugăciure?*

Răspunse: *(întrebare)⁹⁾ Doao.*

Intrebare: *Carele-să acealea?*

Răspunse: *Milcuitura și datulă de hară.*

Intreba[re]: *Ce iaste milcuitura?¹⁰⁾*

Răspunșu¹¹⁾: *Milcui[tu]ra¹²⁾ iaste ceva dela Dumnedzău și*

1) In original: Dereptea.

2) Așa, pentru creștiniloră.

3) In original: bără.

4) Aici inițiala a rămas, din greșală, în negru.

5) In original: reău.

6) In original: întoarcu.

7) Aci e o mare săritură, trecându-se peste 6 întrebări și 7 răspunsuri, între cari se cuprinde și Crezul.

8) *Tatăl nostru* e omis, aci, pentru a fi reproduș, împreună cu Crezul, în sfârșit.

9) Greșala copistului, reprodușă cu roșu chiar.

10) In original: milcuitura.

11) Singurul caz cu: Răspunșu, în roșu.

12) In original: milcuiura.

[a]vemă greu și nevoiă¹⁾ noastră sf[ă]ntă numele al lui H[risto]să pre ajutoră să-lă chemămă.

Intrebare: *Ce e datulă de hară?*

Răspunse: *Datu de hară iaste aceia cându ne aducemă amente de pri toate faptele bune al[e] lui Dumnedzeu și dămă în hară lui prin H[risto]să.*

Intrebare²⁾: *Câte³⁾ lucr[re] trebu[e]scă⁴⁾ să fie în rugăciune?*

Răspunse: *C[ă]n[ci] lucrure. Dentăi pu[r]ăncitele, că Dumnedzeu au porăncită și au lăsată (și au lăsată)⁵⁾ să rugămă. A dooa făgăduit-a că Dumnedzeu făgădău-ne-au că ne⁶⁾ va pre noi asculta. A treia cr[ed]i[n]ța că toate făgăduirile lu Dumnedzeu cu credență numai să le putemă cuprinde la noi. A patra cearere greu și nevoe sufletului și trupu[lu]i. A cincea iră[t]r'a cui nume treb(r)uiaște să cearemă să vere să știi nu-[ma]i numele lu I[su]să H[risto]să.*

Intrebare: *Câte cearere sămntă în Tatălă⁷⁾ nostră?*

Răspu[n]s: *Șapte⁸⁾ cearere sămntă. Trei-să din iale de viața de veacă. Patru cearere⁹⁾ depre viața aceștii lumi.*

Intrebare: *Ce iaste a patra parte ce trebuia[ște să] știe creștinulă?*

Răspunșu: *Botedzulă cum au sc[r]isă sf[ă]ntulă M[a]r[cu] Ev[an]gh[e]listă, capă mai apoi, unde dzise Domnulă Dumnedzăulă nustru I[su]să H[risto]să: Păsați în toată lumia, învățați toate limbile, botedzați-i în numele Tatălui și Fiului și D[u]hu[lu]i sf[ă]ntă! Și iară dzise în Ev[an]gh[e]lie lui Marco,*

1) Novoiă, în original.

2) Rămasă, din greșală, în negru.

3) In original: căpe.

4) In original: prebuscă.

5) Repetire din greșală.

6) In original: pe.

7) Tatălă, în original.

8) In loc de: Șapte.

9) In original: ceașere.

capū mai apol: Cere va crea[de] și [va] fi bote[dza]tū [ispă-
sītū] va fi, cere iară nū¹⁾ va creade peritū va fi.

Intrebare: C e (e) iaste a cincea parte ce trebuiaște crești-
nului să știe?

R ăspunse: Cumencătura dela preastolū, c e²⁾ iaste scri-
să³⁾ de sf[i]nșii⁴⁾ Ev[an]gh[e]listi [Ma]th[eiū] 106, M[a]r-
[cu] 64, Luc[a] 109, și sf[ă]ntulū Pavelū Ap[o]s[t]olū.

Intrebare: D zi ceale cuvente!

R ăspunsū: Domnulū Dumnedzāu I[su]sū H[risto]sū după
cinā luo pitā și bla[go]slovi și frāmnse și deade ucenicilorū săi
și dzise: luați și māncāți, cā aceiasta [ias]te trupulū⁵⁾ miu ce se
deade derāptū voi; aceasta faceți cândū veți face(e) p omea-
na⁶⁾ mea. Așīderea și pāharū luo după cirā și bl[a]go[slo]vi
și deade ucenicilorū săi și dzise: beați toți dentrā[n]sū, acesta
iaste singe[le]⁷⁾ mieu de leage noao⁸⁾, ce se varsā dereptū
voi, dereptū multe se iarte păcatelea; aceasta faceți purārile
cândū veți face pomeana mia⁹⁾.

O cinaș¹⁰⁾. P ărintele nostru ce ești în ceriu, sf[i]nșias-
cā-se numele tău, să vie împărășia ta și să
fie voia ta, cumu în ceriu așia și pre pământū. Pānea noastră
sāșioasă dā noao astāzi, și iartā greșele[le] noastre¹¹⁾, cumū
sā ertāmū și noi greșialele greșīilorū noștri, și nu ne duce pre

¹⁾ In original: nā.

²⁾ Aol e. Intr'adevār, literā roșie în original, fiind un început de rând.

³⁾ In original: scrieā.

⁴⁾ Svf[i]nșii, în original.

⁵⁾ In original: trupulū.

⁶⁾ Cu inițialā roșie, deși aci nu e nici măcar început de rând.

⁷⁾ In original: sinige.

⁸⁾ In original: leagege nonoao.

⁹⁾ Aol se terminā propriu zis Catechismul Marțian, numerotat dela
foaia 1—12 verso inclusiv, cu cruce și inscripții în roșu și o linie întretăiată,
tot în roșu.

¹⁰⁾ După o săritură de 3½ pagini se află, intercalat într'o molitvă, acest
Tatāl nostru = Ocinaș, care începe la foaia 14 verso, mijloc, și se extinde
până la foaia 15 verso, sus.

¹¹⁾ In original: noastră.

noi în năpaste, ce ne i(i)zbăviaște pre noi de hitleanulū. Cā
a ta-i împărășia și putia[rea] acmu și pururia în vecia vdculul.
Adevārū.

V ăaruia¹⁾: C redzū²⁾ într'unulū Domnedzāu, Tatālū
a-tot-șīitoriulū, facātorilū certulul și a
pāmāntului, vādzutelorū tutororū și nevādzutelorū. Și într'unulū
Dumnedzāu I[su]sū H[risto]sū, Fīiulū Domnului, unulū nāscu-
tulū, ce de Tatālū³⁾ nāscu maīte de toate veacurile. Lumīnā de
luminā, Dom[ne]dzāu adiviritū, nāscutū, ce nu făcutū, într'o
firi cu Tatālū, ce dereptū elū toate furā și dereptū a noastră
sp[ā]senie coborāsā din⁴⁾ cerū și să impelișā din D[u]hulū
sv[ā]ntu și din Mariia fecioară omenise. Rāstigni-se dereptū
noi dīnā[i] supțū Pilatū, chinuitū și îngropatū⁵⁾ și invisā a
treia dzi după scripturā și sui în cerū și șede de-a dereapta
Tatālū și iar va vini cu slavā a giudeca viii și morții că a lui
impărășie săvārșenie⁶⁾ n'are. Și [in] D[u]hulū sv[ā]ntu, Dom-
nulū viafā făcātorilū⁷⁾, ce den Tatālū iaste și cu Fīiu într'una
sā ne închinā[mū] și să slāvimū cumū au grāitū și au prorocitū;
intr'una sventā⁸⁾ și de sāborū ap[o]s[to]lească be[se]recā, spuiu
un botedzu întru lāsarea pacatelorū, așteptāmū scularia morți-
lorū și viafa ce va [fi] întru veaci. Aminū⁹⁾.

¹⁾ Săriind peste alte câteva rânduri din molitva pomenită, la foaia 15
verso, jos, începe Crezul = V ăaruia.

²⁾ In original: Credzā.

³⁾ In original: Tapālū.

⁴⁾ In original: dīn.

⁵⁾ In original: îngropatū.

⁶⁾ Sāvārșenie, în original.

⁷⁾ Fucātorilū, în original.

⁸⁾ In original: sveantā.

⁹⁾ Crezul se terminā la foaia 17 verso, jos, ocupānd exact patru
pagini.

LE CATÉCHISME ROUMAIN DE 1544

Pour le 400-me anniversaire de l'impression du premier incunable en langue roumaine

En juillet 1944 il y a eu quatre cents ans que le premier incunable en langue roumaine a été imprimé en Transylvanie, à Sibiu¹⁾.

L'événement est d'autant plus important que ce livre est le premier imprimé en une langue *nationale* dans tout le sud-est européen. Il avait paru six ans avant le premier imprimé *hongrois* de Transylvanie et de Hongrie, publié en 1550 par l'imprimerie saxonne de Gaspar Heltai à Cluj²⁾. Nous avons déjà discuté ailleurs le problème des incunables roumains³⁾ et le *Catéchisme roumain* dont nous parlons est le cinquième des huit incunables roumains connus jusqu'à présent.

Malheureusement le *Catéchisme roumain de 1544* n'existe plus aujourd'hui dans la première édition de Sibiu; mais nous

¹⁾ La commémoration de cet événement a été décidée à la séance du 4 mars 1944 de la section historique de l'„Astra”, en collaboration avec l'Institut d'Histoire Nationale de l'Université de Cluj—Sibiu. Les événements de l'été 1944 ont ajourné la commémoration pour la séance de 19 février 1945.

²⁾ Cf. Domanovszky Sándor, *Magyar művelődéstörténet* (Histoire de la civilisation hongroise). Budapest, s. a., Vol. III, p. 479 et I. Crăciun, *Cartea românească în Transilvania* (Le livre roumain en Transylvanie). Braşov, Tip. „Astra”, 1944, p. 3. (Extrait de *Scriptum*, 1943—1944).

³⁾ *Cartea românească în decursul veacurilor* (Le livre roumain à travers les siècles). Cluj, Tip. Eparhiei Ortodoxe Române, 1937, p. 14—21 et en français: *Le livre roumain au cours des siècles*. Bucarest, M. O. Impr. Nationale, 1938, p. 12—16.

l'avons dans la seconde édition de Braşov de 1559, édition revue et augmentée ainsi que nous allons le montrer. Bien que quelques-uns des historiens de notre passé se soient arrêtés pieusement sur la commémoration de cet important événement culturel⁴⁾, ils expriment plutôt leur regret de l'inexistence ou de l'existence fantômatique de ce livre, bien qu'il ait existé avec certitude. Quatre témoignages, dont deux contemporains et les autres plus récents, l'attestent.

Parmi les témoignages contemporains on trouve une notice des Comptes de la ville de Sibiu gardée dans les archives locales⁵⁾, datée du 16 juillet 1544⁶⁾, ayant le contenu suivant, révélateur: „Ex voluntate dominorum dati sunt M. Philippo Pictori pro *impressione* catechismi valachi bibale fl. 2°“, c'est-à-dire: „Par l'ordre des Conseillers de la ville on a donné à Maître Philippus Pictor pour l'impression du catéchisme roumain une rémunération de deux florins“. Le second témoignage contemporain est constitué par les quelques mots écrits par le prêtre saxon de Bistriţa, Adalbert Wurmloch en 1546, donc deux ans après l'impression du livre, à son collègue Jean Hess de Breslau, à qui il communique, entre autres détails sur la religion roumaine: „... *Translatatus est* Catechismus in linguam

⁴⁾ Sur la commémoration voir: Em. Bucuţa, *Sfântul Cristofor* (Saint Christophe), *Transilvania*, Sibiu, 1944, An. 75, p. 468; Ion Muşlea, *Patru veacuri dela tipărireă întâiei cărţi româneşti* (Quatre siècles depuis l'impression du premier livre roumain), *Ibidem*, p. 486—487 et Al. Procopovici, *Sau implinit patru veacuri... Sibiu, 1544—1944* (Il y a quatre siècles), *Lucaşdrul*, Sibiu, 1944, IV, p. 219—222.

⁵⁾ Publ. par Fr. Teutsch dans *Korrespondenzblatt des Vereines für siebenbürgische Landeskunde*, Sibiu, 1880, III, No. 2, p. 15.

⁶⁾ On ne sait pas comme elle est arrivée à I. Bianu—N. Hodos, *Bibliografia românească veche, 1508—1830* (Bibliographie roumaine ancienne, 1508—1830), Bucouresti, 1903, Vol. I, p. 22, cette date du 13 juillet, date fautive qui s'est perpétuée jusqu'à Adolf Schullerus dans *Korrespondenzblatt*, 1931, XLIV, p. 59, qui a rétabli celle du 16 juillet; cette dernière est adoptée par Al. Rosetti, *Les catéchismes roumains du XVI-e siècle dans Romania*, Paris, 1922, XLVIII, p. 321 et par I. Lupaş, *Zur Geschichte der Rumänen*, Sibiu, 1943, p. 231.

Walachicam atque impressus Cibinii... caracteribus, ut vocant Rascianicis, qui quasi referunt formam Graecarum litterarum. Et multi ex Sacerdotibus amplectuntur tum libellum, tamquam sacrosanctum; multi autem prorsus contemnunt”; ce qui veut dire: „On a traduit le catéchisme en langue roumaine et on l'a imprimé à Sibiu... avec des caractères serbes qui rappellent dans une certaine mesure la forme des caractères grecs. Et beaucoup de prêtres estiment ce livre comme quelque chose de sacré; mais beaucoup d'autres le méprisent purement et simplement”⁷⁾. Les détails sur les caractères slaves pareils aux grecs montrent que le prêtre A. Wurmloch a vu le catéchisme.

Timothe Cipariu l'a vu aussi trois siècles après, vers 1838 — et cela est un des témoignages les plus récents — dans la Bibliothèque du Monastère de Blaj; il le présente comme „un petit catéchisme, format in -12°, sans commencement ni fin“, égaré dans le tourbillon de la révolution de 1848. Le cherchant après la révolution, il ne l'a plus retrouvé. Il se rappelait très bien „qu'il était imprimé avec d'autres caractères que ceux qu'on a utilisés dans les livres roumains, qu'il était composé de questions et réponses, dans le format cité plus haut, que les mots roumains écrits d'habitude sans voyelle à la fin, avaient un u final”⁸⁾. Le savant de Blaj a hésité à affirmer que c'était le catéchisme de 1544, ce qu'on peut affirmer avec certitude aujourd'hui, parce que si c'eût été la seconde édition de Braşov, même avec les omissions du prologue, le minutieux spécialiste de l'étude des vieux textes qu'était Cipariu aurait pu facilement reconnaître le caractère des publications corésiennes.

Le dernier témoignage récent vient confirmer indirectement les affirmations de Cipariu sur le catéchisme. En 1939 on a

⁷⁾ H. Wittstock, *Beiträge zur Reformationsgeschichte des Nösnerlandes*. Wien, 1858, p. 57—60, apud I. Lupaş, *Istoria bisericească a Românilor ardeleni* (Histoire ecclésiastique des Roumains transylvains), Sibiu, 1918, p. 39.

⁸⁾ C'est-à-dire ce 8. T. Cipariu, *Care e cartea cea mai veche românească?* (Quel est le plus vieux livre roumain?) dans *Organul Luminării* (L'Organe de la lumière), Blaj, 1848 janvier 7 et 14, No. 54—55, apud Bianu—Hodos, *Bibliografia românească veche*, cit., I, p. 22.

trouvé, toujours à Blaj dans la Bibliothèque du Monastère, un autre incunable: un *Octoih* (Livre d'heures) de 1510, imprimé par le moine Macarie en Valachie et dont on ne connaissait jusqu'à présent qu'un seul exemplaire, conservé au Monastère de Hilandar au Mont Athos⁹⁾. Cet incunable roumain, trouvé à Blaj, démontre, nous l'espérons, les affirmations de Cipariu sur le *Catechisme* de 1544.

L'exemplaire vu par Timothée Cipariu étant défectueux, „sans commencement ni fin” (selon la bonne coutume des temps passés on glissait pieusement dans la Préface ou dans la Postface quelques renseignements sur le nom des ouvriers imprimeurs, le lieu et la date de l'impression, la mention du souverain du pays et du métropolitain) et tous ces détails étant absents, il est née toute une littérature concernant le titre du livre, le nom du traducteur et naturellement le contenu, le lieu et l'année de l'impression et enfin le rapport entre l'édition de 1544 de Sibiu et celle de 1559 de Braşov.

Du grand nombre de chercheurs qui ont porté leurs recherches sur le catéchisme perdu mais existant quand même à travers plusieurs siècles, nous mentionnons un groupe de dix savants, qui ont fait des recherches sérieuses sur le difficile problème que présente ce petit livre. Ce sont, par ordre d'ancienneté: Bogdan P. Haşdeu, Jean G. Sbiera, Nicolas Iorga, Adolf Schullerus, André Bârseanu, Nicolas Drăganu, Alexandre Rosetti, Alecu Procopovici, D. R. Mazilu et Nicolas Sulică, en dehors de Jean Bianu, dont la monumentale *Bibliografie românească veche* (Bibliographie roumaine ancienne) constitue la source de toutes les études sur la vie de nos vieux livres. En lisant ces études sur le catéchisme, avec leurs ramifications dans d'autres ouvrages et les discussions critiques nées dans divers périodiques roumains et étrangers, il est bien difficile de se

⁹⁾ P. P. Panaitescu, *Octoiul lui Macarie (1510) și originile tipografiei în Țara Românească* (Le livre d'heures de Macarie (1510) et les origines de l'imprimerie en Valachie). Bucaresti, Tip. Cărților Bisericești, 1939, in —8°, 28 p. (facsim).

débrouiller dans le labyrinthe des informations contradictoires non seulement d'un auteur à l'autre mais même d'une étude à l'autre d'un même savant. Nous insisterons cependant, à l'occasion de cette commémoration, sur la nécessité de reprendre le problème du catéchisme roumain de 1544, en l'envisageant sous l'angle bibliologique, sans négliger les autres aspects nécessaires à l'éclaircissement du fond.

On ne peut pas dire beaucoup de choses sur l'auteur du livre. *Le catéchisme* de 1544 n'a pas dû avoir un auteur précis, non seulement parce que c'était un travail de caractère religieux, où le nom de l'auteur au sens moderne n'était pas nécessaire, mais aussi à cause de l'esprit du temps, pénétré d'une profonde humilité chrétienne, qui demandait l'omission du nom même dans les cas où il eût pu être donné. On parle de la *Bible* de Gutenberg, du *Psautier* de Mayence, du *Nouveau Testament* de Luther, de la „*Cazanie*” de Coresi, ou de la *Bible* de Şaguna, qui portent le nom des imprimeurs ou le lieu de l'impression. Dans le cas de la publication de Sibiu nous allons voir qu'il s'agit d'une compilation aux origines plus lointaines, mais avec des modifications et des réajustements d'après des catéchismes luthériens étrangers.

Le *titre* du livre, dont le rôle dans le sens bibliologique est de voiler le contenu du texte, n'a pu être que „*Intrebarea creştinească*” (Questionnaire chrétien), comme pour l'édition de 1559, trouvée par André Bârseanu à Ieud en 1921. Par cette affirmation nous avons ouvert la discussion sur le problème du catéchisme d'il y a quatre siècles.

Les deux sources contemporaines susmentionnées l'ont intitulé „catéchisme roumain”, „*catechismus in linguam valachicam*”, en raison de son contenu et de la langue dans laquelle il a été imprimé. Mais Timothée Cipariu, qui le premier a attiré l'attention sur ce livre, dit, ainsi qu'il s'en souvenait: „*Invăţatură creştinească*” (Doctrine chrétienne)¹⁰⁾. Il tâche donc d'en fixer le titre.

¹⁰⁾ *Analecte Literare* (Analecta littéraires), Blaj, 1855, p. XIX. Cf. A. Schullerus dans *Korrespondenzblatt*, cit., p. 57—58 et N. Drăganu. *Catechisme*

Le Prof. Nicolas Sulică a précisé que le titre „Intrebarea creștinească” est d'origine hussite, ce qui avait échappé au Prof. Alecu Procopovici et était encore ignoré de Nicolas Iorga en 1904 — ces deux derniers, fervents partisans de la théorie hussite quant à la provenance des premiers livres roumains¹¹⁾. L'argument est nouveau et très important pour les partisans de l'influence hussite sur les Roumains. Aux arguments de Nicolas Iorga dans son *Istoria literaturii române* (Histoire de la littérature roumaine)¹²⁾, à ceux du Prof. Alexandre Procopovici dans *Arhetipul husit al catechismelor noastre luterane* (L'Archétype hussite de nos catéchismes luthériens)¹³⁾ et à ceux de Nicolas Drăganu dans *Dacoromania*¹⁴⁾, travaux où l'on peut trouver toute la discussion du problème hussite qui nous intéresse ici, nous pouvons ajouter certains arguments qui nous confirment dans l'opinion de l'origine hussite. Lors de la révolte des Roumains en 1437 à Bobâlna on cite un certain Michel Cehul (le Tchèque) à côté de Michel le Valaque; en outre, les révolutionnaires se sont rassemblés pour délibérer d'une manière inconnue jusqu'alors, sur la colline de Bobâlna à 700 mètres d'altitude, suivant une coutume propre aux Hussites; enfin l'apparition de plusieurs localités du Nord de la Transylvanie, qui d'après le nom sem-

luterane (Catéchismes luthériens), *Dacoromania*, Cluj, 1921—1922, II, p. 582. A la p. 583 Drăganu donne aussi le 16 juillet pour le jour du paiement de Philippe Maler.

¹¹⁾ N. Sulică, *Catehismele românești din 1544 (Sibiu) și 1559 (Brașov)* (Les catéchismes roumains de 1544 et 1559) dans *Anuarul Liceului de băieți „Al. Papiu-Ilarian”, Târgu-Mureș*, 1932—1935, p. 86—87; Al. Procopovici, dans le compte-rendu de *Dacoromania*, 1938—1941, X, p. 495 et 501—502; N. Iorga a soutenu la théorie hussite dans *Istoria literaturii religioase a Românilor până la 1688* (Histoire de la littérature religieuse des Roumains jusqu'en 1688). *Studii și Documente*, vol. VII, București, 1904, p. I—CCXLII et *Istoria literaturii românești* (Histoire de la littérature roumaine). Ed. II. București, Pavel Suru, 1925, vol. I.

¹²⁾ Cf. la note précédente.

¹³⁾ Suceava, Typ. „Modernă”, 1927, in —8°, 16 p. (Extrait de *Făt Frumos*, 1927, II, N-role 3—4).

¹⁴⁾ *Dacoromania*, 1921—1922, II, p. 588.

blent être des colonisations tchèques: Cehul Silvaniei, Pantiocul < hong. Pánczél-Cseh, Villa Cseh, etc. — nous montrent des réfugiés et l'influence hussite existant réellement en Transylvanie¹⁵⁾. De plus en Moldavie il a pu paraître à Trotuș, au milieu du XV-e siècle, en 1466, une traduction de la Bible en langue hongroise, sous l'influence hussite, considérée comme l'un des premiers textes publiés en langue nationale chez nos voisins d'au-delà de la Tisza et nommée par eux *La Bible hongroise-hussite*¹⁶⁾. Mais le contact des armées de Jean Huniade — composées pendant la campagne de 1451 en majeure partie de Roumains transylvains — avec celles de Jiskra, hussites, lors du combat du Nord-Est de la Hongrie¹⁷⁾, et ce détail qu'à l'Université de Prague il y avait des étudiants de Transylvanie juste à l'époque où la discussion des doctrines hussites battait son plein¹⁸⁾ — tout cela permet-il encore de croire que seuls les Roumains sont restés immunisés à l'égard de l'influence hussite du XV-e siècle?

Selon les arguments historiques et linguistiques constatés

¹⁵⁾ I. Crăciun, *La révolte de Bobâlna, 1437—1438* dans la *Revue de Transylvanie*, Cluj, 1938, Tome IV, p. 355—356, mais surtout M. P. Dan, *Cehi, Slovaci și Români în veacurile XIII—XVI* (Les Tchèques, les Slovaques et les Roumains aux XIII—XVI-èmes siècles). Sibiu, Progresul, 1944, p. 81—99 et 149—153, où l'on discute en détail le problème de Michel le Tchèque — qui, même originaire du village Czehi, nous ramène toujours à une origine tchèque — puis le problème des villages fondés par les colons tchèques et, en somme, l'influence hussite en Transylvanie du Nord et en Moldavie.

¹⁶⁾ *A magyar huszita-biblia, 1466*. Une page reproduite en fac-similé chez Domanovszky, o. c., vol II, p. 425. Cf. M. P. Dan, o. c., p. 99—103.

¹⁷⁾ T. Popa, *Ioan Corvin de Hunedoara* (Jean Corvin de Hunedoara). Hunedoara, Tip. I. Wachter, 1928, p. 127 et M. P. Dan, o. c., p. 108—118.

¹⁸⁾ Voir N. Drăganu, *Cei dintâi studenți Români ardeleni la universitățile apusene* (Les premiers étudiants roumains transylvains aux universités occidentales). *Anuarul Institutului de Istorie Națională* (Annuaire de l'Institut d'Histoire Nationale), Cluj, 1926—1927, IV, p. 419—422 et I. Lupaș, *Răscoala țăranilor transilvăni din 1437—1438* (La révolte des paysans transylvains de 1437—1438). *Studii, conferințe și comunicări istorice*. Vol. II. Cluj, 1940, p. 69—71.

par d'autres et par nous¹⁹), une influence tchèque sur le premier livre en langue roumaine est admissible. Le titre „Intrebarea creştinească” (Questionnaire chrétien) ne vaut en tout cas que pour les catéchismes hussites, qui ont influencé Luther lui-même dans l'élaboration et la publication de son „catéchisme”, terme employé par lui le premier et qui est demeuré²⁰). Il est à remarquer qu'aucun catéchisme allemand ou hongrois connu jusqu'à présent²¹) ne porte le titre de „Questionnaire chrétien”, ce qui nous détermine à admettre qu'à l'origine du catéchisme roumain se trouve une source hussite.

Il est intéressant de suivre le duel Al. Procopovici—Al. Rosetti sur la question du rhotacisme du *Catéchisme Marţian* (copie rhotacisante du XVII-e siècle du catéchisme roumain dans la 2-ème édition de Braşov) et sur d'autres questions pro- et antihussites²²). Le catéchisme de 1544 était toutefois un catéchisme sans rhotacisme, sinon Timothée Cipariu, qui a observé le phénomène de „u” final, aurait sûrement attiré l'atten-

¹⁹) Cf. I. Grăciun, *Cartea românească în Transilvania*, cit., p. 2.

²⁰) Luther a utilisé le mot „catéchisme” d'abord en 1525, dans quelques lettres privées, ensuite dans la Missa de 1526. En 1528. Joh. Brenz de Württemberg et Althamer emploient toujours le même appellation. A l'occasion de l'impression de *Grand Catéchisme* et du *Petit Catéchisme*, en 1529, Luther fixa définitivement le terme. Cf. Hermann Gunkel und Leopold Zscharnack, *Die Religion in Geschichte und Gegenwart. Handwörterbuch für Theologie und Religionswissenschaft*, Ed. II. Tom. III. Tübingen, 1929, p. 654. Voir N. Sulică, o. c., p. 85—86.

²¹) Al Procopovici, dans *Dacoromania*, 1938—1941, X, p. 502.

²²) Les recherches du Prof. Al. Rosetti concernant le problème du catéchisme sont nombreuses et importantes. Voir surtout *Les Catéchismes roumains du XVI-e siècle* dans *Romania*, Paris, 1922, XLVIII, p. 321—334; ensuite le *Catechismul Marţian* (Catéchisme Marţian) dans *Grai şi Suflet* (Langue et esprit), Bucureşti, 1923—1924, I, p. 251—268 et le compte-rendu sur *Arhetipul husit*... cit., du Prof. Al. Procopovici, dans *Grai şi Suflet*, 1928, III, p. 460—462 et, toujours sur ce travail, le compte-rendu de Mario Roques dans *Romania*, 1929, LV, p. 319. La réponse du Prof. Al. Procopovici dans la *Revista Filologică* (Revue philologique), Cernăuţi, 1928, II, p. 211—214 et la réplique du Prof. Al. Rosetti dans *Grai şi Suflet*, 1933, V, p. 356.

tion aussi sur la langue rhotacisante du livre²³). Dans le sud de la Transylvanie, à Sibiu en 1544 et à Braşov en 1559, une impression de texte rhotacisant est inconcevable. Mais alors est-ce qu'on peut admettre une source hussite à l'origine de notre catéchisme?

Selon les constatations des linguistes on ne trouve pas le rhotacisme dans la Transylvanie méridionale, et l'époque où l'on a imprimé la *Intrebarea creştinească* (Questionnaire chrétien), il y a quatre siècles, marque le rayonnement de plus en plus net du luthéranisme dans cette province. Alors où peut-on trouver la première source?

Avant la découverte du catéchisme de Braşov par A. Bârseanu, en 1921, les spécialistes s'étaient prononcés d'après la copie trouvée dans le Codex Sturdzanus, copie datant de 1607. *Haşdeu*, connaissant et publiant ce texte, estimait que la source du *Questionnaire chrétien* parvenu par la filière slavonne, doit être cherchée dans le catéchisme orthodoxe des saints Cyrille et Anastase, qui ne se distingue pas beaucoup du *Petit catéchisme de Luther*²⁴). *I. G. Sbiera*, en comparant le *Catéchisme Sturdzan* avec le même catéchisme de Luther, affirmait qu'il avait trouvé une étonnante ressemblance entre eux²⁵). *Nicolas Iorga* déclarait catégoriquement: „Le catéchisme a été traduit directement de l'allemand, comme on pouvait s'y attendre”, par „un Roumain qui savait bien l'allemand”²⁶); et *Adolf Schuller* soutenait qu'il a été probablement traduit sur la petite édition du *Catéchisme de Luther*, réimprimé en Transylvanie par *Honterus* en 1548²⁷).

²³) Cf. O. Densuşianu, *Grai şi Suflet*, 1923—1924, I, p. 167, puis N. Sulică, o. c., p. 89—90.

²⁴) *Cuvente den bătrâni*, Bucureşti, 1879, II, p. 95—96.

²⁵) *Mișcări culturale și literare la Români din stânga Dunării, în răstimpul dela 1504—1714* (Mouvements culturels et littéraires chez les Roumains de la rive gauche du Danube entre 1504 et 1714). Cernăuţi, 1897, p. 101.

²⁶) *Istoria literaturii religioase*, cit., dans *Studii și Documente*, vol. VII, p. LXVI—LXVII et *Istoria literaturii românești*, cit., ed. II, p. 175.

²⁷) *Korrespondenzblatt*, cit., p. 61.

Après la publication du Catéchisme dans l'édition de 1559 par André Barseanu²⁸⁾ et surtout après la reproduction en facsimilé de Jean Bianu²⁹⁾, l'horizon s'est élargi. *Nicolas Drăganu* avait cru au commencement que „entre le texte du *Questionnaire chrétien* et le *Catéchisme de Luther* il y a un étroit rapport, celui-là n'étant qu'une traduction". Le traducteur n'était pas Roumain, mais „plutôt un Saxon qui parlait bien le roumain..."³⁰⁾. Plus tard, il nie „l'identité de la traduction roumaine avec celle des éditions du Catéchisme de Luther, ou de Heltal", ce dernier rédigé d'après celui de Luther, concluant ensuite qu'on pourrait avoir affaire „à une compilation faite d'après le Catéchisme orthodoxe et celui de Luther"³¹⁾. Dans deux de ses dernières publications, et en se guidant sur l'étude du Prof. N. Sulică, dont nous allons parler plus loin, N. Drăganu a supposé que „*Le Questionnaire chrétien* a été traduit du hongrois"³²⁾. Le Prof. *Al. Rosetti*, comparant le catéchisme roumain à celui de Luther, est arrivé à la conclusion que le texte du *Questionnaire chrétien* dérive du *Catéchisme de Luther*, non directement, mais par des intermédiaires inconnus³³⁾.

Le Prof. *Al. Procopovici* a soutenu que „de la traduction d'un catéchisme slave, avec des modifications hussites et non pas luthériennes" est sorti, avant le XVI-ème siècle, l'archétype

²⁸⁾ D'abord dans *Transilvania*, Sibiu, 1921, LII, p. 900—901, puis *Catechismul luteran românesc* (Le Catéchisme luthérien roumain). București, Academia Română, 1923, in —8°, 8 p. (Academia Română, Mem. Sect. Literatură, Ser. III, Tom. I).

²⁹⁾ *Texte de limbă din sec. XVI-lea. I. Intrebare creștinească* (Textes du XVI-ème siècle. I. Questionnaire chrétien). București, Academia Română, 1925, in —8°, 2 p. (22 facsim.).

³⁰⁾ *Dacoromania*, 1921—1922, II, p. 586.

³¹⁾ *Dacoromania*, 1922—1923, III, p. 932—933.

³²⁾ *Dacoromania*, 1936—1938, IX, p. 222 et *Histoire de la littérature roumaine de Transylvanie des origines à la fin du XVIII-me siècle*. Bucarest, M. O. Impr. Nationale, 1938, p. 37; mais on y lit: „probablement du hongrois".

³³⁾ *Les catéchismes roumains*, cit., p. 329—330 et *Catechismul Marțian*, cit., p. 255.

d'un texte, remanié ensuite, avec quelques changements dans la préface et d'autres encore dans le corps du livre, d'après le *Petit catéchisme* de Luther et imprimé dans l'édition de Brașov de 1559, et peut-être déjà dans l'édition de 1544³⁴⁾. Le Prof. *D. R. Mazilu*, trouvant des ressemblances entre *Le Questionnaire chrétien* et *l'Évangélique roumain de 1561*, estimait qu'il ne s'agissait pas de la traduction ou de l'adaptation d'un catéchisme étranger, mais „d'une compilation faite en langue roumaine", au XVI-ème siècle, „par un indigène, suivant quelques sources qui n'ont encore pu être toutes identifiées"³⁵⁾. Enfin le Prof. *Nicolas Sulică* établit „qu'à la base du Catéchisme de 1559 (Brașov) et même de celui de 1544 (Sibiu) il ne peut se trouver qu'un petit catéchisme réformé hongrois... en aucun cas une version allemande... et traduit en roumain par des prêtres roumains passés à la Réforme"³⁶⁾.

En face de ces conclusions si variées, fondées sur des recherches sérieuses, on se demande qui a raison? Sans empiéter sur les recherches minutieuses faites jusqu'à présent et même avec leur aide nous tâcherons de dégager la vérité.

Pour avancer d'un pas disons que dans l'ordre bibliologique de la description d'un livre, après le problème de l'auteur et du titre, se pose celui du traducteur si le cas se présente. Nous pouvons affirmer que le *Questionnaire chrétien* n'est pas une traduction d'après un certain catéchisme, mais une composition roumaine d'après plusieurs sources, une compilation d'un contenu religieux, selon la mode du Moyen-Age et du commencement de l'époque moderne.

³⁴⁾ *Arhetipul husit*, cit., p. 16 et compte-rendu dans *Dacoromania*, 1938—1941, X, p. 504.

³⁵⁾ *Daiconul Coresi. Contribuții* (Le Diacre Coresi. Contributions). Ploești, Tip. Cartea Românească, 1933, p. 40.

³⁶⁾ *Catechismele românești din 1544 (Sibiu) și 1559 (Brașov)*, cit., dans *Anuarul Târgu-Mureș*, cit., p. 99. L'opinion a été agréée également par N. Drăganu, comme nous l'avons vu, et par N. Cartoian dans *Istoria literaturii române vechi* (Histoire de la littérature roumaine ancienne). Vol. I, București, Fundația pentru literatură și artă, 1940, p. 57. Cf. A. Procopovici, dans *Dacoromania*, X, p. 496.

Haşdeu tout d'abord et ensuite Drăganu, Procopovici et Cartoian ont admis à l'origine de notre livre un catéchisme orthodoxe-slavon, traduit „par de bons chrétiens” en langue roumaine⁸⁷⁾, probablement au XV-e siècle, sous l'influence des idées hussites, texte refait ensuite d'après les exigences luthériennes des Saxons de Sibiu et de Braşov en 1544 et 1559. Ce n'est que de cette manière qu'on peut expliquer le rappel de ces „bons chrétiens” laissés anonymes: s'ils avaient été contemporains de la traduction, datée selon quelques-uns du XVI-e siècle, il n'y aurait aucune raison de ne pas citer leur nom d'après la coutume courante dans les „Prologues” et les „Epilogues”⁸⁸⁾; et ce n'est qu'en admettant l'influence hussite qu'on peut expliquer la survivance du titre de „Intrebarea creştinească” (Questionnaire chrétien), chez des Roumains et non pas chez des Allemands et des Hongrois sur les catéchismes desquels la traduction aurait été faite.

Si le *Questionnaire chrétien* était une traduction d'après *Le petit catéchisme* de Luther — constatation faite par I. G. Sbiera, N. Iorga, A. Schullerus et le Prof. Al. Rosetti — ou d'après quelque catéchisme hongrois du XVI-e siècle, ainsi que le Prof. Nicolas Sulică l'affirme, alors il faudrait mettre sur deux colonnes les textes et ensuite préciser la source. Mais il est impossible de citer avec précision aucun catéchisme luthérien, allemand ou hongrois, qu'on puisse prendre comme source de la traduction. D'ailleurs les idées dogmatiques sur l'implication et la grâce n'appartiennent pas à Luther mais à Mélanchton⁸⁹⁾.

La conclusion du Prof. D. R. Mazilu, à la fin d'une minu-

⁸⁷⁾ Pour Haşdeu cf. o. c., I. c., pour Drăganu, *Dacoromania*, III, p. 932-933, pour Procopovici, *Arhetipul husit*, cit., p. 14. Cf. également la discussion de Mazilu, o. c., p. 42, et pour Cartoian, *Istoria literaturii române veche*, I, p. 58.

⁸⁸⁾ Al. Procopovici, *Dacoromania*, X, p. 497-498.

⁸⁹⁾ Empruntés à: *Loci communes rerum theologicarum* (Mélanchton), paru en 1521. Cf. N. Sulică, o. c., p. 58, qui est pour un intermédiaire hongrois.

tieuse analyse de son étude sur le *Diacre Coresi*, qu'on „ne peut plus considérer le catéchisme allemand comme original”⁴⁰⁾ a toutes les chances d'être la plus proche de la vérité.

En ce qui concerne les cinq catéchismes hongrois — particulièrement celui de Mathieu Biró de Deva, Batizi et Heltaï — analysés par le Prof. N. Sulică, et quelques-uns par Nicolae Drăganu et le Prof. Al. Rosetti, on a constaté que le *Questionnaire chrétien* ne ressemble à aucun des catéchismes hongrois connus jusqu'aujourd'hui⁴¹⁾ Et alors? Plus vraisemblable est la solution de l'adaptation de l'original roumain hussite, existant dès le XV-e siècle, aux exigences nouvelles du luthéranisme⁴²⁾.

Qui a pu faire la compilation qui est imprimée en 1544 et en 1559? Les germanismes et les saxonismes, constatés par I. G. Sbiera⁴³⁾, par N. Iorga⁴⁴⁾ et par N. Drăganu⁴⁵⁾, nous conduiraient à un Saxon qui pourrait être Philippe Maler lui-même, rétribué avec deux florins le 16 juillet 1544. Mais la contribution d'un Saxon — d'après les plus récentes recherches, le où les saxonismes sont plus réduits ou expliqués „en dehors de la langue saxonne, parce qu'ils apparaissent même dans des textes écrits par les Roumains”, tels que la *Psaltire* (Psautier) et le *Codicele Voroneşian*, ou dans le *Manuscrisul Năsăudean* (Manuscrit de Nasaud) — paraît peu probable⁴⁶⁾.

⁴⁰⁾ O. c., p. 26, mais voir N. Sulică, o. c., p. 53 et I. Şiadbei, *Viaţa Românească*, 1928, LXXIV, XX, p. 344.

⁴¹⁾ N. Sulică, o. c., p. 52-62; N. Drăganu, *Dacoromania*, IX, p. 222-223 et Al. Rosetti, *Grai şi Suflet*, I, p. 254-255.

⁴²⁾ Al. Procopovici, *Arhetipul husit*, cit., p. 15.

⁴³⁾ *Mişcări culturale*, cit., p. 99-103.

⁴⁴⁾ *Istoria literaturii religioase*, cit., p. LXXVI et *Istoria literaturii române*, cit., ed. II, p. 175.

⁴⁵⁾ *Dacoromania*, II, p. 585-586 et *Ibidem*, III, p. 933-935, voir aussi D. Mazilu, o. c., p. 29-31 et N. Sulică, o. c., p. 55, qui constat que „le texte roumain reproduit les constructions allemandes, non pas d'une façon directe mais indirecte, par l'intermédiaire de textes hongrois”.

⁴⁶⁾ Cf. Al. Rosetti, *Grai şi Suflet*, 1925, vol. II, p. 174 et 178; I. Bărbulescu, *O metodă de cercetare filologică şi pretinsele „săsisme” în vechile texte româneşti* (Une méthode de recherche philologique et les prétendus

Les termes hongrois, trouvés par N. Drăganu⁴⁷⁾ et surtout par le Prof. N. Sulică⁴⁸⁾, peuvent être expliqués, les uns comme provenant de la langue slavonne et les autres de l'allemand, mais la plupart seraient propres à la langue roumaine, ainsi que le Prof. Al. Procopovici le soutient⁴⁹⁾, ou selon une constatation plus ancienne du Prof. N. Drăganu: „Les éléments lexicaux hongrois que nous rencontrons ne témoignent rien à cet égard, étant généralement répandus dans la langue du peuple roumain de Transylvanie” au temps où on a écrit le texte du *Questionnaire chrétien*⁵⁰⁾. Quant aux initiatives des Roumains réformés Gaspar Drágfy, Michel Csáki et Georges Bekes — propriétaires de vastes domaines dans le nord de la Transylvanie ou capables d'influence politique à la Cour du Prince Jean Sigismond Zápolya — qui auraient fait traduire et imprimer le catéchisme en langue roumaine d'après des modèles hongrois, le Prof. N. Sulică ne présente aucune preuve certaine⁵¹⁾. D'ailleurs les Hongrois n'ont eu aucune velléité de propagande religieuse jusqu'en 1564, quand ils se sont séparés des Saxons luthériens en adhérant au calvinisme⁵²⁾.

„saxonismes” dans les anciens textes roumains). *Arhiva din Iași* (Archive de Iassy), 1925, XXXII, p. 1—26 et Idem, *Curentele literare la Români în perioada slavonismului cultural* (Les courants littéraires chez les Roumains pendant la période du slavonisme culturel). Iași, 1928, p. 77—102; D. R. Mazilu, o. c., p. 40—42, où l'on trouve une discussion plus ample.

⁴⁷⁾ *Dacoromania*, II, p. 586, III, p. 935 et IX, p. 222—223.

⁴⁸⁾ O. c., p. 54—55.

⁴⁹⁾ *Dacoromania*, X, p. 498—501.

⁵⁰⁾ *Dacoromania*, II, p. 586. Voir aussi Mazilu, o. c., p. 31—32.

⁵¹⁾ N. Sulică, o. c., p. 68—69. En tout cas il paraît étrange que les

Roumains magyarisés du nord de la Transylvanie viennent à Sibiu ou à Brașov, villes saxonnnes et luthériennes, pour y imprimer un catéchisme traduit du hongrois. Al. Procopovici conclut plausiblement: „l'argument des magyarismes est dépourvu de toute force probante. Même si l'on découvrait un ou deux magyarismes dans le catéchisme de 1559, cela ne prouverait rien. Des magyarismes se rencontrent même dans le Codexle Voronetian (Le Codex Voronetzien)”. *Dacoromania*, X, p. 501.

⁵²⁾ Voir surtout N. Drăganu, *Dacoromania*, II, p. 588, mais aussi N. Cartoian, o. c., vol. I, p. 58.

Le rôle de Philippus Pictor, alias Maler, doit être réduit à celui d'un imprimeur, d'un surveillant de l'impression du catéchisme, comme l'indique la source contemporaine de 1554 — qui ne parle que de l'impression et non pas de la traduction⁵³⁾ — ainsi que l'ont admis tous les spécialistes, sauf A. Schullerus et dans une certaine mesure N. Drăganu⁵⁴⁾.

Le *Questionnaire chrétien* ayant à la base un vieux texte roumain, a donc reçu les ajustements luthériens demandés par les Saxons de Sibiu et de Brașov plutôt de la part d'un Roumain que de celle d'un Saxon. N. Iorga, avec son intuition remarquable, a soutenu en 1904 que le „traducteur” — nous croyons aujourd'hui qu'il s'agit d'un compilateur — „devait être un Roumain, un Roumain qui connaissait les vieux livres en notre langue” et qui, „peut-être de lui-même aurait offert son travail tout prêt et que le conseil [de la ville de Sibiu] en aurait accepté l'impression par l'expert en choses roumaines... maître Philippe Maler”⁵⁵⁾, celui-ci probablement Roumain⁵⁶⁾. Le Prof. Al. Procopovici, reprenant cette idée, affirme que le texte plus ancien, hussite, „pourrait n'être, du moins en grande partie, qu'une simple transposition... dans une langue plus récente et plus proche de celle qu'on parlait alors en Transylvanie du sud et

⁵³⁾ Cf. N. Iorga, dans *Studii și Documente*, VII, p. 67; *Istoria literaturii*, éd. II, p. 175. Chez Rosetti, *Les catéchismes*, cit. p. 321, le nom de M. Philippus Pictor est transcrit: Marcus Philippus Pictor. M. est en fait Magister.

⁵⁴⁾ N. Iorga, o. c., dans *Studii și Documente*, VII, p. 66—67 et *Istoria literaturii*, éd. II, p. 175. Sextil Pușcariu, *Istoria literaturii române. Epoca veche*. (Histoire de la littérature roumaine. Époque ancienne), éd. II, p. 73; Al. Rosetti, *Les catéchismes*, p. 332 et *Grai și Suflor*, I, p. 254; Al. Procopovici, *Arhetipul husit*, cit., p. 5; N. Sulică, o. c., p. 53, 70, 73 et 77; A. Schullerus, *Korrespondenzblatt*, 1921, p. 61; N. Drăganu, *Dacoromania*, II, p. 584—589, III, p. 930.

⁵⁵⁾ Dans *Studii și Documente*, cit., VII, p. 67 et *Istoria literaturii*, cit. éd. II, p. 175—176.

⁵⁶⁾ Philippus Pictor, alias Maler, c'est-à-dire le Peintre, d'après N. Iorga n'est que Philippe le Moldave, l'imprimeur de l'incunable de 1546, un *Évangéliste slavons*, à qui „les Saxons ont demandé le *Catéchisme* de Sibiu, paru seulement deux ans auparavant”. (Voir N. Iorga, *Tipărituri ro-*

dans la Valachie⁵⁷⁾; et le Prof. D. R. Mazilu est d'avis qu'à „la publication en roumain du *Questionnaire chrétien* a contribué un Roumain (qui probablement n'était pas seul)⁵⁸⁾.

Les discussions qui ont eu lieu jusqu'à présent ont porté bien plus sur le texte de 1559 que sur celui de 1544, que nous n'avons plus aujourd'hui. Quel lien peut exister entre le catéchisme vu par Timothée Cipariu à Blaj et celui qu'André Bârseanu a découvert à Ieud? Est-ce le catéchisme de 1559, la seconde édition de celui de 1544? Plus haut, nous avons répondu affirmativement, en spécifiant qu'il s'agit de *la deuxième édition revue et augmentée*, pour parler le langage bibliographique moderne. Tâchons de le démontrer.

Voici tout ce qu'on sait positivement du catéchisme roumain de 1544 d'après l'exemplaire vu par le chanoine de Blaj; c'était un petit catéchisme, in -12°, sans commencement ni fin, imprimé avec d'autres caractères que ceux qu'on employait dans les livres roumains, avec des questions et des réponses, les mots

mânești necunoscută (Imprimés roumains inconnus). *Revista Istorică* (Revue historique), București, 1931, XVII, p. 25). Si l'on pouvait démontrer cela, alors Philippe le Peintre (le Philippus Pictor des textes — en traduction allemande Maler) n'aurait pas été Saxon, mais Roumain, et „le titre de Moldave attribué à Philippe dans le livre slavon de 1546 montre que ce peintre d'église est parti de Moldavie". (Idem, *ibidem*). Et si l'on savait prouver que l'impression du livre de 1546 a été faite au monastère de Peri en Maramureș (Cf. Damian P. Bogdan, *Contribuțiuni la bibliografia românească veche* (Contributions à la bibliographie roumaine ancienne) dans *Biserica Ortodoxă Română* (L'église Orthodoxe Roumaine), București, 1938, LVI, No. 1—4, p. 58, parcourant le chemin indiqué par Zenobie Păclișanu, *Câteva contribuții la istoria mănăstirii din Peri Maramureșului*. (Quelques contributions à l'histoire du monastère de Peri de Maramureș), dans *Inchinare lui Nicolae Iorga cu prilejul împlinirii vârstei de 60 ani*. (Hommage à N. Iorga à l'occasion de son soixantième anniversaire). Cluj, 1931, p. 333—335), alors ce texte roumain huasite du nord de la Transylvanie, apporté par ce Philippe à Sibiu, et son adaptation à la langue du sud de la Transylvanie avec les ajustements luthériens demandés par les Saxons constitueraient un nouveau point de départ pour le problème du Catéchisme de 1544.

⁵⁷⁾ *Arhatipul husit*, cit., p. 5.

⁵⁸⁾ *Diaconul Coresi*, p. 41.

non terminés par une voyelle recevant tous un „u" final⁵⁹⁾. À ces détails il faut encore ajouter les mots d'Adalbert Wurmloch, en 1546: beaucoup de prêtres estimaient ce livre comme quelque chose de sacré, mais d'autres le méprisaient⁶⁰⁾. Est-ce que ces éléments sont suffisants pour affirmer qu'il s'agit de deux éditions distinctes? Oui, parce que le caractère typographique de 1544 étant „distinct de celui qu'on employait dans les livres roumains", puis „ayant partout un u final", un „format in -12°", et enfin étant un livre de contenu discuté, il diffère de l'impression corésienne de 1559, dont le caractère est facile à reconnaître par n'importe quel érudit, même moins expérimenté que Timothée Cipariu; il n'a pas partout u=ø final à la fin des mots sans voyelle, il a le format in -8°, comme nous allons le préciser plus loin, et personne n'en a contesté le contenu.

Les circonstances qui ont déterminé l'impression du catéchisme de 1544 sont généralement connues. Les idées de la Réforme ont pénétré assez tôt à Sibiu grâce aux efforts de Pierre Haller, juge de la ville en 1543, lorsque les Saxons ont adopté les principes de Luther. L'année suivante, en 1544, l'Université saxonne décide que „tous ceux qui n'ont pas reçu la parole de Dieu sous sa nouvelle forme soient engagés fraternellement à l'adopter" et que surtout la jeunesse, comme on l'a précisé un peu plus tard, „doit lire le catéchisme"⁶¹⁾. Les nécessités nouvelles firent qu'on imprima cette année-là un catéchisme pour les Roumains dans leur langue.

Quel a pu être le contenu du catéchisme de 1544, cause de protestations de la part des prêtres roumains, réimprimé ensuite sous une forme revue et augmentée par Coresi en 1559? Avant

⁵⁹⁾ Comme nous l'avons déjà vu.

⁶⁰⁾ Cf. *ibidem*.

⁶¹⁾ N. Cartoian, *Istoria literaturii române*, I, cit., p. 57, et N. Sulică, *o. c.*, p. 75—76. Dans Gunkel-Zscharnach, *o. c.*, Tom. III, p. 654 il est dit qu'il était destiné à être employé en famille, dans l'enseignement et surtout le dimanche pendant l'office. Il n'a pas été conçu comme manuel, dans le sens actuel du mot, „mais il a fini par devenir un manuel".

de répondre à cette question il convient de retenir ce détail, qu'en 1544 un catéchisme a paru en langue nationale pour les Grecs, également à Braşov, et la deuxième édition toujours à Braşov en 1550⁶²).

⁶²) N. Sulică, o. c., p. 79 et I. Lupaş, *Zur Geschichte der Rumänen*, p. 231.

Nur l'existence du catéchisme grec de 1550, il n'y a pas de doute. On en trouve deux exemplaires dans la Bibliothèque Brukenthal de Sibiu (uni-versité), enregistrés ainsi: Wagner Valentin, *κατήχησις Ουαλεντινου του Ουαγγε-ρου κρηνωσις*, Κορωνη, 1550, in -8°, 205 p. Le premier exemplaire a le No. IX. O. a (rellure originale, contemporaine), et le second No. IX. O. e (annotations manuscrites et une préface en latin, à l'opposé de l'autre, qui n'en a pas). Malheureusement nous n'avons pas pu voir les exemplaires qui, par suite des circonstances, étaient rangés dans des caisses et n'étaient pas à Sibiu; mais on nous a précisé le numéro des caisses: le premier exemplaire (IX. O. a) se trouve dans la caisse 131, et le second exemplaire (IX. O. e) dans la caisse 145.

Plus compliquée est l'histoire de l'édition de 1544. Le premier qui mentionne le catéchisme grec de 1544 est Georges Haner dans son *Historia ecclesiarum transilvanicarum*, Frankfurt—Leipzig, 1694, in -12°, p. 205 où il écrit: „Et cum Coronae multi Graecorum commorarentur, anno 1544 doctissimus Vagnerus, *Graecam Catechisin* jam in eorum usum praelo subiebat haud sine maximis Universitatum Germanicorum gratulationibus et approbationibus, eorumque, in quarum usum composita erat, emolumento“. Cette information se trouve également chez D. Czwingger, *Specimen Hungariae literatae*. Frankfurt—Leipzig, 1711, p. 396—397, empruntée à Haner.

Mais peut-on en croire Haner?

Aujourd'hui on estime que l'historien-évêque Haner est „un des plus savants esprits de son époque“ (Fr. Teutsch, *Geschichte der Siebenbürger Sachsen für das sächsische Volk*. Sibiu, 1907, vol. II, p. 89) et le premier qui ait écrit un ouvrage de valeur, fondé sur des sources et des documents concernant le passé de l'église transylvaine, où le catéchisme de 1544 soit mentionné. (Cf. *Allgemeine Deutsche Biographie*. Leipzig, 1879, vol. X, p. 507).

De Czwingger le renseignement est passé chez J. Teutsch, qui fait mention du catéchisme de 1544 en 1749, sans l'avoir vu, et J. Gross lui donne une place dans la bibliographie de son ouvrage *Kronstädter Drucke, 1535—1886*. Braşov, 1886, p. 5, d'abord sous l'an 1544, (No. 24), et ensuite toujours à la même page sous l'an 1550 (No. 32). Szabó Károly dans sa bibliographie

La protestation des prêtres roumains n'est concevable que portant sur le contenu contraire à l'orthodoxie, dans certaines parties, et non pas sur la langue, qu'on pouvait lire dès le XV-e siècle, surtout dans la région septentrionale de la Transylvanie, d'où provient l'information de Wurmloch sur le mépris, mais aussi sur le caractère sacré du livre. Les parties non orthodoxes ont pu être le Credo — sous la forme apostolique et non pas nicéo-constantinopolitaine — ainsi que l'allusion à l'imploration, moins l'omission de certains sacrements, seule étant mentionnés le Baptême et la Communion, essentiels, sans que les autres soient niés⁶³). A la lumière de ces suppositions, faciles à démontrer, nous sommes dans la situation de pouvoir reconstituer le *Catéchisme roumain* de 1544, sinon dans la vieille langue de l'époque, du moins dans l'essence de son contenu.

Le Prof. N. Sulică, dans son désir de présenter le catéchisme roumain comme une traduction d'un catéchisme hon-

Régi magyar könyvtár (Bibliographie hongroise ancienne). Budapest, 1885, vol. II, p. 10, l'énumère seulement en 1550, en précisant toutefois que „d'après Haner... la première édition aurait paru à Braşov en 1544“, et Hermann Schuller dans son travail *Valentin Wagners Katechesis. In Auswahl und deutscher Übersetzung*. Braşov, 1927, p. 3—4, doute de l'existence du catéchisme de 1544, affirmant que Haner ne s'est appuyé dans ses affirmations que sur la lettre de Mélanchton du 7 janvier (Johannistag) 1544 à J. Honterus de Braşov, qu'il écrit de cette manière: „Amico scribenti *κατήχησιν* Val. Wagner salutem opto et libenter iuvabo editionem“. Enfin Hermann Tontsch dans *Die Honteruspresse in 400 Jahren*. Braşov, 1933, p. 24, ne fait mention du catéchisme grec qu'en 1550 et non pas en 1544.

Est-ce que ce catéchisme grec de 1544 est resté en manuscrit pendant six ans, jusqu'en 1550, date où nous avons l'impression certaine mentionnée ci-dessus? Cela est peu probable, du moment qu'on a insisté pour imprimer le catéchisme roumain en 1544. A partir du 7 janvier 1544, date de la lettre de Mélanchton, et jusqu'à la fin de l'année, on a pu l'imprimer, malgré toutes les difficultés qu'il aurait pu rencontrer éventuellement. Avec des caractères grecs, on a encore imprimé à Braşov jusqu'en 1544 quatre livres connus jusqu'aujourd'hui. (Mentionnés d'une manière détaillée chez Tontsch, o. c., p. 9—10, 24).

⁶³) Cf. I. Lupaş, *Zur Geschichte der Rumänen*, p. 232, D. Mazilu, o. c., p. 25, et N. Sulică, o. c., p. 51.

grois⁶⁴), a analysé plusieurs catéchismes hongrois, contemporains, sans trouver la vraie source; en échange, il a réussi à établir l'*atmosphère* luthérienne du temps et la *formule-type* luthérienne de ces catéchismes. Le credo, „qui chez les réformés présente la plus grande divergence à l'égard de la tradition orthodoxe"⁶⁵), chez Luther et dans le monde luthérien a été apostolique, sous une forme abrégée. Tel nous le trouvons dans *Le petit Catéchisme* de Luther et dans le *Catéchisme* imprimé par Honterus en 1548 à Braşov, et tel il demeure jusqu'aujourd'hui chez les Saxons de Transylvanie⁶⁶). Il n'y a que ce Credo apos-

⁶⁴) L'année suivante, 1937, son frère le Dr. Sulică Szilárd a publié une étude intitulée: *A magyar irodalom és művelődés hatása a román irodalom és művelődés fejlődésére* (L'influence de la littérature et de la culture hongroises sur la littérature et la culture roumaines). Szeged, 1937.

⁶⁵) Cf. N. Sulică, o. c., p. 53.

⁶⁶) A. Schullerus, dans la note de Al. Rosetti, *Cele mai vechi traduceri româneşti de cărţi religioase*. (Les plus vieilles traductions roumaines de livres religieux). *Revista Istorică Română* (Revue historique roumaine), 1944, XIV, p. 7—9.

A Sibiu j'ai pu étudier de près le problème. Grâce à M. le directeur Dr. Rudolf Speck et à M. le bibliothécaire Jules Ernst Gyurgyevich, j'ai trouvé dans la Bibliothèque Brukenthal dix éditions du catéchisme: 1530, 1548 (de Honterus), 1572, 1636, 1639, 1727, 1758, 1838, 1933 et 1942. Dans toutes les éditions on trouve le Credo apostolique, donc sans filioque. En dehors des éditions de 1530 et de 1572 les huit autres éditions sont imprimées en Transylvanie, à Braşov (1548, 1727 et 1758), Alba-Iulia (1636 et 1639), Cluj (1838) et Sibiu (1933 et 1942). En examinant le problème du „filioque" chez les Saxons, je peux le résumer ainsi, à la suite d'un entretien avec le pasteur Charles Reinerth, „Stadt-prediger" de Sibiu: Dans les catéchismes luthériens il n'y a pas de filioque; la doctrine de l'église saxonne l'admet, mais pratiquement ne l'utilise pas. La grand'messe (summum officium), où l'on emploie le credo nicéen avec le filioque, les Saxons réformés ne l'ont plus dès le moment de l'adoption des enseignements de Luther. Le Missel de 1500 qui se trouve à Brukenthal (connu du Prof. Al. Rosetti et vu par moi; je peux en fixer les données bibliographiques précises: Venetiis, 1520, in --4°, catalogué au No. IX, O. c.), appartient à l'époque d'avant la Réforme et les 31 éditions de Missels de 1480 à 1537 (citées par Rosetti dans *Les catéchismes* p. 328) appartiennent elles aussi à l'époque où les Saxons ne sont pas encore passés à la Réforme. Cependant le Prof. Rosetti a raison. Les Réformés admettent les trois credos: apostolique, nicéen et athanasien.

tolique, qui a pu provoquer l'orage de 1544—1546, et nos spécialistes sont unanimes à reconnaître que le Diacre Coresi a réintroduit le Credo nicéo-constantinopolitain dans l'édition de 1559. Mais le catéchisme de 1544 a dû avoir, sous une forme toujours abrégée, outre le Symbole de la foi, aussi le Décalogue et le Notre Père, d'après la formule-type luthérienne du temps. Ce que le Prof. N. Sulică a établi concernant les deux derniers textes religieux abrégés — dans son étude sur les catéchismes de 1544 et 1559⁶⁷) — nous l'estimons valable aussi pour le catéchisme roumain de 1544, de même que pour les autres petits catéchismes luthériens de l'époque. Si nous ajoutons au Credo apostolique, établi plus haut, au Décalogue sous la forme abrégée et à l'Oraison dominicale, d'après la version de l'Évangéliste Luc, l'allusion confuse à l'imploration, alors nous aurons précisé les ajustements luthériens que Coresi avait reniés, moins l'imploration, en 1559⁶⁸). Le reste de la matière du catéchisme roumain est, ainsi que nous le croyons, le vieux texte slave, traduit „par quelques bons chrétiens" en langue roumaine, au XV-e siècle, sous l'influence hussite⁶⁹).

les deux derniers avec le filioque (*Revista Istorică Română*, 1944, XIV, p. 7 et la note citée). Pour les Saxons de Transylvanie l'existence ou l'inexistence du filioque dans la liturgie n'est pas un problème comme pour l'orthodoxisme et le catholicisme. La rencontre du pasteur Reinerth à la Bibliothèque Brukenthal et son affirmation d'avoir trouvé un filioque dans un texte qu'il chante à l'église (*Gesangbuch für die evangelische Landeskirche Augsburgischen Bekenntnisses in Rumänien*. Ed. 36. Sibiu, Tip. Honterus, 1929, p. 53, cantique 77, vers 1 — à la Pentecôte — et p. 69, cantique 106, vers 3 — un dimanche, mais non chaque année. Cette année, 1945, par exemple, on ne le chante pas), a été un fait divers sans importance. „Il ne faut pas oublier" — dit le pasteur Reinerth — que notre église est quand même une église occidentale, et non pas orientale". (Voir sur l'indifférence des Réformés à l'égard du filioque, Rosetti, „Filioque" din *Psaltirea Scheiană* (Filioque du Psautier Schéien). *Grai şi Suflet*, 1925, II, p. 155.

⁶⁷) O. c., de *l'Anuarul Târgu-Mureş*, p. 63—65.

⁶⁸) Coresi lui-même précise dans le Prologue qu'il a extrait les textes suivants: Décalogue, Notre Père, Le Symbole des Apôtres... mais non tout le catéchisme. Cf. D. Mazilu, o. c., p. 40.

⁶⁹) Cf. N. Sulică, o. c., p. 51—52, où l'on montre les deux parties dis-

Est-ce que ce „reste“ contient aussi le Prologue?

Le problème du Prologue nous semble, dans la lumière de ce que nous avons constaté, très simplifié⁷⁰). Coresi a aussi reproduit dans son édition le prologue de 1544, en faisant certains changements de circonstance mais non pas concernant le fond. Les changements sont en rapport avec l'évocation du roi, de l'évêque Sava du „Pays Hongrois“ et du métropolitain de Valachie Efrem, contemporains, et probablement avec l'énumération des textes „extraits“ par lui, précisés plus haut; parmi lesquels le Credo, qu'il appelle — toujours — „le symbole des Apôtres“, comme il l'est en fait dans le catéchisme de 1544, bien qu'en 1559 nous ayons affaire au Symbole nicéo-constantinopolitain. Celui qui examine successivement les préfaces des livres roumains pourra établir approximativement une formule-type concernant l'évocation des patrons — princes, dignitaires ecclésiastiques, protecteurs ou simples imprimeurs — et concernant aussi la recommandation des livres aux lecteurs. Parfois la ressemblance est si frappante que, par exemple, dans *l'Evangile slavon* de Coresi de 1562 seuls les noms du Prince Bassarab et de Macarie sont échangés — par rapport à *l'Evangélaire* de 1512 — avec ceux de Hanăș Begner de Brașov et de Coresi; tout le reste est sans changement. On observe la même chose pour la préface de la „*Pravila*“ de Govora (Code de Govora) de 1640, où le nom du métropolitain de Valachie Théophile est remplacé, pour l'édition transylvaine, par Ghénadie de Transylvanie, le Prince Mathieu Bassarab demeurant dans les deux cas; dans *Evangelia cu învățătură dela Bălgrad* (l'Evangile de Bălgrad)

titotes du catéchisme; ensuite p. 65, où l'on montre les modifications apportées en 1559 par Coresi; mais cf. D. Mazilu, o. c., p. 25—26, où l'on montre que le reste du matériel, surtout concernant la division de la matière, est commun à d'autres catéchismes contemporains, ou postérieurs. Ajoutons qu'il serait convenable de faire des recherches plus poussées à cet égard, sur le catéchisme grec mentionné plus haut, dès qu'il sera possible de le consulter à la Bibliothèque Brukenthal.

⁷⁰) Cf. Al. Procopovici, *Arhetipul husit*, p. 16 et *Dacoromania*, X, p. 503.

de 1641, la fin de la préface est pareille à celle de la *Cazania* de Coresi de 1581, seule l'année étant changée⁷¹). D'autres fois le changement est seulement périphrastique, surtout dans la partie s'adressant aux lecteurs, qui sont priés „pour l'amour du Christ de corriger les fautes, et quant à nous, qui avons fait les plus diligents efforts, que nous soyons bénis“, en 1512, 1545, 1558, 1562; „qu'il nous bénisse et ne nous maudisse pas“, en 1547, en 1580 deux fois, en 1632, 1638, 1640, 1644; „et vous, vous devez corriger les fautes et ne pas jeter l'anathème“; puis „bénir et non pas maudire“, en 1581 et 1643; et enfin „dans la main de quiconque viendront ces livres chrétiens, qu'il le lise d'abord, sinon, qu'il n'en juge ni médise“, en 1559, 1561 et même en 1582, etc.⁷²). Donc les préfaces ne changent, parfois durant des siècles, que pour noter le nom du Prince et du Métropolitain du temps de l'impression ou de la date, et ensuite pour noter une des formules ci-dessous envers les lecteurs. Le „qu'on ne nous maudisse pas“ (blesteme) des Principautés est pareil au „qu'on ne nous injurie pas“ (săduiască) de la Transylvanie, de sorte que l'explication du Prof. Sulică, concernant la „săduire“ du catéchisme de 1559 ne prouve pas l'originalité corésienne exclusive du Prologue de 1559⁷³).

Avec de telles précisions il n'est plus aussi difficile de reconstituer, en annexe, le Catéchisme roumain de 1544, avec la préface qui, même si elle contient plusieurs réminiscences plus anciennes — hussites, comme le Prof. Al. Procopovici les appelle⁷⁴) — a été écrite exprès pour le livre de Sibiu⁷⁵). Selon les constatations faites, le *Catéchisme André Bârseanu* de 1559

⁷¹) Voir Bianu-Hodoș, *Bibliografia românească veche*, I, les années susmentionnées, et A. Sacerdoțeanu, *Predosloviiile cărților românești* (Les préfaces des livres roumains). I. București, I. Cărăbaș, 1938, années respectives.

⁷²) Idem, *Ibidem*.

⁷³) N. Sulică, o. c., p. 94 et après lui, N. Cartoian, o. c., I, p. 57.

⁷⁴) *Arhetipul husit*, p. 15—16.

⁷⁵) Cf. D. Mazilu, o. c., p. 24, avec des observations justes. Nous croyons que le nom de l'évêque manquait en 1544, car en Transylvanie on ne rencontre cette année-là aucun évêque.

est, en langage bibliographique, la deuxième édition revue et augmentée du *Catéchisme roumain* de 1544.

D'après cette édition de Braşov le prêtre Grégoire de Măhăciu a copié, en 1607, le catéchisme, nommé d'après le Codex où il a été trouvé: *Catechismul Sturdzan* (Catéchisme Sturdzan), publié par B. P. Haşdeu dans *Cuvente den bătrâni*⁷⁶⁾. Il manque la préface en entier et il y a deux petites omissions dans le texte et encore quelques différences orthographiques insignifiantes et le changement d'un mot dans le Décalogue⁷⁷⁾.

Une autre copie du catéchisme de Braşov — dérivant indirectement d'une copie incomplète où la préface n'avait pas encore été corrigée par Coresi, mais qui ne paraît pas non plus être la version de 1544⁷⁸⁾ — se trouve dans le *Catechismul Marţian* (Catéchisme Marţian), imprimé par le Prof. Al. Rosetti dans *Grai şi Suflet*, avec le texte rhotacisant, sauf le Credo et le Notre Père, ajoutés à la fin⁷⁹⁾. Le Prof. Al. Procopovici a soutenu que ce catéchisme serait plus près de l'archétype hussite, qui a même gardé un fragment de la préface hussite⁸⁰⁾; le Prof. Al. Rosetti avait soutenu auparavant qu'il dérive d'un original rhotacisant, écrit dans „la région où l'on a fait les premières traductions roumaines”, le nord de la Transylvanie, et qu'il nous donne „une idée de la langue de cet original”⁸¹⁾. Quelques-uns estiment que le texte rhotacisant semble être plutôt un essai d'archaïsation tardive, de la première moitié du XVII-e siècle, du copiste qui transpose pour la Transylvanie du nord un catéchisme du sud qui n'est pas rhotacisant⁸²⁾.

⁷⁶⁾ *Cuvente den bătrâni*, Bucureşti, 1879, Tom. II, p. 91—114.

⁷⁷⁾ Pour tous détails cf. A. Bârseanu, *Catechismul luteran românesc*, p. 4 et Al. Procopovici, *Arhetipul husit*, p. 3.

⁷⁸⁾ Comme O. Densuşianu le supposait, en passant, dans *Grai şi Suflet*, I, p. 167. Ce n'est pas la version de 1544, car on y trouve le Décalogue sous forme développée, et, pour le Notre Père, nous trouvons cité l'Évangéliste Mathieu. Cf. Al. Rosetti, *Les catéchismes*, p. 326.

⁷⁹⁾ *Grai şi Suflet*, Bucureşti, 1924, vol. I, p. 251—260.

⁸⁰⁾ *Arhetipul husit*, p. 15 et *Dacoromania*, X, p. 504.

⁸¹⁾ *Les catéchismes*, p. 331—333.

⁸²⁾ N. Drăganu, *Dacoromania*, III, p. 937; IV, p. 1092—1093 et IX.

Pour faciliter la comparaison entre les différentes copies, nous reproduisons à la fin en annexe, près du *Catéchisme de Sibiu*, reconstitué, le texte, en fac-similé et transcrit, du *Catéchisme Bârseanu* de Braşov, puis les textes du *Catéchisme Sturdzan* et du *Catéchisme Marţian*^{82a)}.

Le lieu de l'impression du Catéchisme de 1544 est Sibiu. Cela est précisé dans la lettre de Wurmloch de 1546; mais aussi dans les comptes de Sibiu, deux ans avant, par le pourboire payé par la ville à Philippe Maler: „pro impressione catechismi valachici”.

A Sibiu il existait une imprimerie, dès 1529⁸³⁾, où les Saxons pouvaient tailler des caractères cyrilliques, comme cela s'est produit plus tard à Braşov⁸⁴⁾, sans qu'il fût besoin d'apporter des caractères de Demètre Liubavici de Târgovişte ou que Philippe Maler y imprimât le livre⁸⁵⁾. Le caractère de Târgovişte aurait été certainement reconnu par Timothée Cipariu, d'autant qu'à Blaj on avait trouvé un imprimé de Macarie, *Octoiul* (Le livre d'heures) de 1510, mentionné plus haut; or il affirme du Catéchisme de 1544, „qu'il était imprimé avec d'autres caractères que ceux qu'on avait employés pour les livres roumains”. Il est possible que le caractère de Sibiu fût moins beau que les caractères macariens ou liubaviciens, et même que ceux de Coresi, de sorte qu'il retint son attention, d'une manière évidente.

p. 244; I. Şiadbei, *Viaţa Românească*, 1928, LXXIV, XX, p. 344.

^{82 a)} Le Catéchisme Sturdzan et le Catéchisme Marţian sont reproduits maintenant en fac-similé pour la première fois.

⁸³⁾ Voir Bianu—Hodoş, *Bibliografia românească veche*, I, p. 21, note.

⁸⁴⁾ Sextil Puşcariu, *Istoria literaturii române*, cit., ed. II, p. 74. Le bibliographe hongrois Szabó Károly, mentionnant en 1544 le catéchisme roumain, admet que l'imprimerie de Sibiu, propriété de la ville, „a possédé aussi des caractères cyrilliques”. *Régi magyar könyvtár*, cit., vol. II, p. 8.

⁸⁵⁾ Voir N. Iorga, *Istoria literaturii religioase*, cit., p. 66 et ed. II, p. 175; Adolf Schullerus, *Korrespondenzblatt*, cit., p. 57, et aussi, d'après ce dernier, I. Lupaş, *Sibiul ca centru al vieţii româneşti* (Sibiu, comme centre de la vie roumaine). *Anuarul Institutului de Istorie Naţională*, cit., 1928—1930, V, p. 45; N. Drăganu, *Dacoromania*, II, p. 584; A. Bârseanu, o. c., p. 1 et N. Sulică, o. c., p. 73.

même après la disparition du livre. Le fait qu'on ne sait plus si à Sibiu on a imprimé encore d'autres livres en caractères cyrilliques, ne veut pas dire qu'en 1544 on n'ait pas pu fondre les caractères nécessaires pour un petit livre tel que le catéchisme. L'argumentation du Prof. Al. Procopovici, qui démontre la difficulté de l'impression à Târgoviște, sous les yeux du Prince et du Métropolitain du pays, d'un livre luthérien, en même temps que *Molitvelnicul* (Le Rituel slavon) de Liubavici en 1544—1545, un gros et minutieux travail, renforce l'opinion que Sibiu a été le lieu de l'impression du catéchisme roumain⁸⁶).

Quant à l'imprimerie où il a été imprimé, nous aimerions préciser qu'elle a été fondée à Sibiu en 1529 et non pas en 1530, comme on l'a souvent affirmé. Nous le savons d'après la notice de Seivert, où il est fait mention que le premier ouvrage imprimé à Sibiu est le livre de Th. Gemmarius, paru en 1529⁸⁷).

L'année de l'impression est certainement 1544, dans la première moitié de l'année, puisque le 16 juillet l'imprimeur touchait la rémunération de deux florins pour son travail.

Sur le format, nous allons nous arrêter un peu plus, car il présente une grande importance. Si ce que dit Timothée Cipariu est vrai, que l'imprimé vu par lui avait le format in -12°, à la différence de celui de 1559, qui avait le format in -8°, alors le *Catéchisme roumain* de 1544 semble être, selon ce que nous savons, le premier livre de format minuscule dans tout le Sud-Est européen, 75 ans après les aldines vénitiennes, mais 23 ans avant les plantiniennes d'Anvers et environ 100 ans avant les célèbres éditions elzéviriennes de Leyde, lesquelles par leur petit format ont marqué une révolution dans l'histoire du livre européen⁸⁸). Le format indiqué par le chanoine de Blaj reçoit

⁸⁶) *Arhetipul husit*, p. 5—6.

⁸⁷) Bianu—Hodoș, *ibidem*.

⁸⁸) Nous avons déjà dit cela dans les brochures: *Tiparul la Români din Transilvania* (L'imprimerie chez les Roumains de Transylvanie), Sibiu, 1941, p. 7, et *Cartea românească în Transilvania*, cit., Brașov, 1944, p. 3. Cf. Al. Jordan, *Ce este formatul de carte*. (Qu'est-ce que le format d'un livre?)

une confirmation, d'ailleurs, par les mots d'Adalbert Wurmloch de 1546, qui le nomme „libellus”, probablement en considération de son petit format de même que du nombre de ses pages.

En effet, pour le catéchisme de 1544, il ne s'agit pas de pages ou de pagination, mais de feuilles; on sait que le premier livre paginé de notre passé est *Evanghelia învățătoare* (L'Evangile de Govora), en 1642. Si l'on considère que le catéchisme de 1559, décrit par André Barseanu, avait 11 feuilles et, avec les omissions supposées, environ 15—16 feuilles, in -4°, mais en réalité in -8^o⁸⁹), et si on lui donne un format in -12°, le Catéchisme de Sibiu a pu avoir approximativement 24 feuilles, c'est-à-dire 48 petites pages.

Imprimé surtout pour la jeunesse, afin d'être lu et appris⁹⁰), le catéchisme roumain de 1544 a dû être très recherché pour sa langue, de sorte qu'aucun exemplaire ne nous est plus parvenu⁹¹) et qu'il a fallu qu'en 1559 Coresi, à peine installé à Brașov, imprimât une deuxième édition de ce premier livre roumain. Est-ce que les marchands saxons ont gagné de l'argent avec ce livre? Vendu avec d'autres marchandises, selon la coutume du temps, le catéchisme a pu apporter de l'argent, mais en même temps il s'est vite épuisé; non pas aussi vite que le grec mentionné plus haut, réimprimé six ans après; cependant après 15 ans, les besoins du public ont demandé une nouvelle édition roumaine. Quelques-uns sont portés à voir dans cette

Hrisovul, București, 1942, II, p. 91—94, où l'on affirme que le premier livre roumain, in -12°, serait le *Catéchisme* traduit par G. Buitul en 1703.

⁸⁹) Cf. les fac-similés publiés par I. Bianu, qui sont du format in -8°. Voyant l'original à l'Académie Roumaine, je l'ai mesuré en centimètres: 19 × 14, donc in -8°. Justification des lignes: 14,30 × 9,30. Le catéchisme de Honterus de 1548 a, en centimètres, 14,40 × 9,60, c'est-à-dire, approximativement, à peu près les dimensions du Catéchisme roumain de 1544.

⁹⁰) Le Catéchisme grec semble être employé „même dans les classes élémentaires” des écoles, comme H. Schuller le dit, *o. c.*, p. 4, note.

⁹¹) Aux premiers temps de l'imprimerie, on imprimait les livres en peu d'exemplaires. Pour les 30.000 livres imprimés jusqu'en 1500 le tirage s'est élevé environ de 100 à 1000 exemplaires. Cf. Svend Dahl, *Histoire du livre de l'antiquité à nos jours*. Paris, Jules Lamarre, 1933, p. 113.

réimpression le signe que l'édition de 1544 ne pouvait pas satisfaire les Roumains⁹²⁾. Mais la deuxième édition grecque parue si tôt, après six ans, est-elle due elle aussi au mécontentement provoqué parmi les Grecs⁹³⁾.

Tels sont les problèmes qui se posaient à l'occasion de la commémoration du 400-me anniversaire de l'impression du premier livre en langue roumaine. S'il s'était conservé, nous aurions eu à en dire plus de choses et avec moins d'hypothèses; ces dernières seront confirmées ou infirmées certainement et une fois pour toutes lorsque l'original sera retrouvé.

⁹²⁾ N. Sulică, o. c., p. 77.

⁹³⁾ Le Credo du catéchisme grec de 1550 est toutefois pareil à celui de Luther de 1530 et à celui de Honterus de 1548 et, par conséquent, il ressemble à celui de 1544, rédigé en roumain, qui a provoqué le conflit. Cf. Schuller, o. c., p. 28, où l'on donne en traduction allemande le Credo grec de 1550, original que nous n'avons pu voir pour les raisons données plus haut. Est-ce que les mots „il a été crucifié" sous Ponce Pilate manquent dans l'original grec, ou bien n'est-ce qu'une omission du traducteur Schuller? Le manque de ces mots serait la seule différence entre le credo grec et les trois autres cités plus haut.

TABLA DE MATERII—TABLE DES MATIERES

	Pag.
Catechismul românesc din 1544. (Studiu, la 400 ani dela tipărirea primei incunabule în limba română) - <i>Le catéchisme roumain de 1544. (Étude. Texte roumain)</i>	1— 26
Predoslovie la cele patru catechisme— <i>Préface pour les quatre catéchismes</i>	27— 30
Catechismul reconstituit de I. Crăciun, tipărit în 1544 de Filip Maler la Sibiu— <i>Le catéchisme reconstitué par I. Crăciun, imprimé en 1544 par Philippe Maler à Sibiu</i>	31— 38
a) Predoslovie— <i>Préface</i>	33
b) Intrebarea creştinească— <i>Le questionnaire chrétien</i>	34— 38
Catechismul Bârseanu, tipărit în 1559 de Diaconul Coresi la Braşov şi descoperit în 1921 de Andrei Bârseanu— <i>Le catéchisme Bârseanu, imprimé en 1559 par le Diacre Coresi à Braşov et découvert en 1921 par André Bârseanu</i>	39— 68
a) Predoslovie (în facsimile)— <i>Préface (en fac-similé)</i>	41— 44
b) Intrebarea creştinească (în facsimile)— <i>Le questionnaire chrétien (en fac-similé)</i>	45— 62
c) Predoslovie (transcriere) - <i>Préface (transcription)</i>	63
d) Intrebarea creştinească (transcriere)— <i>Le questionnaire chrétien (transcription)</i>	64— 68
Catechismul Sturdzan, tipărit în 1879 de B. P. Haşdeu, după manuscrisul Popii Grigorie din Măhaciu dela 1607, descoperit de Dimitrie A. Sturdza— <i>Le catéchisme Sturdzan, imprimé en 1879 par B. P. Haşdeu, d'après le manuscrit de Popa Gri-</i>	

<i>gorte de Măhaciu de 1607, découvert par Démètre A. Sturdza</i>	69—95
a) Intrebarea creștinească (în facsimile)— <i>Le questionnaire chrétien (en fac-similé)</i>	71—90
b) Intrebarea creștinească (transcriere)— <i>Le questionnaire chrétien (transcription)</i>	91—95
Catechismul Marțian, tipărit în 1924 de Al. Rosetti, după un manuscris din prima jumătate a veacului al XVII-lea, descoperit de Iulian Marțian— <i>Le catéchisme Marțian, imprimé en 1924 par Al. Rosetti, d'après un manuscrit de la première moitié du XVII-e siècle, découvert par Julien Marțian</i>	97—137
a) Predoslovia (în facsimile)— <i>Préface (en fac-similé)</i>	99—101
b) Intrebarea creștinească (în facsimile)— <i>Le questionnaire chrétien (en fac-similé)</i>	101—129
c) Predoslovia (transcriere)— <i>Préface (transcription)</i>	131
d) Intrebarea creștinească (transcriere)— <i>Le questionnaire chrétien (transcription)</i>	132—137
<i>Le catéchisme roumain de 1544 (Étude, pour le 400-me anniversaire de l'impression du premier incunable en langue roumaine. Texte français)</i>	139—166
Tabla de materii— <i>Table des matières</i>	167—168

BIBLIOTHECA BIBLIOLOGICA

- Nr. 1. I. Crăciun, O știință nouă, Bibliologia, în învățământul universitar din România. (Une science nouvelle, la Bibliologie, dans l'enseignement universitaire de Roumanie). Cluj, Tip. Cartea Românească, 1933, în-8°, 26 p.
- Nr. 2. C. Göllner, Anul revoluționar 1848 în Principatele Române. O contribuție bibliografică. (L'année révolutionnaire 1848 dans les Principautés Roumaines. Contribution bibliographique). Cluj, Tip. Cartea Românească, 1934, în-8°, 18 p.
- Nr. 3. I. Crăciun, Activitatea științifică la Universitatea „Regele Ferdinand I” din Cluj în primul deceniu 1920—1930. (L'activité scientifique à l'Université „Regele Ferdinand I” de Cluj au cours de la première période décennale 1920—1930). Cluj, Tip. Cartea Românească, 1935, în-8°, 321 p.
- Nr. 4. T. Onișor, Bibliografia geografică a României în 1929 și 1930. Cu o introducere asupra bibliografiilor geografice românești până la 1936. (Bibliographie géographique de la Roumanie en 1929 et 1930. Avec une introduction sur les bibliographies géographiques roumaines jusqu'en 1936). Cluj, Tip. Cartea Românească, 1936, în-8°, 186 p.
- Nr. 5. I. Crăciun, Bio-Bibliografia lui Gheorghe Bogdan-Duică, 1866—1934. (Bio-Bibliographie de Georges Bogdan-Duică, ancien professeur à l'Université de Cluj et membre de l'Académie Roumaine, 1866—1934). Cluj, Tip. Cartea Românească, 1936, în-8°, XIV + 45 p. (în colaborare cu — En collaboration avec I. Breazu).
- Nr. 6. E. Roth, Bibliografia publicațiilor Institutelor Medico-Legale din România, 1920—1935. (Bibliographie der Veröffentlichungen der Gerichtsmedizinischen Institute Rumäniens, 1920—1935). Cluj, Tip. Victoria, 1936, în-8°, 55 p.
- Nr. 7. I. Crăciun, Bio-Bibliografia d-lui Alexandru Lapedatu, cu ocazia împlinirii vârstei de 60 de ani, 1876—1936. (Bio-Bibliographie de M. Alexandre Lapedatu, professeur à l'Université de Cluj et président de l'Académie Roumaine, à l'occasion de son soixantième anniversaire, 1876—1936). București, M. O. Imprimeria Națională, 1936, în-8°, 40 p.
- Nr. 8. V. Bologa, Bibliografia tezelor de la Facultatea de Medicină și Farmacie din Cluj din anii 1923—1936, (Nr. 1—1000). (Bibliographie des thèses présentées à la Faculté de Médecine et de Pharmacie de Cluj de 1923 à 1936). Cluj, Tip. Cartea Românească, 1936, în-8°, II + 107 p. (în colaborare cu — En collaboration avec Lia M. Dima).
- Nr. 9. I. Crăciun, Doi bibliologi români, Ioan Bănu și Al. Sadi-Ionescu. (Deux bibliologues roumains, Jean Bănu et Al. Sadi-Ionescu). Cluj, Tip. Cartea Românească, 1937, în-8°, 49 p.
- Nr. 10. I. Naghiu, Bio-Bibliografia P. S. Episcop Nicolae Colan, cu ocazia instalării în scaunul vladicesc din Cluj, 1893—1936. (Bio-Bibliographie de Mgr Nicolas Colan, évêque de Cluj, publiée à l'occasion de son intronisation sur le siège épiscopal, 1893—1936). Sibiu, Tip. Arhidiecezană, 1937, în-8°, 36 p.